

Muş Alparslan Üniversitesi

MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ / MUŞ ALPARSLAN UNIVERSITY

www.alparслан.edu.tr

ISSN : 3023-5375
Cilt / Volume : 2
Sayı / Issue : 1
Ay / Month : Ocak / January
Yıl / Year : 2024
Mevsim / Season : Kış / Winter

ORAFAM JOURNAL

ORTADOĞU ve AFRİKA

ARAŞTIRMA ve UYGULAMA

MERKEZİ DERGİSİ

MIDDLE EAST and AFRICA

RESEARCH CENTER JOURNAL

VOLUME 2, ISSUE 1 – JANUARY 2024
CİLT 2, SAYI 1 - OCAK 2024

Editör / Editor

Prof. Dr. Sabit Duman

Muş Alparslan Üniversitesi / Muş

Yalın Dili / Publication Language
Türkçe / English

Yabancı Dil Editörü (İng)
Dr. Öğr. Üyesi Eda Yuca
Muş Alparslan Üniversitesi / Muş

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/orafam>

Adres: Muş Alparslan Üniveristesi, Fen Edebiyat Fakültesi / Tarih Bölümü
Muş /Merkez

*Uyarı 1. Bu dergide yer alan makalelerdeki görüşler, bu görüşlerden doğabilecek hukuki ve cezai sorumluluklar, varsa yazım eksiklikleri ve hataları makale sahiplerine ait olup **ORAFAM JOURNAL** dergisini bağlamaz.*

*Uyarı 2. Dergide yayımlanan eserlerin **teelif hakları** yazarlarına aittir. Bu nedenle **ORAFAM JOURNAL** eserini yayımladığı yazara ücret ödemez. Yazardan izin alınmadan eserin çoğaltılması, basılması veya ticari amaçlar için kullanılması yasaktır. Lütfen yazar ile iletişime geçmek için iletişim bilgilerinin yer aldığı eserin ilk sayfasına bakınız.*

Baş Editör

Prof. Dr. Sabit DUMAN
MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ

Editör Yardımcıları

Dr. Öğr. Üyesi Gülbin FIRAT ONAT
MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Serhat Aras TUNA
MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ

Alan Editörleri

Doç. Dr. Mustafa ŞAHİNER
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Abdulkerim BİNGÖL
HAKKARİ ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Ali Suat GÖZCÜ
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Bilal ALTAN
ŞIRNAK ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Suna ALTAN
İĞDIR ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin BAYRAM
AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ

Dil Editörleri

Doç. Dr. Yegane ÇAĞLAYAN
MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Muhammet YÜCEL
MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Mehmet SALMAZZEM
MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Eda YUCA
MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Abdullah Kıran, Muş Alparslan Üniversitesi, Türkiye,
a.kiran@alparslan.edu.tr

Prof. Dr. Mehmet Özden, Hacettepe Üniversitesi, Türkiye,
memetozden@yahoo.com

Prof. Dr. Saime Yüceer, Uludağ Üniversitesi, Türkiye,
syuceer@uludag.edu.tr

Prof. Dr. Nergiz Ahundova, Azerbaycan, nargiz070859@gmail.com

Prof. Dr. Prigarin Alexandr, Russian State Humanitarian University,
Rusya, prigarin.alexand@gmail.com

Prof. Dr. Şarika G. Berber, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, sarika.
berber@hbv.edu.tr

Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan, Ankara Üniversitesi, Türkiye,
tfertan@ankara.edu.tr

Prof. Dr. Yahya Başkan, İnönü Üniversitesi, Türkiye,
yahya.baskan@inonu.edu.tr

Prof.Dr. Yadgar Rasool Hamad Ameen, Soran University, Irak, yadgar.
ameen@soran.edu.iq

Doç. Dr. Gökhan Bozbaş, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. Göknur Akçadağ, Nişantaşı Üniversitesi, Türkiye,
goknur.akcadag@nisantasi.edu.tr

Doç. Dr. Mehmet Özalper, Muş Alparslan Üniversitesi, Türkiye,
m.ozalper@alparslan.edu.tr

Doç. Dr. Hasan Taşkiran, Bitlis Eren Üniversitesi, Türkiye,
htaskiran@beu.edu.tr.

Doç. Dr. İrşad Sami Yuca, Muş Alparslan Üniversitesi, Türkiye,
s.yuca@alparslan.edu.tr

Doç. Dr. Mehmet Emin Purçak, Muş Alparslan Üniversitesi, Türkiye,
me.purcak@alparslan.edu.tr

Doç. Dr. Natalya P. Bevzyuk , Odesa İ. İ. Mechnykov National University,
Ukranya, bern_bevzuk@ukr.net

Dr. Hannah Muzee, University of Yaoundé II, Kamerun,
muzhann2002@gmail.com

Dr. Ibrahim Ousseini Issa, Djibo Hamani Tahoua Ünivetsite, Nijer,
ibrahim.ousseini-issa@etu.univ-cotedazur.fr

Dr. Minga Mbweck Kongo, University of Cape Town, Güney Afrika,
kongominga@yahoo.ca

Dr. Smphiwe Tsawu, University of Cape Town, Güney Afrika,
stsawutshawe@gmail.com

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Orhan Yazıcı, İnönü Üniversitesi, Türkiye.

Doç. Dr. Alparslan Öztürkçi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi.

Doç. Dr. Ahmet İlyas, Harran Üniversitesi Türkiye.

Doç. Dr. Canser Kardaş, Muş Alparslan Üniversitesi, Türkiye.

Doç. Dr. Mehmet Salmazzem, Muş Alparslan Üniversitesi, Türkiye.

Dr. Erdal Çiftçi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Türkiye.

Dr. Elçin Neciyev, Muş Alparslan Üniversitesi, Türkiye.

Dr. Esra Çıplak, Muş Alparslan Üniversitesi, Türkiye.

Dr. Hüseyin Erkan Bedirhanoğlu, Muş Alparslan Üniversitesi, Türkiye.

Dr. Suna Altan, Iğdır Üniversitesi, Türkiye.

Dr. Zafer Çil, Muş Alparslan Üniversitesi, Türkiye.

İletişim Bilgileri

Editör

Prof. Dr. Sabit Duman
MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ
sabit.duman@alparslan.edu.tr

Editör Yardımcısı

Doç. Dr. Serhat Aras TUNA
MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ
s.bingul@alparslan.edu.tr

Editör Yardımcısı

Dr. Öğr. Üyesi Gülbin FIRAT ONAT
MUŞ ALPARSLAN ÜNİVERSİTESİ
g.firat@alparslan.edu.tr

Hakemler - Referees

VOLUME 2, ISSUE 1 – JANUARY 2024

CİLT 2, SAYI 1 - OCAK 2024

(Sayı Hakem Kurulu/ Issue Referee Board)

Doç. Dr. Ahmet GÖKÇEN, Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Doç. Dr. İslam CAN, Selçuk Üniversitesi, Beyşehir Ali Akkanat Uygulamalı Bilimler
Yüksekokulu

Doç. Dr. Osman KARLANGIÇ, Batman Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Gökhan Alper ATAŞER, Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Sosyoloji Bölümü

Dr. Öğr. Üyesi. Hümeysra KARABIYIK, Hitit Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi. Eylem Tekemen ALTINDAŞ, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi. Gökhan DEMİREL, Muş Alparslan Üniversitesi

Dr. Öğretim Görevlisi. Tuba DUMAN, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

Dr. Hakan AKKÖZ, Milli Eğitim Bakanlığı

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

1. Filistin’de İngiliz Varlığının Oluşumu, 1838- 1882: Balfour Politikasının Kökenleri.....1
Britain in Palestine, 1838-1882: The Roots of the Balfour Policy
Celal Öney
2. Lübnan’daki Amerikan Protestan Misyonlarının Kadın Kimliğinin İnşasına Etkisi, (1860-1950).....19
The Impact of American Protestant Missions in Lebanon on the Construction of Female Identity, c. 1860–1950
Esra Çıplak; Celal Öney
3. Tunus’un Demokratikleşme Süreci Bağlamında Tunus Genel İşçi Sendikası (UGTT)..... 40
Tunisian General Trade Union (UGTT) in the Context of Tunisia’s Democratization Process
Ahmet Gökçen
4. Kitap İncelemesi.....53
Book Review
Zeynep Zelal Kızılkaya

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5034-5056>

Eser Geçmişi / Article Past:

Başvuruda bulundu.
Applied

31/08/2023

Kabul edildi.
Accepted

04/10/2023

Çeviri Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/>

Translated Paper

Filistin’de İngiliz Varlığının Oluşumu, 1838- 1882: Balfour Politikasının Kökenleri

Britain in Palestine, 1838-1882: The Roots of the Balfour Policy

Öz

Bu çalışmada Osmanlı İmparatorluğunun Filistin topraklarında 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren yoğun bir şekilde kendini gösteren İngiliz varlığının oluşum süreci ayrıntılı bir şekilde incelenmektedir. Çalışmada ayrıca 1948 yılında kurulan İsrail devletinin kuruluşunda büyük rol oynayan 1917 Balfour Deklerasyonu’nun da ilan edilme sürecine nasıl geldiği konusuna da değinilmektedir. İngilizlerin Filistin’deki nüfuzlarının artmasına neden olan başta dini ve kültürel yatırımları olmak üzere Osmanlı azınlıklarının korunması ve Yahudilerin restorasyonu yani Protestanlığa kazandırılarak Filistin’e dönmelerini sağlamak, kolonizasyon hareketleri bu makalenin ana başlıklarını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Filistin, Osmanlı Devleti, Balfour Deklarasyonu, İngiliz varlığı

Giriş

Yirminci yüzyılın başlarında Filistin’de neler olduğunu ve daha da spesifik olarak Filistin sorununun Yakın Doğu’ya nasıl dayatıldığını anlamak için (çünkü bu sorun bölgenin kendi içinde ortaya çıkmadı, dışarıdan oraya yerleştirildi), Avrupa’nın Kutsal Topraklar politikasının temellerini araştırmalıyız. Bu sorunun temelleri on dokuzuncu yüzyılda atılmıştır. Yine de Birinci Dünya Savaşı’nın sonuna kadar, Kutsal Toprakların -İngiliz Yönetimi kurulana kadar Filistin olarak adlandırılıyordu- tek bir Avrupalı güç tarafından münhasıran kontrol edilmesi düşünülemezdi. Kutsal Toprakların oldukça gündeme geldiği, 1831-1840 yılları arasında Mısır’ın Suriye ve

*Makalenin orijinal künyesi: Scholch, Alexander. "Britain in Palestine, 1838-1882: The Roots of the Balfour Policy." Journal of Palestine Studies 22, no. 1 (1992): 39–56. <https://doi.org/10.2307/2537686>.

****Alexander Scholch** (1943-1986) Almanya’daki Erlange Üniversitesi’nde çağdaş Orta Doğu Tarihi profesörüydü.

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) Lisans ile lisanslanmıştır.

ORAFAM Journal - Muş Alparslan Üniversitesi Ortadoğu ve Afrika Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi , lisanslama politikası ile telif hakkının ve kullanıcı haklarının açık olmasını sağlar. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlar. / ORAFAM Journal - Muş Alparslan University Middle East and African Research Center Journal ensures that copyright and user rights are open with its licensing policy.

Filistin'e hâkimiyeti sırasında Avrupa'nın siyasi ve dini-kültürel nüfuzuna kadar geçen süreçte, başta İngiltere, Rusya, Fransa ve Prusya (Almanya) olmak üzere Avrupalı güçlerin hepsi Filistin'deki varlıklarını inşa etmeye ve genişletmeye çalıştılar. Bunu özellikle dini azınlıkların korunması da dâhil olmak üzere dini-kültürel yollarla yaptılar. Bu amaçla, her biri kendi vatandaşlarının hayırseverlik kültür ve misyonerlik faaliyetlerini enerjik bir şekilde destekledi.

Avrupa'nın on dokuzuncu yüzyıl Filistin'indeki çıkarları iki düzeyde tartışılabilir. Avrupa hükümetleri arasındaki politika düzeyinde ve on dokuzuncu yüzyıl Avrupa'sının Filistin politikasının geliştiği bağlamdaki hükümet dışı ve toplumsal arzular, eğilimler ve hareketler düzeyinde. Bu sonuncular arasında hem kıtada yaygın olan Barışçıl Haçlı Seferi fikrini hem de Filistin'deki geleneksel Hıristiyan ve Yahudi çıkarlarını, özellikle de İngilizlerin Yahudilerin restorasyonu şeklindeki şiliastik¹ kavramını saymak gerekir. Filistin'in Avrupa tarafından sömürgeleştirilmesine yönelik talepler, genellikle yukarıda bahsedilen eğilimlerle bağlantılı olarak, Siyonizm'in yükselişinden önce bile Avrupalı Yahudilerin çabalarına bağlıydı. Avrupa'nın Filistin'deki çıkarlarına ilişkin bir çalışma, Siyonist hareketin on dokuzuncu yüzyılda Filistin'in ıslahı ve kolonileştirilmesine adanmış birçok Avrupa hareketinden yalnızca birini temsil ettiğini gösterecektir. Siyonist hareket, bu oyunun nispeten sonlarına kadar kurumsal bir biçimde ortaya çıkmadı. Dahası, İngiliz manda yönetimi kurulana kadar, Siyonist hareketin rakip isteklere karşı zafer kazanacağı hiçbir şekilde kesin değildi². Zafer kazanmış olması, Siyonizm'in temsilcilerinin becerisi ya da tek tek İngiliz politikacıların yüce gönüllülüğünün bir sonucu değildi. Daha ziyade, Birinci Dünya Savaşı güçlerinin bir araya gelmesinin ve İngiliz emperyalizmi ile Siyonist hareketin çıkarlarının kısmen birleşmesinin bir sonucuydu. On dokuzuncu yüzyılın İngiliz Yahudi olmayan Siyonistleri yani Siyonizm'in Yahudi olmayan destekçilerinin öncüleri, bu yakınlaşmanın ideolojik ön çalışmalarını yürütmüşlerdir. Tüm bu gelişmelerin çıkış noktası, 1830'ların sonundan Kırım Savaşına kadar olan dönemde başlayan Kutsal Toprakların Avrupa'nın siyasi ve dini-kültürel nüfuzuna açılmasıydı. 1831 yılında Mısır hükümdarı Mehmed Ali, oğlu İbrahim komutasındaki ordusunu Konstantinopolis'teki Osmanlı sultanına karşı gönderdi. Filistin'i de içine alan Suriye'nin tüm coğrafi bölgesini fethetti. Mehmed Ali, yayılcı politikaları karşısında Avrupalı güçlerin, özellikle de İngiltere'nin iyi niyetini sağlamak için iki şey yaptı. İlk olarak, fethettiği bölgelerdeki gayrimüslim dini cemaatlerin üyelerine karşı her türlü açık ayrımcılığı ortadan kaldırdı. Yeni hükümdarın tebaası olarak bu insanlar çoğunluk ile aynı haklara sahip oldular ve hatta bir dereceye kadar da ayrıcalıklı hale geldiler. İkinci olarak, Avrupalıların iç bölgelerde konsolosluk açmalarına ve dini misyonerlik faaliyetlerini genişletip kurumsallaştırmalarına izin vererek siyasi ve dini-kültürel nüfuzlarını kolaylaştırdı. Bu bağlamda Filistin'deki en önemli olay, 1838

1 Mesihin 1000 yıl boyunca yeryüzünde hüküm sürmek için geri dönmesinin beklendiği doktrini; binyılcılık.

2 Geriye dönük dönemselleştirmenin bir örneği için, Filistin sorununun Montefiore'nin 1849'daki ziyaretiyle başladığını öne süren Hammad, s. 8-13'e bakınız.

yılında Kudüs'te bir İngiliz konsolosluğunun kurulmasıdır. Osmanlılar, 1840'ta Mısırlılar kovulduktan sonra bile Mehmed Ali'nin politikasını sürdürmek zorunda kaldıkları için, Kudüs, başka Avrupalı konsolosların³ ve din adamlarının girişine tanık oldu. Sonuç olarak, Avrupa kamuoyunun Kutsal Topraklara olan ilgisi belirgin bir şekilde arttı. Böylece Filistin, Avrupa'nın karşıt çıkarlarının girdabına düştü: Büyük Güçlerin on dokuzuncu yüzyıldaki Doğu sorunu, Kutsal Topraklar görüldüğünde, aşırı arzular uyandı, planlar tasarlandı ve vizyonlar serbest bırakıldı. Ancak bunların hiçbiri, sultanın Avrupalıların (özellikle İngiliz ve Avusturyalıların) yardımı olmadan Mısırlıları, Suriye ve Filistin'den çıkaramayacağı gerçeğine rağmen, siyasi olarak uygulanabilir değildi.

Avrupa'nın müdahalesi Osmanlı İmparatorluğunun bütünlüğünü korumak için yapıldığından (özellikle İngiltere'nin Ortadoğu politikası, imparatorluğun çekirdeğinin korunmasını acil bir hedef olarak görüyordu), Osmanlı topraklarının bölünmesi söz konusu olamazdı. Sorun -on dokuzuncu yüzyılın Doğu sorunu- Avrupalı güçlerin çıkarlarını korumak için Osmanlı İmparatorluğunun ne kadarının ve ne şekilde korunması gerektiği idi. Avrupa'nın nüfuzu toprak kontrolü şeklinde olamayacağına göre, bu sadece bir nüfuz meselesi olabilirdi. Avrupalı güçlerin nüfuzlarını kullanmaya çalıştıkları en önemli araçlardan biri, Osmanlı İmparatorluğundaki gayrimüslim azınlıkların korunması idi.

İngiliz Varlığının Kurulması ve Avrupa Kültürel-Dini Nüfuziyeti

İngiltere'ye göre Rusya ve Fransa, azınlıkları koruma yoluyla nüfuz kazanma yarışında öne geçmişti. Birincisi Ortodoks Hıristiyanların geleneksel koruyucu gücü iken, ikincisi hem Filistin'de hem de genel olarak Orta Doğuda Katolik Hıristiyanlar için aynı konuma sahipti. Bu farkın kapanmasının zamanı gelmişti. Ancak Avrupa'nın Protestan güçlerinin liderleri olarak İngiltere ve Prusya'nın önce kendi himayesindeki kişileri bulmaları (ya da daha doğrusu yaratmaları) gerekiyordu: Yahudiler ve Protestanlar. Filistin'e ayak basmak ve herhangi bir müdahil olma hakkını kullanmak için, bir dereceye kadar Rusya ve Fransa'nın doğal güçlü noktalarıyla mücadele etmek zorunda kalacaklarının farkındaydılar. Bunun sonucunda 1838 yılında Kudüs'e bir İngiliz konsolosu atanmıştır. Bu atamadan başlangıçta, bölgedeki Rus etkisinin korkulan genişlemesine karşı bir denge unsuru oluşturması bekleniyordu⁴. Böylece Avrupa'nın Filistin'e sistematik olarak nüfuz etmesinin ilk adımı, Doğu sorununa ilişkin Avrupa rekabeti bağlamında atılmış oldu. Bu rekabet, söz konusu dönemde de en önemli faktör olmaya devam etmiştir. Ancak Protestanlığın Kutsal Topraklarda Ortodoks ve Katoliklerin dini kurumlarıyla rekabet edebileceği kurumsal bir tabanı hâlâ yoktu.

3 Bunlar arasında bir Prusya konsolosluğu (1842), bir Fransız ve Sardunya konsolosluğu (1843), bir Amerikan konsolosluğu (1844) ve bir Avusturya-Macaristan konsolosluğu (1849) vardı.

4 Bu konuda özellikle bkz. Verete, "Why was a British Consulate Established in Jerusalem?" pp. 316- 45., Verete sadece Tibawi'nin (British Interests, s. 2,27, 34ff.) bir İngiliz konsolosun atanmasının İngiliz misyonerlerin taleplerinden kaynaklandığı iddiasını değil, aynı zamanda Siyonist literatürde bu önlem ile İngiliz koruması altındaki "Yahudilerin geri dönüşü" için İngiliz çabaları arasında sıkça kurulan doğrudan bağlantıyı da reddeder.

Bu temel, 1841 yılında Kudüs'te bir Anglo-Prusya Piskoposluk makamının kurulması ve bir Protestan katedralinin inşa edilmesiyle oluşturulmuştur: İnşa edilen Christ Church (İsa mesih Kilisesi), 1849 yılında bu amaca adanmıştır⁵. Protestan bir piskoposun yerleştirilmesi, İngiliz misyoner cemiyetlerinin (özellikle 1799'da kurulan Kilise Misyonerlik Topluluğu *Church Missionary Society* ve 1809'da kurulan Londra Yahudiler Arasında Hıristiyanlığı Yayma Derneği *London Society for Promoting Christianity among the Jews*⁶) faaliyetlerinin yanı sıra İngiliz hükümetinin siyasi çıkarları ve IV. Friedrich Wilhelm yönetiminde yürütülen Prusya kilise politikalarının bir sonucudur.

İngiltere'de, Filistin'de bir Protestan piskoposluğu fikri yeni değildi; özellikle nüfuzlu Shaftesbury Kontu tarafından desteklenmişti. Dolayısıyla, özellikle Anglikan kilisesinin daha büyük bir etkiye sahip olması nedeniyle, Prusya'ya yönelik bir anlayış hızla hayata geçirildi. Piskoposlar dönüşümlü olarak İngiliz ve Prusya krallıkları tarafından atanacak, ancak her zaman Canterbury başpiskoposu tarafından takdis edilecekti. Hem Prusya hem de İngiltere, destekleri için eşit oranda katkıda bulunacaktı.

Din değiştirmiş bir Yahudi olan Michael Solomon Alexander'ın⁷ ilk piskopos olarak seçilmesinde, onun Protestan bir topluluğun etrafında kristalleşebileceği bir çekirdek oluşturma hedefi etkili olmuştur. Bir başka etkili olan faktör de, belirleyici itici gücünü Kudüs'ten alması beklenen Yahudilerin restorasyonu, yani Yahudilerin din değiştirmesiydi⁸. Bir konsolos atanmadan önce, Londra Yahudiler Arasında Hıristiyanlığı Yayma Cemiyetinin misyonerleri, Kutsal Topraklardaki en önemli İngiliz temsilcileriydi. Bu nedenle Piskopos Alexander'ın başlıca görevinin Yahudilerin din değiştirmesi olması gerekiyordu; en azından din değiştiren Yahudilerden Protestan bir cemaat oluşturması bekleniyordu. Michael Solomon Alexander, aynı zamanda, yetkililerin izni olmadan 1839 yılında bir Protestan kilisesi inşa etmeye başlamış olan yukarıda adı geçen Londra Cemiyetinin bir temsilcisiydi. Kilise inşaatının başlangıcı Osmanlı kanunlarına aykırı olsa da bu süreç ancak 1845 yılında sultanın fermanıyla kesin olarak onay verilmiştir. Christ Kilisesi nihayet 1849 yılında adanmıştır.

Yahudilerin din değiştirme oranı kuşkusuz çok düşüktü; Protestan misyonerlere karşı dirençleri aşılamaz görünüyordu. Bu nedenle, Alexander'ın halefi Samuel Gobat⁹, sırayla yapılan anlaşma uyarınca Prusya tarafından atanarak 1849'da Kudüs'e gönderildi ve buradaki İngiliz-Prusya ortaklığı dâhilindeki Protestan Piskoposluğunun Yahudilerin Protestanlaştırılması gibi bu orijinal hedefi bu kişi bir kenara bıraktı. Piskopos Samuel

5 Piskoposluğun kuruluşu ve on dokuzuncu yüzyılda Filistin'deki Anglikan ve Alman Protestan faaliyetleri hakkında bkz. Greaves; Tibawi, *British Interests*; Hajjar, *L'Europe*; Schmidt-Clausen; Hertzberg; Hanselmann; Mahafiza, pp. 40-70; Sinno.

6 Bu noktada, bkz. de la Roi, 111, pp. 172-203; and Hammer.

7 Bkz: Corey

8 Friedrich Wilhelm IV'ün bu konudaki tutumu Sinno, s. 32-40'da tartışılmaktadır.

9 Bkz: Carmel, *Christen als Pioniere ini Heiligen Land*, chapter 3. (Bu kitap Basel Hac Misyonu'nun Filistin'deki faaliyetlerinin (Activities of the pilgrimage mission of Basel in Palestine.) bir tarihçesidir).

Gobat misyonerlik gayretini öncelikle Filistin'deki yerli Ortodoks Hıristiyanlara yöneltti. Siyasi çizgideki bu değişim ve piskoposluğun din değiştirme faaliyetleriyle bağlantılı olarak, Filistin'deki Yahudiler, İngiltere'nin güçlendirilmiş siyasi koruması altına alındı¹⁰. Kudüs'e atanan ilk İngiliz konsolosu olan Young, 1839'da resmi görevlerinin önemli bir parçası olarak Yahudilerin genel korunmasıyla ilgilenmekle görevlendirilmişti ve halefi Finn 1846 baharında orada hükümet hizmetine girdiğinde, bu görevi yerine getirmesi de emredildi. İngiliz tebaası olsun ya da olmasın tüm Yahudileri kanatları altına alması bekleniyordu. Young 1839 tarihli bir raporunda, Filistin'in gelecekteki meselelerinde iki grubun güçlü bir söz hakkı talep edeceğinden kuşku duymadığını yazıyordu: Birincisi, Tanrının bu toprakların mülkiyetini başlangıçta verdiği Yahudiler; ikincisi ise onların meşru halefleri olan Protestan Hıristiyanlardı. Büyük Britanya her iki grubun da doğal koruyucusu olacak ve bundan böyle Filistin'e yönelik isteklerini gerçekleştirmek için ortak bir cephe oluşturacaklardı¹¹.

1850 yılında Protestanlar Osmanlı İmparatorluğunda resmi bir dini cemaat olarak tanınmış ve böylece bu koruma işlevinin yerine getirilmesi için güvenli bir temel oluşturulmuştur. Prusya ile işbirliği içinde bir Protestan piskoposluğu kurulmuştu, Kudüs'te Evanjelik bir katedral vardı ve İngiltere, Filistin'deki tüm Yahudilerin (özellikle de bunu isteyenlerin) korumasını üstlenmişti. Ancak bunun üzerine inşa edilen siyasi nitelikteki tüm umutlar ve çabalar hayal ürünü olarak kalmaya mahkûmdu.

Avrupa genelinde, 1830'ların Doğu krizleri sırasında ve 1840'ların başında, özellikle de Mısırlıların Suriye'den çıkarılması sırasında Avrupalı güçlerin sultanı desteklemesiyle bağlantılı olarak, Filistin'i ele geçirme veya kontrol etme projeleri ve talepleri ortaya çıktı. Örneğin 1841'de İngiliz misyoner çevrelerinden, Türklerin dağınık imparatorluğuna ait toprakların kaderinin belirleneceği Mısırlıların geri çekilmesinin sunduğu bu altın fırsatın heba edilmemesi için bir çağrı yapıldı. Genelgede Avrupa'nın Babıali'den Filistin'i Hıristiyan dünyasıyla birleştirmesini ve böylece Filistin'in Avrupa ve Asya'nın Hıristiyan hükümdarlarının himayesi altında bağımsız, kendi kendini yöneten bir Hıristiyan toprağına dönüştürülmesini talep etti. Tüm Hıristiyan ulusların kabul edeceği ve krallık yetkisinin de tam olarak tanıyacakları bir hükümdar atanmalıdır. Genelgeye göre, bu Hıristiyan krallığı Mısır hükümdarının yayılmacı çabalarına karşı koruyucu bir bariyer olacağından, Osmanlı sultanı bunu şüphesiz kabul edecektir¹².

Bu fırsat değerlendirilmeden geçip gitti. Avrupa'nın Yakın Doğudaki siyaseti 1850'lerin başında ülkeye (Osmanlı İmparatorluğu) zorla ekonomik nüfuz yoluyla yeni bir nitelik kazanırken, Kutsal Topraklara kültürel-dinsel nüfuz Avrupa'nın buradaki

10 Bu bağlamda, bkz. Hyamson, *The British Consulate in Jerusalem*. 1856 yılında Filistin'de İngiliz koruması altında 697 kişi vardı ve bunların 192'si İngiliz tebaasıydı. Bu kişilerin dini aidiyetleri söz konusu olduğunda, 448'i Yahudi ve sadece 56'sı Protestandı: ISA-BCJ, J22/6. (Kudüs'teki Majestelerinin Konsolosluğunun Yetki Alanı İçinde İngiliz Korumasından Yararlanan Tüm Kişilerin Genel Dönüşü, 21 Temmuz 1856). 1879 yılında Kudüs sancağındaki yerli Protestan cemaatinin sayısı 603 kişiydi: PRO-F.O. 195, cilt 1264 (Kudüs, 1 Ekim 1879).

11 Hyamson, *The British Consulate in Jerusalem*, 1, p. 4.

12 Filistin'in Bağımsız Bir Devlet Haline Getirilmesi Projesi Genelgesi, 1841.

politikalarında daha önemli olmaya devam etti. Kuşkusuz, 1856'dan sonra hızlanan kültürel-dinsel coşku, siyasi iddialarla birleşerek bir yeniden fetih, yani sömürgeleştirme talep etti. Böylece toprak talepleri ileri sürüldü ve varsayımsal çıkar alanları işaretlendi. Ancak Osmanlı İmparatorluğunun varlığı Büyük Güçler tarafından temelden sorgulanmadığı sürece, ne Kırım Savaşından sonraki aşamada ne de 1882'de Mısır'ın İngiliz işgalinden sonraki yıllarda bu tür talepler gerçekleştirilemedi.

Bu nedenle, İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğuna yönelik politikası on dokuzuncu yüzyılın sonlarında değiştiğinde bile, İngiltere Protestanlar ve Yahudiler için özel bir koruyucu güç olma rolüyle ve ticaretini geliştirmekle yetinmek zorunda kalmıştır. Aynı şekilde Fransa, Orta Doğudaki tüm Katolikler üzerinde dini hamilik iddiası ve Suriye politikası çerçevesinde Kudüs'teki Katolik çıkarlarının enerjik bir şekilde desteklenmesinden memnun olmalıydı. Öncelikli ilgisi İstanbul ve Boğazlar üzerinde yoğunlaşan Rusya, Filistin'deki Ortodoks varlığını ve kaynaklarını korumak için iddialı olmaktan çok savunmacı bir politika izledi. Son olarak, Almanya kendisini ticari bağlantılar kurmak ve Hıristiyan hayır işleri aracılığıyla varlığını geliştirmekle sınırladı: Kutsal Topraklardaki Alman yerleşimlerinin bile, özellikle 1880'lerden sonra, Konstantinopolis ile bağların gelişmesini tehlikeye atmasına izin verilmedi¹³. Hatta bir anlamda Alman İmparatorluğu, Osmanlı İmparatorluğunun bütünlüğünün başlıca koruyucusu olarak İngiltere'nin konumunu devraldı. Bu birliktelik ancak Büyük Güçlerden birini ortak olarak arayan Siyonist hareket ve I. Dünya Savaşının bu konuda açtığı olanaklar sayesinde bozuldu. Bu nedenle Kırım Savaşının patlak vermesinden Birinci Dünya Savaşına kadar Filistin'deki Batı Avrupalı konsoloslara, görev yerlerinde Osmanlı İmparatorluğunu yeniden canlandırma çabalarına zarar verebilecek ve bütünlüğünü zedeleyebilecek her şeye son vermeleri talimatı verilmişti. Ancak aynı zamanda Avrupalı güçler yüksek sesle ve sık sık bir Barışçıl Haçlı Seferi, Kutsal Toprakların etkin bir şekilde ele geçirilmesi çağrısında bulunuyorlardı. Büyük Akdeniz gemicilik şirketleri artık düzenli olarak Filistin limanlarına uğruyor ve ülkeye Hristiyan hacıları ve gezgin kalabalıkları getiriyordu. Tatil dönemlerinde Kudüs sokaklarını dolduran hacıların sayısı kentte yaşayanların sayısından daha fazlaydı. Kutsal Topraklara yönelik dini ve İncil bağlantılı arkeolojik ilgi, mezhepsel, bilimsel ve siyasi yönelimleri olan ulusal dernekler bazı durumlarda yayınevleri tarafından da desteklenmiştir. Misyonerler, hacılar ve Filistin kaşifleri göz ardı edilemeyecek bir literatür oluşturdular. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Avrupalılar Filistin hakkında, Avrupa dışındaki herhangi bir bölge

13 Yakın zamana kadar on dokuzuncu yüzyılda Almanya'nın Filistin politikasına ilişkin tek çalışma esasen Roth'un çalışması ve Carmel'in "Die Deutsche Palestine Politik 1871-1914" adlı eseri idi. Carmel bu sorunu imparatorluk hükümetinin Tapınakçılarla olan ilişkisinin bir örneği olarak ele alır. Roth'un kitabı ise kesin kaynak referansları olmaksızın popülerleştirilmiş bir tanımlamadır. Dahası, Roth elindeki malzemedden biraz bunalmış olacak ki, Kayzer II. Wilhelm döneminde "Filistin uzun zamandır hammadde kaynaklarına, sermaye yatırımlarına, tüketici pazarlarına, hisse senetlerine ve kâr paylarına, siyasi güç pozisyonlarına ve bunların askeri yollarla korunmasına odaklanan yaygın Alman faaliyetlerinin ana üssü olmuştur" (s. 238) şeklindeki tamamen yanlış yönlendirilmiş gözlemine yer veriyor. Alman emperyalizminin ana üssü olarak Filistin miydi? Her halükarda, artık elimizde iki Arap tarihçinin çalışmaları var: *Mahafiza*, 1. ve 2. bölümler ve özellikle Sinno'nun, pasajı. Sinno'nun çalışması bugüne kadarki en kapsamlı ve en farklılaştırılmış portredir.

hakkında edinebileceklerinden daha ayrıntılı bilgi edinebiliyorlardı. Avrupa kamuoyu, Filistin’de mülkiyet hakları olduğuna, Avrupa dışındaki diğer topraklarda olduğundan daha fazla inanıyordu. Avrupa’nın Filistin politikasının geliştiği ortamda, hükümet dışı çabalar, hareketler ve talepler hem bir teşvik hem de ideolojik meşrulaştırma işlevi gördü. Filistin’deki bu istekler sadece sınırlı ölçüde barışçıl olmuştur. Gerçekten de, on dokuzuncu yüzyılın Doğu krizi sırasında, bu talepler genellikle Avrupa’nın Filistin’i işgal etmesi ve yönetmesi için saldırgan taleplere dönüştü.

Yahudilerin Restorasyonu

İngiltere’nin Yahudi olmayan Siyonistleri 1840larda Yahudilerin restorasyonu kavramıyla günlük siyasete girdiler; bu tür kavramlar dış politika düzeyinde işlendi. 1840 yılında Palmerston, Lord Shaftesbury’nin etkisi altında, sultanı Yahudilerin geri dönüşü fikrine ikna etmeye çalıştı ve Filistin’e yerleşmelerinin teşvik edilmesi gerektiğini savundu. Bir yandan sultan ve imparatorluk, çok sayıda zengin kapitalistin Filistin’e vereceği zenginlikten kâr edecekti. Öte yandan, oradaki Yahudiler Mehmed Ali’nin gelecekteki hırslarına karşı bir engel oluşturacaktı. 1840’larda birçok İngiliz gazeteci, din adamı, politikacı, sömürge yetkilisi ve subay daha doğrudan davrandı: Yahudilerin restorasyonu hedefini gerçekleştirmek ve bölgedeki İngiliz stratejik ve ticari çıkarlarını korumak için şu ya da bu şekilde Yahudi kolonilerini ve hatta İngiliz koruması altında bir Yahudi devletini zorunlu kıldılar¹⁴. Filistin’in İngiltere tarafından doğrudan işgali ya da kontrolü için aynı derecede acil talepler daha sonra, önce 1880 civarındaki kriz yıllarında, ardından da I. Dünya Savaşı sırasında dile getirildi.

Yahudilerin restorasyonu şeklindeki şiliastik kavram Britanya’nın entelektüel tarihinde kök salmıştı. Anglikan mesihçiliği ve evanjelizmi tarafından geliştirilen doktrin, on dokuzuncu yüzyılın başlarında¹⁵ zaten tamamen işlenmişti; sonraki yüz yıl boyunca hacimli literatürde buna neredeyse tek bir yeni düşünce eklenmedi. Bu doktrine göre, Son Gün (Last Day) hakkındaki kehanetlerin gerçekleşmesi, Yahudilerin devredilemez bir hakka sahip oldukları atalarının topraklarına geri dönmeleriyle bölünmez bir şekilde bağlantılıydı. Fiziksel ve dini restorasyonları -yani diasporalarının sona ermesi, Filistin’de toplanmaları ve Hıristiyan müjdesini kabul etmeleri- insanlığın kurtuluşu için ilahi planın temel bir bileşeni ve Mesih’in Krallığının gelişi için bir ön koşul olarak düşünülmüştür. Yahudilerin din değiştirmelerinin restorasyondan önce mi gerçekleşmesi gerektiği yoksa bunun sadece Filistin’de mi olabileceği sorusu sık sık gündeme geliyordu.

Restorasyonu ve onunla birlikte Son Günlerin gelişini ilan eden zamanın alametlerinin yorumları, tekrar tekrar düzeltilebilir hatalara yol açtı. On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda, papalık ve İslami gücün (yani Osmanlı gücünün) çöküşüne dair kanıtlar böyle bir işaret olarak yorumlandı. Hangi ulusun ya da yöneticinin ilahi takdirin aracı olarak seçileceği ve restorasyonun sorumluluğunu üstleneceği konusunda varılan sonuç, güç

14 Bkz: Hyamson, *British Projects*, pp. 5-21; Kobler, pp. 58-81; Hajjar, *L’Europe*, pp. 325-40; Sharif, pp. 127-32.

15 Bkz: Kobler and, especially, Verete, “The Restoration of the Jews.”

dizilimine bağlı olarak değişiyordu. Napolyon Mısıra indiğinde ve hatta Filistin'e doğru yürüdüğünde (1789-99), Tanrının isteğini yerine getirmek için seçilmiş gibi görünüyordu. Ancak sonraki yıllarda gerçek doktrin, savunucularının gözünde bu tür hatalardan daha net bir şekilde ayrıldı; bu rolün İngiltere'ye gittiğini gördüler.

Bu kavramlar, on dokuzuncu yüzyılın Evanjelik canlanma hareketi tarafından güçlendirildiğinde daha geniş bir etkiye sahip olmuştur. Her Doğu krizi -on sekizinci yüzyılın sonu ve on dokuzuncu yüzyılın başında; 1830'ların sonu ve 1840'ların başında; Kırım Savaşı sırasında ve 1870'lerin sonu ve 1880lerin başında- bu tür kilise vaazları, broşürler, kitaplar, projeler ve siyasi talepler dalgasını tetikledi. İnsanların bu tür temel bilgilerden çıkardıkları sonuçlar her krizde farklılık gösterdi; başka bir deyişle, günlük siyasetin gerçeklerine ve zorunluluklarına uyacak şekilde uyarlandı.

Kırım Savaşı sırasında bir broşürde Britanyalılar sevinin! yazıyordu. İhmal edilmiş Yahuda ırkının uzun süredir dağılmış üyelerini güzel topraklarına geri götürmek ve anavatanlarına (koruyucusuna olan bağlılığından şüphe edilemeyecek) bir koloni yerleştirerek tehditkar davetsiz misafirin [yani Rusyanın] yoluna bir engel daha koymak size düşecek. Yahudilerin Hıristiyanlığı kabul etmelerinin, peygamberler tarafından ilahi esinle önceden bildirilmiş bir gerçeği temsil ettiği apaçık ortadaydı ve tekrar vurgulanmasına gerek yoktu. Ancak Yahudilerin din değiştirmesinin Kutsal Topraklara dönüşten önce gerçekleşmesi gerekmezdi¹⁶.

O yıllarda Filistin'de yaşamış olan bir yazar daha az hevesliydi. Yahudi ulusunun yeniden doğuşunu, bir zamanlar çok kutsal olan bir mirasın şimdiki hak sahiplerine karşı Hıristiyan kılıçları ve asalarıyla desteklenen yenilenmiş bir krallığın kurulmasını; yıkımına neden olan kirlilikler değişmeden kalırken, aslında kendisine karşı desteklenen bir devlet adamının nerede olduğunu kuşkuyla soruyordu. . . ? Bununla birlikte, bunun karşılaştırılan zamanda yaratıcı gücün açık bir tezahürü yoluyla gerçekleşeceği düşüncesiyle kendini teselli etti¹⁷.

Osmanlının 1875 yılındaki iflası ve bunun sonucunda ortaya çıkan ve yıllarca süren kriz, daha fazla zamanın işaretlerini ortaya çıkardı. Tüm Hıristiyanlar ... Osmanlı İmparatorluğunun çöküşüne sevinmelidir, diye vaaz veren Hoare, çünkü Müslümanların yıkılışı Yahudilerin umududur ve Yahudilerin dönüşü Kudüs'ün görkemli krallığının muzaffer gelişinin mutluluk verici habercisi olacaktır, dedi. Filistin, Türklerin kötü yönetiminden kurtulacak ve yasal sahipleri, İbrahim'in torunları, Tanrının onu verdiği ulus, böylece bir kez daha içinde süt ve bal akan bir ülke haline gelecektir¹⁸. Ama ... [İsrailoğulları] evlerine geri döndürülüp de Tanrıya geri döndürülmezlerse, bu onlar için çok kötü bir bereket olur¹⁹. Ancak Yahudilerin Hıristiyanlığa geçişleri onların Filistin'e dönüşünden sonra gerçekleşecekti.

16 *The Final Exodus*, pp. 14 and 25

17 Dupuis, 1, pp. 156ff.

18 Hoare, *Rome, Turkey, and Jerusalem*, pp. 48 and 103.

19 Hoare, *Palestine and Russia*, pp. 22 and 27.

1871den 1874e kadar Filistin’de yaşamış olan James Neil, zamanın alametlerinin gerçekten de yaklaşmakta olan restorasyona işaret ettiğini doğruladı. Özellikle de geri dönen Yahudilerin sayısındaki artıştan kaynaklanan ülkedeki Yahudi nüfusunun büyümesine atıfta bulundu. Ancak aynı zamanda kısa vadeli beklentilere karşı da uyarıda bulundu, özellikle de papalık ve Yunan kilisesi Filistin’e büyük ölçüde yerleşmiş olduğundan ve bu kadar çabuk geri çekilmeyeceklerini dile getirdi²⁰.

Doğal olarak, Yahudilerin restorasyonu doktrini Büyük Britanya halkı için genel bir kanaat haline gelmedi. Ancak Filistin’in Yahudilerin er ya da geç geri dönecekleri Tanrı vergisi yurtları olduğu yönündeki otoriter iddia ise geniş yankı uyandırdı. Bu kısıtlı anlamda restorasyon fikri sıradan bir bilgi haline geldi. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Filistin’le ilgili İngilizce literatüre, sadece teyit etmek için bahsedilen apaçık bir gerçek gibi nüfuz etmiştir²¹. Kıtada vaaz edilen Barışçıl Haçlı Seferi ile bağlantılı olarak, Yahudilerin önünü açacak bir haçlı seferi için çağrılar bile yapıldı. Walker, Filistin’deki bir gezisinden sonra şöyle yazmıştı: Eğer ikna edici belagat benim özel yeteneğim olsaydı, tüm Hıristiyan âlemine, Filistin’in kutsal topraklarından Müslüman yağmacıların otları yok eden toynak izlerinin silinmesi için saban ve budama kancasıyla yeni bir haçlı seferi vaaz ederdim. Bu sefil, cahil, yarı vahşi Araplar, kirli köyleri ve sefil kulübeleriyle, İsrail’in ihtişamlı günlerinde Davut ve Süleyman’ın yönettiği milyonlarca zeki, kibar, son derece medeni ve iyi yönetilen tebaanın uygun halefleri ve haklı mirasçıları olamazlar! Filistin’i kâfirlerin elinden kurtarmak için şiddetli bir haçlı seferi vaaz edilecek olsaydı, Orta Çağın kutsal savaşından daha iyi sonuçlar alınabileceği umulurdu. Ancak o zamanlar geride kaldı ve artık bu yollara başvurulamazdı, çünkü ... ezilen halkların korunması ve kötü yönetilen toprakların daha iyi düzenlenmesi için müdahale etmek güçlü ve müreffeh ulusların tanınmış bir görevi haline geldi - hem diplomatik yollarla hem de diplomasi dışı baskı yoluyla. Filistin söz konusu olduğunda, Hıristiyan dünyasının kamuoyunun onaylayacağından daha fazlası gerekli olmayacaktır. Ancak Filistin üzerinde sadece Yahudilerin meşru hakkı vardı; orada düzeni kim kurarsa kursun bunu orayı gerçek sahiplerinin yeniden işgaline hazırlamak için yapmak zorundaydı. Örgütleyici gücün görevi, Yahudiler bir ulus olarak ülkelerini kendileri ele geçirmeye hazır olur olmaz yerine getirilecekti. O zamana kadar, onları sadece bağımsız bir ulusal varoluşun sorumluluklarına hazırlamak mümkün olabilirdi²². Bu tür yansımalar radikal bir şekilde formüle edilmişti; Haçlı Seferi motifi ile restorasyon kavramı arasındaki bağlantı gündelik, sıradan bir şey değildi. Ancak Balfour Deklarasyonu ve İngiliz Mandası ışığında, bunları saçmalık olarak görmemek mümkün değildir.

1870’lerin sonuna doğru restorasyon fikri emperyalist eğilimlerle daha da güçlü bir şekilde birleşti ve her türlü projeye ilişkilendirildi²³. İngiliz sanayici Edward Cazalet, Yahudileri Filistin’e geri götürmek ve Filistin ülkesi ile İngiltere arasında kalıcı bir bağ

20 Neil, pp. 8-11, 36ff., 41, 73-77, 109.

21 Amerika Birleşik Devletleri’ndeki paralel binycılık, Protestan Evanjelik canlanma hareketi ve bunun Filistin’le ilişkisi hakkında bir açıklama için bkz. Levine

22 Walker, pp. 39, 255-76, 283-85, 293ff.

23 Bakınız. Hyamson, *British Projects*, s. 22-36; Sharif, s. 133.

oluşturmak amacıyla 1878-79 yıllarında Filistin üzerinde bir İngiliz himayesi kurulması çağrısında bulundu²⁴. Filistin Keşif Fonunun tanınmış aktivistlerinden Charles Warren, Osmanlının iflası karşısında Kutsal Toprakların yirmi yıllığına - Doğu Hindistan Şirketini örnek alan - bir şirketin gözetimi altına verilmesini önerdi. Şirket, İstanbul'daki hükümete Filistin'in mevcut vergi gelirine eşdeğer bir meblağ ödemeyi garanti edecek ve hükümetin alacaklılarına ödenmesi gereken faizin bir kısmını ödeyecekti. Şirketin görevi, Yahudileri adım adım ülkeye yerleştirmek ve böylece Filistin'in nihayetinde kendi mülkiyetleri ve kontrolleri altına girmesini sağlamak olacaktı. Elbette Filistin'deki Araplara ne olacağı sorusu akla gelebilir. Warren, Ben de soruyorum: Araplar kimdir? Warren'in bu sorunun çözümüne yaptığı tüm katkı buydu²⁵.

Batı Filistin Araştırmalarının popüler müdürü Conder, en azından ülke sakinleriyle yapılabilecek bir şeyler biliyordu. Ona göre, Filistin'in yeniden canlandırılması ve mevcut nüfusuna tarım disiplininin öğretilmesi için, buranın gerçek sahipleri olan ve doğaları gereği enerjik, çalışkan ve incelikli olan Yahudilerden daha uygun kimse olamazdı. Elbette yerli köylüler korkunç derecede cahil, fanatik ve her şeyden önce müzmin yalancılardı ama aynı zamanda geliştirildikleri takdirde kendilerinden yararlı bir nüfus yaratacak niteliklere de sahiptiler.- yararlı-, yani ülkenin sahipleri olan Yahudiler için²⁶.

Yahudilerin Filistin üzerindeki devredilemez hakları, Filistin'e geri dönüşleri ve İngiltere'nin bu vesileyle üstlendiği rol doktrini, şiliastik kılıfından sıyrıldıktan sonra, Filistin'le ilgili İngiliz literatüründe sıradan bir hal aldı. Bu, İngilizlerin Filistin anlayışının temel bir bileşenydi. Yahudilerin Hıristiyanlığa geçişine dair imaj da giderek kayboldu. Birinci Dünya Savaşının başlangıcında doktrin bu haliyle hala etkiliydi. Kavramın sekülerleştirilmiş halinin cazibesi, 1917de Balfour Deklarasyonunu doğuran savaş ve emperyal stratejinin siyasi düşünceleriyle karıştı. Balfour 1919'da Siyonizmin şu anda kadim topraklarda [Filistin'de]²⁷ yaşayan 700.000 Arap'ın arzu ve önyargılarından çok daha önemli olduğuna dair inancını dile getirdiğinde, şüphesiz İngiliz nüfusunun çoğunluğunun en içten düşüncelerini ifade ediyordu. Yahudilerin restorasyonu hedefi fark edilmeden Siyonizm'in hedefleriyle eşitlenmişti; emperyalist politika bağlamında restorasyoncular kendilerini Siyonistlerle özdeşleştirdiler²⁸.

Kolonizasyon Projeleri

Kutsal Toprakların kolonileştirilmesine yönelik bir dizi öneri ve plan, on dokuzuncu yüzyılda endemik olan Filistin'e yönelik dini-politik çabalar ve özlemlerle bağlantılı olarak dile getirilmiştir. Avrupa kolonizasyonu çağrısı özellikle 1860ların ortalarından sonra yüksek sesle dile getirilmeye başlandı. Bu çağrı, az ya da çok gerçekçi projeler ve pratik

24 Bakınız. Hyamson, *British Projects*, s. 33ff.; Kobler, s. 96.

25 Warren, *The Land of Promise*, pp. 5ff. Filistin'deki İngiliz egemenliğiyle ilgili olarak şunları yazar: "İngilizlerin eninde sonunda bu ülkeye yerleşmeyi gerekli bulacaklarından kendi adıma hiçbir şekilde şüphe duymuyorum". Warren, *Underground Jerusalem*, p. 448.

26 Conder, "The Present Condition of Palestine" pp. 8ff.

27 Alıntı Sykes, s. 5'te yapılmıştır.

28 Örneğin, bkz: Sidebotham, s. 173ff.

çabalar şeklinde konsolide edildi²⁹. Ülkeyi geliştirmek için sömürgeleştirmeye duyulan ihtiyaç, Avrupalıların Filistin anlayışında temel bir unsur haline geldi.

Meseleleri olduğu gibi bilen ve bu ülkeye yeniden nasıl yardım edilebileceği sorusu üzerinde biraz kafa yoran herkes, bunun ancak Hıristiyan dünyasının getirdiği kültür sayesinde gerçekleşebileceği ve yeni ve daha iyi koşulların yolunu hazırlamak için Hıristiyan, medeni topraklardan büyük bir göçün gerekli olduğu sonucuna hemen varır.

Schick, 1881 yılında konuyu bu şekilde formüle etmiştir³⁰. Ülkenin Arap sakinlerine herhangi bir önem verildiği ölçüde, onlara biçilen rol hiç de imrenilecek bir rol değildi. Heilige Land adlı yayın organı okuyucularına şu açıklamayı yapıyordu: Birçok yabancı kolonicinin buraya yerleşmesi çok arzu edilen bir şeydir. Eriha vahasının, Saron [metinde geçtiği gibi] ve Esdrelon [metinde geçtiği gibi] ovalarının ve Filistin'deki diğer birçok yerin meşhur bereketi, bir kez çalışkan ve zeki sömürgecilerin eline geçtiğinde ... hacıların gözünü ve kalbini bir kez daha sevindirecek ve sömürgecileri emekleri için zengin bir şekilde ödüllendirecektir³¹. Avrupa yerleşimlerini kurmak kolay bir şey olacaktı; fellahlar (köylüler) topraklarını Avrupalılara memnuniyetle satacak ve karşılığında onlardan ekmek ve koruma bekleyeceklerdi. Sömürgeciler daha sonra yerlileri tarım işçisi olarak kullanabileceklerdi³². Tek tek ailelerin ve grupların cesaret kırıcı deneyimlerine rağmen, Heilige Land'ın yazarları Filistin'de kolonileşmeye ilgi uyandırma fikrinden vazgeçmeyecekti; özellikle Katolik kolonileri umuyorlardı. Şimdiye kadar bilinen tek başarı olan Alman Tapınakçıların yerleşimcilerinin takdir-i ilahinin dolaylı bir aracı, sosyal bir faktör ve özellikle Filistin'de çok ihtiyaç duyulan bir karşılıklı teşvik aracı olduğunu kabul ettiler³³.

Kızıl Haçın kurucusu Henry Dunant, 1866 yılında Doğunun Yenilenmesi için Uluslararası bir Dernek (International Society for the Renewal of the Orient) kurulması çağrısında bulundu. Bu derneğin öncelikli hedefi, III. Napolyon'un himayesi altında Filistin'in kitlesele olarak kolonileştirilmesi olacaktır. Bu girişim yine de uluslararası bir nitelik taşıyacak ve Filistin'in tarafsızlaştırılmasına yol açacaktır. Projenin bir parçası olarak, Avrupa'nın Yahudi finans patronlarının üstlenmesi gereken bir görev olan Yahudilerin yerleşimi üzerinde özellikle durulacaktı. Belki de Fransız imparatoru daha sonra, Avrupa'nın koruması altında olsa da Fransa'ya bağımlı olacak Filistin'deki küçük bir İbrani devletinin nihai egemenliğini devralmayı düşünebilirdi. Yahudiler, Fransa ve İngiltere'nin Asya'daki uygarlaştırma misyonunu sürdürebilirdi. Avrupa'nın Filistin'i sömürgeleştirmesinin en önemli sonucu, Kutsal Toprakların Türklerin boyunduruğundan kurtarılması ve İslam'ın egemenliğine barışçıl bir şekilde son verilmesi olacaktır³⁴. Bu fikirler ve bunlardan doğacak

29 Bknz. Schick'teki genel bakış, "Studien über Colonisirung," pp. 37-39, 58-61, 80ff., 90-100; Schick, "Zur Colonisations-Frage;" Schick, "Der gegenwertige Stand der Colonisations-versuche."

30 Schick, "Studien über Colonisirung," p. 37.

31 HL X (1866), p. 162.

32 "Der Ackerbau in Palastina," HL XVI (1872), pp. 117ff.

33 "Gedanken über die politische, soziale und religiose Frage Palastinas, (Filistin'in siyasi, sosyal ve dini sorunları üzerine düşünceler)" HL XIX (1875), pp. 149-53.

34 Dunant. Dunant'ın Schwabian Tapınakçıları ile ortak çalışmaları hakkında bilgi için bkz. Carmel, *Die*

uluslararası toplum, 1870lerin ortalarına kadar Filistin’le ilgilenen Avrupalıları meşgul etti; ancak elle tutulur bir sonuç elde edilemedi³⁵.

Fransa’da 1876 yılında hayata geçirilen ve Filistin konusunda tanınmış mimar ve yazar Pierottinin IX. Papa Pius’un onayını aldığı özel bir Katolik kolonizasyon projesi de büyük bir başarı elde edemedi. Projenin amacı Kutsal Topraklarda Katolik kolonileri kurmak ve Katolik hac ziyaretlerini teşvik etmektir³⁶.

Hayfa yakınlarında ilk Tapınakçı kolonisinin kurulmasından kısa bir süre önce, daha önce iki yılını Ortadoğu’daki araziye keşfederek geçirmiş olan Viyanalı coğrafyacı Kuhlmann³⁷, tüm Ortadoğu’yu kendi eylem alanı olarak gören şovenist ve ırkçı bir Töton misyonu anlayışına dayanarak Filistin’in Töton kolonizasyonu için çağrıda bulundu. Onun projesi de Dunant’inkinden daha baştan çıkarıcı bir mantığa sahip değildi. Kuhlmann bir yandan okurlarına büyük ölçüde insansız bir Filistin tasvir ediyordu. Öte yandan, göçmenlerin teker teker yerleşemeyecekleri, Müslüman nüfusa karşı koyabilmeleri için her zaman silah taşıyabilen en az bin kişilik büyük gruplar halinde yerleştirilmeleri gerektiği konusunda uyarıda bulundu³⁸.

Siyonist literatürde özellikle İskoç diplomat, siyasi aktivist ve (Hıristiyan) mistik Oliphant’ın kolonizasyon projesi proto-Siyonist olarak tanımlanmaktadır³⁹. İlk Yahudi göç dalgasının arifesinde, İngiliz hükümetinin desteğiyle Oliphant, Ürdün’ün diğer yakasındaki Balqada bir Yahudi kolonisi kurma planını sürdürüyordu; ancak çabaları Konstantinopolis’le ters düştü⁴⁰.

Kolonizasyon heveslilerinin bu tür önerileri takip ederken, yerli nüfusun varlığı sorununu algılamadıkları doğru değildi. Kuhlmann açık ve basit bir askeri çözüm önerirken, Oliphant göçebe yaşam tarzından vazgeçmeyen Trans Ürdünlü nüfusun bu unsurlarının Kuzey Amerikadaki Kızılderililer gibi rezervasyonlara yerleştirilmesini istiyordu. Yerleşik tarımcılara gelince, onlar göçmen kapitalistler tarafından istihdam edilebilecek değerli bir işgücü oluşturacaklardı⁴¹. Ayrıca, verimli Hula ovalarıyla ilgili olarak, Dan’ın adamlarını örnek almak istediğini bildirdiğinde zihniyetini açıkça ortaya koydu: daha önceki zamanlarda orada yaşayan köylüleri sürmüşlerdi. Ancak bunu modern bir şekilde yapmak gerekiyordu; bir anonim şirket kurulabilir, arazi sahipleri tazmin edilebilir ve işçi olarak tutulabilir ve Hula bölgesinde karlı bir iş kurulabilirdi⁴². Conder da yerli halktan yararlanılabileceğine ve

---

Siedlungen, pp. 19-21 and 25; Brugger, pp. 42ff.

35 Bknz: Roulliet; *Die Warte*, 17 February 1870; “Gedanken über die politische, soziale und religiöse Frage Palastinas,” HL XIX (1875), pp. 147ff.

36 *La Terre Sainte* [The Holy Land] 1876/6/7/8, pp. 261ff., 426ff., and Supplement No. 1.

37 Tapınakçılar Viyana’da Kuhlmann ile buluştular ve Filistin’e giderken onunla konuştular; bkz. Brugger, s. 45

38 *Palastina als Ziel und Boden germanischer Auswanderung und Kolonization*’dan alıntılanmıştır, s.35

39 Oliphant’ın “proto-Siyonist” olarak nitelendirilmesi için bkz: İsrail Cep Kütüphanesi. *Immigration and Settlement*, p. 14, note 12.

40 Oliphant, *The Land of Gilead*, especially XIII-XXX- VII, pp. 284-304, 502-38; Henderson, pp. 203-12; PRO-F.O. 195, vol. 1263 (Beirut, 14 May 1879).

41 Oliphant, *The Land of Gilead*, p. 286

42 A.g.e., s. 19.

onları odun yontan ve su çeken kişiler haline getirebileceğine inanıyordu⁴³. 1872de Filistin Keşif Fonundan meslektaşı Tyrwhitt Drake açıkça şöyle yazmıştı: *Sadece şunu öyleyebilirim ki, [Osmanlı] hükümeti yabancılara toprak satma konusundaki isteksizliğini yenebilirse bu çok muhteşem bir şey olur. Doğru garantilerle bu toprakların [Filistin] büyük bir kısmı uygun bir pazar bulacak ve o zaman şu anda orada bulunan köylüler ya temizlenecek ya da toplumun yararlı üyelerine dönüştürülecek ve Türk hükümetinin artan geliri çok önemli olacaktır⁴⁴.*

Bununla karşılaştırıldığında, Tapınakçılar Cemiyetinin yöneticisi Hoffman'ın 1882de vardığı sonuç aslında ferahlatıcı olarak tanımlanabilir: Araplar kesinlikle kovulamazlar, çünkü ezici çoğunluk ve toprağın gerçek sahipleridirler. Dahası, savunmasız da değiller; Türklerin askeri açıdan iyi örgütlenmiş gücü, yerli halka karşı herhangi bir şiddet eylemini boşa çıkarabilir. Avrupalı sömürgeciler için Avrupalı bir gücün koruması vazgeçilmez olacaktır⁴⁵.

Ancak genel olarak, potansiyel sömürgeciler yerli halk konusunda fazla endişe duymuyorlardı. Ya nüfusun olmadığı bir Filistin'e dair basmakalıp sözlere geri döndüler ya da basit, hazır çözümler sundular. Dolayısıyla, 1840larda Yahudilerin restorasyonunu teşvik eden bireysel propagandacıların anlayışlarından, on dokuzuncu yüzyılın son üçte birinde çeşitli türevlerden kolonizasyon meraklılarına ve yirminci yüzyılın Siyonist anlayışlarına kadar uzanan düşüncede kapsayıcı bir süreklilik vardı. 1845 yılında Mitford (restorasyoncu), Küçük Asya'daki Müslüman nüfusun yeniden yerleştirilmesiyle Yahudi göçmenlere yer açılabileceği fikrini ortaya attı⁴⁶. Ve 1918de Ballod hala şuna inanıyordu: En az zorluk çekeceğimiz kesim Arap fellahlar olacaktır. Kendilerine başka bir yerde, örneğin Kuzey Suriye'de ya da Babil'de daha iyi koşullar sunulursa ve burası geniş çaplı kültürel faaliyetlerle restore edilirse Filistin'i memnuniyetle terk edeceklerdir⁴⁷.

Ancak birçok kolonizasyon projesi ve girişiminden sadece ikisi başarılı oldu: 1868den beri Tapınakçıların ve 1882den beri Yahudi göçmenlerin yerleşimleri. Wiirtembergli pietist bir tarikat olan Tapınakçılar, kendilerine Kudüs'te Tanrının halkını bir araya getirme hedefini koymuşlardı. Temel ilkelerini 1861 tarihli bir bildiriyle ilan etmişlerdi: Alman ulusunun akli Kudüs'teki [T]empleın inşasına ve Filistin'in işgaline yönlendirilmelidir ... bu hedefi takip eden merkezi bir Alman otoritesi oluşturmak için çaba göstermeliyiz⁴⁸. Tanrının halkının (başka bir deyişle kendilerinin) Kutsal Toprakları işgal etmek için dokunulmaz bir hakka sahip olduklarına inanıyorlardı. Amaçlarını gerçekleştirmenin yolu Filistine göç etmektir. Başlangıçta uzun süren zorluklardan sonra, Schwabian Tanrı halkı 1868-1873 yılları arasında dört yerleşim yeri kurdu ve 1902-1907 yıllarında bunlara üç tane daha eklendi. Ancak Kutsal Toprakları dönüştürmesi beklenen insan kitleleri ortaya çıkmadı. Filistine

43 Conder, "The Present Condition of Palestine," pp. 8ff.; ayrıca bkznz: Conder, *Tent Work*, 11, pp. 327ff.

44 Quoted in SWP, *Samana*, p. 256.

45 *Die Warte*, 11 May 1882.

46 Bknz: Kobler, p. 77.

47 Ballod, p. 30.

48 Quoted in Brugger, p. 39.

yerleşen Tapınakçıların sayısı hiçbir zaman en fazla 2.200 kişiyi geçmedi⁴⁹.

Ancak Alman imparatorluk hükümeti hiçbir zaman yerleşim faaliyetlerini bir politika düzeyine yükseltmemişti. Bu nedenle Alman sömürgecilere karşı nispeten ihtiyatlı davranmıştır. Yerel yetkililerle sürekli kavga eden ve hatta vergi ödemekten kaçınacak kadar ileri giden Tapınakçılar, Alman-Osmanlı ilişkileri için olağanüstü yıkıcı bir unsur gibi görünüyordu⁵⁰. Babıalinin doğal olarak temel kuşkuvarı vardı. Yabancılar Osmanlı İmparatorluğunda gayrimenkul edinme hakkı tanıyan 1867 tarihli yasaya rağmen, Babıali, İstanbuldaki Alman dışişleri temsilcisinin bildirdiğine göre, Tapınakçıların kendilerini ulusal makamlardan bağımsız hale getireceklerinden korkarak, Tapınakçılara mülk tapusu verilmesine uzun süre karşı çıktı. Aynı nedenle, Hayfadaki Alman konsolosluk temsilcisi Kellerin tanınması başlangıçta reddedildi; küçük bir Alman devletinin bir tür valisi olmasından korkuluyordu⁵¹. Bu nedenle Tapınakçılar imparatorluk hükümeti tarafından Ortadoğuda önemli bir köprübaşı olarak görülmediler ve özellikle de başlangıçtaki dini gayretleri azalmaya başladıktan sonra, umdukları gibi korunup kollanmadılar. Alman Protestan ve Katolik kurumlarını teşvik etmek ve bir Alman-Yahudi müşteri kitlesi yaratmak, Filistin'de bir Alman pozisyonu inşa etmek için daha önemliydi. Bu son faktör, özellikle 1870lerden sonra önemli bir rol oynamıştır⁵². Yahudilerin korunması söz konusu olduğunda İngiltere, Alman İmparatorluğunun ciddi bir rakibi haline gelmişti. Böylece Tapınakçıların tarihsel rolü, başarılı rakipleri ve mirasçıları olan Yahudi yerleşimcilere, Filistin'deki Avrupa kolonizasyonunun gerçekten başarılı olabileceğini kanıtlamaya indirgenmiş oldu. Yahudi yerleşimciler Tapınakçıların deneyimlerinden ders çıkarmaya çalıştılar.

Sonuç

İlk Yahudi göç dalgasının (ilk aliya) arifesinde Filistin'de sadece 24.000 Yahudi yaşıyordu. Bunların büyük çoğunluğu kutsal şehirler olan Kudüs, Safad, Tiberias ve Hebronda yaşıyordu (Hebronda nispeten küçük bir Yahudi cemaati olmasına rağmen). Avrupa'nın Kutsal Topraklarla ilgili çok yönlü arzuları ve Filistin'le artan temas ve bilgi birikimi, Yahudi Kolonizasyon Derneğine yeni bir ivme kazandırdı ve Avrupalı Yahudilerin Filistin'e ve orada yaşayan Yahudilerin durumuna, yani eski Yişuv'a olan

49 Tapınakçılar hakkında özellikle bkz. Carmel, *Die Siedlungen*; ayrıca bkz. Paulus; Brugger; Seibt; Imberger.

50 Vergi ve haraçlar konusunda süregelen anlaşmazlıklara ilişkin belgeler Kudüs'teki Alman konsoloslğunun arşivlerinde ciltler dolusu yer tutmaktadır; Özellikle bkz. SA-DKJ, A.XIII.1.S., vol. 1; A.XXII.1.a.4.; A.XXII.1.d.; A.XXII.1.e. Bd. 1; A.XXII.10.a; A.XXXVI.1. Kudüs konsolosu Miunchhausen'in Tapınakçılar hakkında söyleyecek iyi bir şeyi olmamasının nedeni de bu olabilir. Hayfa'daki Keller'e 2 Mayıs 1879'da yazdığı mektupta, muhtaç durumdaki koloninin Dışişleri Bakanlığı'ndan hiçbir destek alamayacağını bildirdi. Göçmenler, Alman devletini mülkiyetten ve üretici güçlerden mahrum bırakarak ona zarar vermişlerdi; bu nedenle yardım bekleyemezlerdi. Miunchhausen, Tapınakçıların İngiliz koruması altında üzüm bağları yetiştirebilecekleri Kıbrıs'a yerleştirilmelerini önerdi! (ISA-DKJ, A.XXXI.7). Zaten 27 Temmuz 1874'te Yafa'daki Murad'a sert bir mektup yazarak Tapınakçılar cemaatinin devlet içinde devlet olmasına izin verilmesinin hoş görülemeyeceğini söylemişti. (ISA-DKJ, A.XXXVI. 1.).

51 AA-1.A.B.q. (Türkiye), s. 126 (Pera, 29 Kasım 1877); emlak sorunu hakkında ayrıca bkz. AA-Konst., GEN.76.K.18.d.

52 Bkz: Eliav, *Die Juden Palestinas*; Eliav, "German Interests."

ilgisini artırdı. Hıristiyan kolonizasyon projelerine paralel olarak, bu tür Yahudi girişimleri de vardı. Örneğin, 1860 yılında Dr. Lorje Oder Nehri üzerindeki Frankfurt'ta Filistin için Kolonizasyon Birliğini kurdu ve bu girişim Kudüs'teki Avusturya Başkonsolosu tarafından olumlu karşılandı. Bu derneğin yakın hedefi Filistin'de büyük bir Yahudi tarım kolonisi kurmak, uzun vadeli hedefi ise Yahudi devletinin restorasyonu idi⁵³. İngiliz Sir Moses Montefiore gibi hayırseverler veya Alliance Israelite Universelle gibi örgütler, özellikle sanayi ve tarımsal üretim faaliyetleri için teşvikler yaratarak Eretz İsrail'deki dindaşlarının yaşam koşullarının iyileştirilmesini destekledi. Bu, Yahudilerin Filistin'de yeni elde edilen topraklara yerleşmek için ilk büyük girişimlerine yol açtı. Alliance Israelite Universelle 1870'te Yafada (Mikveh Israel) bir tarım ekonomisi okulu kurdu ve 1878'de Kudüslü Yahudiler ilk tarım yerleşimini (Petach Tikva) kurdu; bu yerleşim 1881'de terk edildi⁵⁴. Ancak tüm bunlar birer öncü niteliğindedi ve gerçek Yahudi kolonizasyonu ancak 1882'den sonra başladı ki bu kolonizasyon Filistin'in çehresini değiştirecekti.

Kaynaklar:

Kısaltmalar Listesi.

AA = Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes, Bonn [Archives of the German Foreign Office, Bonn]
HHSTA = Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien [Austrian State Archives, Vienna]
HL = Das Heilige Land [The Holy Land]
ISA = Israel State Archives, Jerusalem
ÖMO = Osterreichische Monatsschrift für den Orient [Austrian Monthly Magazine for the Orient]
PRO = Public Record Office, London
SWP = The Survey of Western Palestine

Yayınlanmamış Kaynaklar.

Israel State Archives, Jerusalem
DKJ = Files of the German Consulate, Jerusalem.
BCJ = Archives of the British Consulate in Jerusalem.
Public Record Office, London
F.O. 78 = Foreign Office, Series 78 (1853-1883).
F.O. 195 = Foreign Office, Series 195 (1856- 1882).
Archiv Jer., Fasc. = Consular Archives, Jerusalem, Political and Administrative Files, fascicles 38-62: correspondences 1856-1882; fascicle 127: economic files.
Archiv Konst., Konsulatsberichte = Internunciature Archives, Constantinople, third

53 Bunun için bir dosya şurada bulunabilir. HHSTA-Archiv Jer., Fasc. 46 (1862/3).

54 Bkz: Chouraqui, pp. 357-63, 451-56, 494ff.; Margalith, pp. 42-45.

consular reports and instructions, older series 1861-1880, recent series, Beirut, 1880-1894, and Jerusalem 1881-1896.

I.A.B.q.(Turkey) 108 = Correspondence with the delegation in Constantinople, and with other embassies and foreign cabinets about the internal situation and conditions of Turkey, 16 volumes (1874- 1878).

Konst., GEN.76.K.18.d. = Embassy files, Constantinople: The Wirttembergian colony-Hoffmanian in Palestine (Templar communities in Jaffa, Haifa, and Jerusalem) 1868-1880.

Resmi Yayınlar ve Belge Edisyonları

Eliav, Mordechai, ed., *Die Juden Palästinas in der Deutschen Politik. Dokumente aus dem Archiv des deutschen Konsulats in Jerusalem, 1842-1914*. Tel Aviv, 1973.

Hyamson, Albert M., ed., *The British Consulate in Jerusalem in Relation to the Jews of Palestine 1838-1914*, 2 vols. London, 1939-1941.

Die Warte [The Observation Point (Organ of the Templars, until 1877 Suddeutsche Warte [South German Observation Point], later Die Warte des Tempels [The Observation Point of the Temple]; all quotations are from the following collection of Warte articles: Alex Carmel (ed.). *Palestina-Chronik 1853 bis 1882*. Ulm, 1978.)

Yayınlanmış Eserler.

Ballod, Carl. *Palästina als jüdisches Ansiedlungsgebiet*. Berlin, 1918.

Brugger, Hans. *Die deutschen Siedlungen in Palästina*. Bern, 1908.

Carmel, Alex. *Die Siedlungen der württembergischen Templer in Palästina 1868-1918*. Stuttgart, 1973.

Carmel, Alex. *Geschichte Haifas in der türkischen Zeit 1516-1918*. Wiesbaden, 1975.

Carmel, Alex. *Die deutsche Palästina-Politik 1871-1914. Jahrbuch des Institutes für Deutsche Geschichte*, Tel Aviv, IV (1975).

Carmel, Alex. *Christen als Pioniere im Heiligen Land*. Basel, 1981.

Chouraqui, Andre. *L'Alliance Israelite Universelle et la renaissance Juive contemporaine (1860-1960)*. Paris, 1965.

Circular of a Project for the Erection of Palestine into an Independent State. St. Antonys College, Oxford, Private Papers Collection, DS 125.

Conder, Claude Reignier. *Tent Work in Palestine*, 2 vols. London, 1878.

Conder, Claude Reignier. *The Present Condition of Palestine, Palestine Exploration Fund Quarterly Supplement*, 1879.

Corey, Muriel W. *From Rabbi to Bishop. The Biography of the Right Reverend Michael Solomon Alexander, Bishop in Jerusalem*. London, n.d.

Der Ackerbau in Palästina, *HL XVI* (1872).

Dunant, Henry. *Societe Intemationale Universelle pour la Renovation de l Orient*, only copy, confidential draft, 1866 (to be found in the Bibliotheque Nationale in Paris).

Dupuis, Hanmer L. *The Holy Places. a Narrative of Two Years Residence in Jerusalem and Palestine*, 2 vols. London, 1856.

Eliav, Mordechai. German Interests and the Jewish Community in Nineteenth-Century Palestine, in Moshe Maoz, ed., *Studies on Palestine during the Ottoman Period Jerusalem*, 1975.

The Final Exodus; or, the Restoration to Palestine of the Lost Tribes, the Result of the Present Crisis; with a Description of the Battle of Armageddon, and the Downfall of Russia, as Deduced Wholly from Prophecy. London, 1854.

Greaves, R.W. The Jerusalem Bishopric, 1841, *English Historical Review* LXIV (1949).

Hajjar, Joseph. *LEurope et les Destinées du Proche-Orient (1815-1848)*. No publisher, 1970.

Hajjar, Joseph. *Le Vaticani-La France et le Catholicisme Oriental (1878-1914)*. Paris, 1979.

Hammad, Hairi. Filastin mundu ziyarat Montefiore 1849 hatta harakat at-tahrir al-filastiniya 1965. *At-Talia* (May 1965).

Hammer, Karl. *Weltmission and Kolonialismus*. Munich, 1978.

Hanselmann, Siegfried. *Deutsche Evangelische Palistinamission*. Erlangen, 1971.

Henderson, Philip. *The Life of Laurence Oliphant, Traveller, Diplomat and Mystic*. London, 1956.

Hertzberg, Hans Wilhelm. *Jerusalem-Geschichte einer Gemeinde*. Kassel, 1965.

Hoare, E. *Rome, Turkey, and Jerusalem*. London, 1876.

Hoare, E. *Palestine and Russia*. London, 1877.

Hyamson, Albert M. *British Projects for the Restoration of the Jews*. Leeds, 1917.

Imberger, Karl. *Die deutschen landwirtschaftlichen Kolonien in Palästina*. Ohringen, 1938.

Israel Pocket Library. Immigration and Settlement. Jerusalem, 1973.

Kobler, Franz. *The Vision Was There. A History of the British Movement For the Restoration of the Jews to Palestine*. London, 1956.

Levine, Samuel H. *Changing Concepts of Palestine in American Literature to 1867*. Ph.D. thesis, New York University. New York, 1953.

Mahafiza, Ali. *Al-alaqat al-alnmaniya-al-filastiniya 1841-1945*. Beirut, 1981.

Margalith, Israel. *Le Baron Edmond de Rothschild et la Colonisation Jivide en Palestine 1882-1899*. Paris, 1957.

Neil, James. *Palestine Re-Peopled; or Scattered Israels Gathering*. London, 1877.

Oliphant, Laurence. *The Land of Gilead with Excursion in the Lebanon*. Edinburgh and London, 1880.

Oliphant, Laurence. *Haifa or Life in the Holy Land 1882-1885*. Jerusalem, 1976 (reprint). *Palästina als Ziel und Boden germanischer Auswanderung und Kolonisation, mit Rücksicht auf eine germanische Kolonisation des Orients ini Allgemeinen*. Pest, Vienna, Leipzig, 1868.

Paulus, Christoph. Die Tempel Kolonien in Palästina. *Zeitschrift des Deutschen Palästina-*

- Vereins [Review of the German Palestine Association] VI (1883).*
- Roi, J.F.A. de le. *Die evangelische Christenheit und die Juden unter dem Geischtspunkte der Mission geschichtlich betrachtet*, 3 vols. Karlsruhe/Leipzig/Berlin, 1884-1892.
- Roth, Erwin. *Preu Flens Gloria im Heiligen Land*. Munich, 1973.
- Schick, C. *Studien uber Colonisirung der Heiligen Landes*. ÖMO 7 (1881). .
- Schick, C. *Zur Colonisations-Frage in Palastina*. ÖMO 8 (1882). .
- Schick, C. *Der gegenwärtige Stand der Colonisation Versuche in Palastina*. ÖMO 9 (1883).
- Schmidt-Clausen, Kurt. *Vorweggenommene Einheit. Dir GrJindung des Bistums Jerusalem in jahre 1841*. Berlin 1965.
- Seibt, Hans. *Moderne Kolonisation in Palestina*, 2 parts. Stuttgart, 1933.
- Sharif, Regina. *Christians for Zion, 1600-1919*. Journal of Palestine Studies 5, nos. 3-4 (1976). Sidebotham, Herbert. *England and Palestinie. Essays towards the Restoration of the Jewish State*. London, 1918.
- Sinno, Abdel-Raouf. *Deutsche Interessen in Syrien und Palästina 1841-1898*. Berlin, 1982. *The Survey of Western Palestine*, 6 vols. Jerusalem, 1970 (reprint of the volumes on Galilee, Samaria, Judea, Jerusalem, and General Index, London 1881- 1888). *The Survey of Western Palestinie, Special Papers*. London, 1881.
- Sykes, Christopher. *Kreuzwege nach Israel*. Munich, 1967.
- Tibawi, A.L. *British Itnerests in Palestine, 1800-1901: A Study of Religious anid Educational Enterprise*. London, 1961.
- Verete, Mayir. *Why Was a British Consulate Estab- lished in Jerusalem?* English Historical Review LXXXV (1970).
- Verete, Mayir. *The Restoration of the Jews in English Protestant Thought 1790-1840*. Middle Eastern Studies 8, no. 1 (1972).
- Verete, Mayir . *A Plan for the Internationalization of Jerusa- lem, 1840-1841*. Asian and African Studies 12, no. 1 (1978).
- Montefiore. *Translation fa LetterAddressed by Sir Moses Mo,itefiore ... to the Jewish Congregations in the Holy Land, on the Promotion of Agnculture and Other Industrial Pursuits in that Country, and of the Replies Received Thereto*. London, 1874.
- Montefiore. *An Open Letter Addressed to Sir Moses Montefiore ... Together with a Narrative of a Forty Days Sojourn in the Holy Land*. London, 1875.
- Walker, B. *The Future of Palestine as a Problem of International Policy and in Connection with the Requirements of Christianity and the Expectation of the Jews*. London, 1881.
- Warren, Charles. *The Land of Promise; or, Turkeys Guarantee*. London, 1875.
- Warren, Charles. *Underground Jerusalem*. London, 1876.

ORAFAM Journal

Sorumlu Çevirmen / Responsible Translator

Dr. Öğr. Üyesi

Esra Çıplak

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4577-3026>

Muş Alparslan Üniversitesi,
Fen Edebiyat Fak. Tarih Bölümü
e.ciplak@alparslan.edu.tr

Doç. Dr.

Celal Öney

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5034-5056>

Muş Alparslan Üniversitesi,
Fen Edebiyat Fak. Tarih Bölümü
c.oney@alparslan.edu.tr

Eser Geçmişi / Article Past:

Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted
19/01/2024 30/01/2024

Çeviri Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/>

Translated Paper

Lübnan'daki Amerikan Protestan Misyonlarının Kadın Kimliğinin İnşasına Etkisi, (1860-1950)

The Impact of American Protestant Missions in Lebanon on the Construction of Female Identity, c. 1860–1950

Öz

Amerikan Protestan misyonerliğinin orta sınıf Suriyeli kadınlar üzerinde nasıl bir etki yarattığını cevaplamaya çalışan bu makale, Suriyeli kadınların Lübnan'daki Amerikan Presbiteryen Misyonu deneyimine odaklanıyor. Ortadoğu'da pmisyonerler ve kadınlar arasındaki karşılaşmanın en önemli alanı olarak misyoner eğitim kurumlarını ele almaktadır. Ayrıca, genç Arap kadınlarının kendi kaderlerini şekillendirmek ve kendi kimliklerini yaratmak için misyon eğitimlerinin toplumsal cinsiyet, modernleşme ve kültürsüzleşme fikirlerinden neler aldıkları üzerine spekülasyonlar yapmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Lübnan, Amerikan misyonerliği, Kadın kimliği, Ortadoğu

* Makalenin orjinal künyesi: Ellen Fleischmann, "The Impact of American Protestant Missions in Lebanon on the Construction of Female Identity, c. 1860-1950", *Islam and Christian-Muslim Relations*, Volume 13, 2002 - Issue 4, (Published online: 14 Jul 2010), pp. 411-426, <https://doi.org/10.1080/0959641022000016393>

** Ellen Fleischmann, Profesör, Ortadoğu Tarihi, Georgetown Üniversitesi, çalışma alanları: Modern Orta Doğu tarihi (Arap ülkelerine odaklanarak), Orta Doğu'da kadın ve toplumsal cinsiyet tarihi, İngiliz Mandası döneminde Filistin'in Sosyal Tarihi

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) Lisans ile lisanslanmıştır.

ORAFAM Journal - Muş Alparslan Üniversitesi Ortadoğu ve Afrika Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi , lisanslama politikası ile telif hakkının ve kullanıcı haklarının açık olmasını sağlar. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. / ORAFAM Journal - Muş Alparslan University Middle East and African Research Center Journal ensures that copyright and user rights are open with its licensing policy.

Giriş

Bu makale, on dokuzuncu yüzyılın sonları ve yirminci yüzyılın başlarında günümüz Lübnan ve Suriye’inde misyonerlik projeleri aracılığıyla birbirleriyle yoğun temas halinde olan iki kadın grubunun karşılaşmasının sosyal ve kültürel etkilerini araştırmaktadır: Amerikalı Protestan misyoner kadınlar ile (çoğunlukla orta sınıf) Arap kadınların karşılaşmasını¹. Araştırmamın odak noktası bu karşılaşmanın ‘Suriyeli kadınlar’ üzerindeki etkisidir². Misyoner kadınlar ‘Suriyeli’ kadınlık kavramlarını inşa ederken kendi Amerikan Protestan idealize edilmiş kadınlık kavramlarını kopyalamaya çalıştılar mı?³ Suriyeli kadınlar misyonerlik hizmetlerine nasıl karşılık verdi? Suriyeli kadınların, ‘modern’ orta sınıf kadınlığın yeni yapılarının hem yıkılması hem de içselleştirilmesi yönünden Amerikan misyon projelerindeki (özellikle okullardaki) deneyimleri, kaynaklarda açıkça görülen çelişkili tepkilerle sonuçlandı mı? Suriyeli kadınların Amerikalı Protestan misyonerlerle yaşadıkları deneyimler ve karşılaşmalar onların çoklu, örtüşen ve evrilen sınıfsal, toplumsal cinsiyet, kültürel ve dini kimliklerine dair anlayışlarını nasıl etkiledi? Son soru, misyon karşılaşmasının kadınların yaşamlarındaki sosyal ve kültürel dönüşümlere ne ölçüde katkıda bulunduğudur⁴. Yazılı kaynakların tek taraflı olması nedeniyle bu soruları yanıtlamak ne yazık ki oldukça zor oldu ve daha fazla araştırma yapılınca kadar araştırma gündemimi biraz değiştirmek zorunda kaldım⁵. Bu makalede, öncelikle Lübnan’daki Amerikan Presbiteryen Misyonu’na odaklanarak, Büyük Suriye’deki genç kadınlara

- 1 Suriye’deki bazı on dokuzuncu yüzyıl Arap kadınlarını ‘orta sınıf’ olarak kategorize etmek oldukça risklidir, çünkü bu dönemde böyle bir sınıfın gelişimi henüz emekleme aşamasındaydı. Ancak bu araştırma oldukça geniş bir zaman dilimini kapsadığı için, bu projenin ana odağı olan eğitim kurumlarında misyonerlerle en fazla temas kuran kesim toplumun bu özel tabakası olmuştur. (Aşağıya bakınız.)
- 2 Misyonerlerin kullanımını takip ederek, kaynaklarda daha ince bir ayırım olmadığı için bu terimi ilk olarak Büyük Suriye’deki kadınları kapsayacak şekilde kullanıyorum. Ayrıca, incelenen dönemin ilk kısmında yerel milliyetçi kimlikler henüz oluşum aşamasındaydı. Dolayısıyla, buradaki ‘Suriyeli kadınlar’ günümüz Suriye, Lübnan, Filistin ve Ürdün’ünden Arap Müslümanları ve Hıristiyanları kapsamaktadır.
- 3 Bu benim daha önceki bir çalışmamda vardığım ilk sonuçtu. Bknz: Ellen L. Fleischmann, “‘Our Moslem sisters’’: women of Greater Syria in the eyes of American Protestant missionary women’, *Islam and Christian-Muslim Relations* 9:3 (1998), 319
- 4 Orta Doğu’daki misyonerler üzerine yazarlar, misyonerlerin ‘geniş kapsamlı’ kültürel ve entelektüel etkilerini varsayma konusunda neredeyse hemfikir görünüyorlar, ancak bu iddialar, büyük olasılıkla bu tür kaynakları bulma sorunu nedeniyle, karşılaşmanın alıcı tarafındakilerin doğrudan kanıtlarına başvurulmadan ortaya atılıyor. Fatma Hassan al-Sayegh, ‘American women missionaries in the Gulf: agents for cultural change’, *Islam and Christian-Muslim Relations* 9:3 (1998), 341
- 5 Arap kadınlarının bakış açılarını temsil eden ve onların sesiyle konuşan tarihsel kaynaklar bulma sorunu, Arap topraklarında ve genel olarak Orta Doğu’da kadın ve toplumsal cinsiyet araştırmacıları için daimi bir sorundur ve bu makalenin kapsamı dışındadır. Bazı durumlarda kaynaklar mevcut olmayabilir, bu durumda araştırmacı ya konuyu tamamen terk eder ya da kaynak olarak ne bulabilirse yaratıcı bir şekilde okumaya çalışır. Bu araştırma söz konusu olduğunda, kaynak bulmaya çalışmak beni Washington DC, Beyrut ve Philadelphia’ya götürdü bile. Kaynaklar çok dağınık olduğundan, dünyanın diğer bölgelerine seyahat etmek için daha fazla zamana ihtiyaç vardır. Son yıllarda Arap kadınları tarafından kaleme alınan anı kitaplarının yayınlanmasında mütevazı bir artış görülse de bu kitaplar hala az sayıda. Örneğin bakınız: Fay Afaf Kanafani, Nadia: *captive of hope: memoir of an Arab woman* (Armonk NY/London, M. E. Sharpe, 1999).

yönelik Amerikan Protestan misyoner eğitim kurumlarının tarihini inceleyerek bu etkinin bazı kanıtlarını ortaya çıkaracağım. Önce kadınlara yönelik başlıca misyoner okullarının tarihsel bir taslağını sunuyorum, ardından misyon eğitiminin Suriyeli kadınlar üzerindeki etkisinin bir değerlendirmesini yapıyorum⁶.

Toplumsal Cinsiyet ve Misyonlar

Büyüyen bir araştırma alanında, akademisyenler son zamanlarda misyonerlik çalışmalarının cinsiyetlendirilme biçimine dikkat etmeye başladılar. Akademisyenler, on dokuzuncu yüzyıldan itibaren Batı toplumlarında orta sınıf kadınların statüsündeki sosyal değişimlere paralel ve bunları yansıtan misyonerlik çalışmalarının ‘feminizasyonuna’ dikkat çekmişlerdir⁷. Kadınlar giderek misyon personelinin büyük bir kısmını oluşturuyor ya da daha doğru bir ifadeyle misyon çalışmalarının giderek artan bir kısmını gerçekleştiriyordu. Hizmetlerinin odak noktası yerli kadınlar olduğu için, bu feminizasyon hem misyoner kadınları hem de çabanın alıcı tarafındaki kadınları etkileyerek çift düzeyde işledi. Araştırmaların çoğu, misyonerlerin birlikte çalıştığı yerli kadınlarınkinin aksine, “[misyoner] kadınların deneyimlerinin hatlarını yeniden yakalamaya”⁸ odaklanmıştır. Bu çalışmanın diğer vurguları, sömürgecilik ve misyonerlik projeleri arasındaki eklemlenme, misyonerlerin ev yaşamıyla yakın ilişkisi ve kadınların bu süreçlerdeki özel rolüne vurgu yaparak ‘bedenin olduğu kadar kalbin ve zihnin de sömürgeleştirilmesi’ olmuştur⁹. ‘Kadının kadın için çalışmasının (woman’s work for woman)’¹⁰ altında yatan varsayım, anne olarak kadınların çocukların ve ailenin sosyalleşmesinde oynadıkları önemli ve ayırt edici roldü; Hıristiyan evlerinin kurulması ve sürdürülmesindeki ya da din değiştirmenin neredeyse imkânsız olduğu Orta Doğu örneğinde, Hıristiyan değerlerinin daha ince ve dolaylı yollarla eve aşılmasındaki etkilerinin altını çiziyordu. Böylece misyonerler kadınları hedef aldılar ve genellikle geleceğin anneleri olan genç kızlarla çalışarak onlara ulaşmaya çalıştılar.

6 Bu değerlendirme, hem yer sınırlamaları hem de daha fazla araştırma ihtiyacı nedeniyle zorunlu olarak seçicidir. Burada sunulan sonuçlar geçici mahiyettedir.

7 Mary Taylor Huber & Nancy C. Lutkehaus, ‘Introduction: gendered missions at home and abroad,’ in: idem (Eds), *Gender Missions: women and men in missionary discourse and practice* (Ann Arbor, University of Michigan Press, 1999), 8–9. Bknz: Patricia R. Hill, *The World Their Household: the American women’s foreign mission movement and cultural transformation, 1870–1920* (Ann Arbor, University of Michigan Press, 1985); and Fiona Bowie, Deborah Kirkwood & Shirley Ardener (Eds), *Women and Missions, Past and Present: historical and anthropological perspectives* (Oxford, Berg, 1993).

8 Huber & Lutkehaus, ‘Introduction’, 13.

9 A.g.e., 10–12. Yazarlar şu alıntıyı yapmaktadır: T. A. Beidelman, *Colonial Evangelism: socio-cultural study of an East African mission at the grassroots* (Bloomington, Indiana University Press, 1982), 6.

10 Bu, Presbiteriyen Kilisesi’nin Yabancı Kadın Misyonerler Derneği tarafından yayınlanan bir derginin başlığıydı.

‘Kadına Ulaşılacaksa Oraya Misyoner Kadın Gidebilir’¹¹: Amerikalı Protestan misyoner Suriyeli kadınlarla çalışıyor

1872 yılında Beyrut’ta görev yapan kıdemli bir misyoner olan Rahip Henry Jessup, “Hıristiyan topraklarındaki Hıristiyan kadınların, putperest ve Müslüman ülkelerdeki kadınların refahına yönelik yeni bir ilgiyle dikkat çekici bir şekilde ayaklanması, içinde bulunduğumuz yüzyılın en büyük olaylarından biridir” diye övgüyle bahsetmiştir¹². Bu sözler, abartılı olmalarına rağmen, Suriye’deki ilk Amerikalı Protestan misyonerlerin kadınlarla çalışmaya verdikleri önemi göstermektedir. Amerikan Protestan misyonerleri, Amerikan Yabancı Misyona Komiserleri Kurulu (American Board of Commissioners for Foreign Missions)’nun ilk misyoner ekibi olan Rahip Bird ve Goodell’i eşleriyle birlikte 1823’te Suriye’ye göndermesinin hemen ardından bölgedeki kadın ve kız çocuklarıyla çalışmaya başladı. Evanjelizasyon ve dinsizleri dönüştürme girişimleri açısından oldukça kabataslak bir başlangıçtan sonra, misyonerler kısa süre içinde, özellikle nüfusun en erişilebilir ve savunmasız üyeleri olan kadınları ve çocukları hedef alarak, eğitim yoluyla onlara ulaşmaya odaklandılar¹³.

On dokuzuncu yüzyıl boyunca ve yirminci yüzyılın başlarında misyonerlerin kız çocuklarını ve genç kadınları eğitmeye odaklanmaları Evanjelik hedeflerle ilişkiliydi. Yine de bu hedefler tamamen açık değildi. Büyük Suriye’deki misyonerler hakkında yazan hemen herkes, Amerikalı Protestan misyonerlerin Müslümanları dönüştürme konusunda esasen tamamen başarısız olduklarını ve bunun yerine ‘nominal Hıristiyan mezheplerini arındırmayı’ hedeflediklerini belirtmiştir¹⁴. Böylece, misyonerler çabalarının oldukça erken bir döneminde, nüfusun çoğunun din değiştirmesine yönelik doğrudan girişimlerden vazgeçtiler. Kız çocukları için okullar kurarak, tabiri caizse arka kapıdan müjdelemeye çalıştılar; bunun yerine, din değiştirme yoluyla olmasa da, ‘ülkedeki kadınlar arasında geniş bir etki yaratmak’ için çalıştılar¹⁵. Jessup, misyonerlerin çalışmalarını nasıl ‘toplumun yeniden inşası için yapılan çalışmalar’ olarak algıladıklarını yazarak bunu oldukça açık bir şekilde ifade ediyor. Dinsizleri gerçek Hıristiyanlar haline getiremeseler bile, en azından topluma Hıristiyan değerlerini aşılıyarak, sonunda daha doğrudan bir müjdelemeye yol açabilecek bir ilk adım atabilirlerdi. Misyonerler (misyonerlerin öncelikle dini olarak algıladıkları) bu sosyal ve kültürel yeniden yapılanma girişiminde bulunurken, Amerika’da var olan ve ‘çocukların doğru eğitiminde yararlı eylemlerinin görüldüğü’ gibi ‘kutsanmış

11 Rev. Henry Harris Jessup, *The Women of the Arabs* (New York, Dodd & Mead, 1873), 209.

12 A.g.e., vi.

13 Arthur Judson Brown, *One Hundred Years: ‘History of the Foreign Missionary work of the Presbyterian Church in the US’, with some account of countries, peoples and problems of modern missions* (New York, Revell, 1936), 982; Ayrıca Bknz: A. L. Tibawi, *American Interests in Syria: 1800–1901: a study of educational, literary and religious work* (London, Oxford University Press, 1966); and Fleischmann, “Our Moslem sisters”, 309–10.

14 Brown, *One Hundred Years*, 979.

15 Minutes of a meeting of the Syria Mission, Syria Mission Records 498/1(hereafter SMR), January 24, 1889.

ve aydınlanmış bir kadın etkisinin' eksikliğinden yakınıyorlardı¹⁶. Uygun kadın etkisini beslemeye ve geliştirmeye yönelik girişimleri açıkça 'aydınlanmış kadınlığı' oluşturan kültürel kavramlarla renklendirilmişti ve okullardaki ilk çalışmaları özellikle bu idealin yaratılmasına yönelikti. Ancak, aşağıda tartışacağım gibi, misyonerlerin Suriye'deki sosyal ve ekonomik değişimleri fark etmelerinin yanı sıra (bazıları arasında) Suriye'deki 'yeniden inşa' sürecine eşlik eden kültürsüzleşme (deculturization) sorunlarının yeni yeni farkına varılması sonucunda bu toplumsal yeniden inşanın yönü, zamanla değişti. Dini hedefler sulandırıldı ve misyonerlerin toplumsal değişimi teşvik etme ve yönlendirmede oynaması gereken rol konusunda hem kafa karışıklığı hem de çelişkiler ortaya çıktı. Dahası, misyonerler yekpare bir grup değildi; misyon eğitimi yoluyla öğrencilerine aktarmaları gereken en önemli şeyin ne olduğu konusundaki fikirleri genellikle farklılık gösteriyordu ve bu da bireyden bireye ve kurumdan kuruma değişen farklı tutum ve yaklaşımlara yol açıyordu.

Kız Misyon Okullarının Kısa Tarihçesi

Suriye'deki Presbiteryen kız misyon okullarının tarihi, gelişlerinden kısa bir süre sonra küçük bir okul kuran Bayan Bird ve Bayan Goodell'in çabalarıyla başlar ve saygı duyulan misyoner olan Jessup'a göre, 'cahil Suriyeli kız kardeşlerini kızlarını okula göndermeye ikna etmek' için çok çalışmışlardır. Jessup, 'modern zamanlarda Suriye'de *Kadınlar için Kadın Çalışmaları*'ni başlattıkları' için onlara büyük bir övgüde bulunuyor¹⁷. Aslında ilk kız okulları başlangıçta misyoner eşlerinin kızlarla evlerinde günde birkaç saat buluşup onlara İncil okumayı öğretmesinden ibaretti. 1827'ye gelindiğinde Suriye'deki on üç misyon okulunda toplam 600 çocuktan 120'si kızdı¹⁸. 1835'te misyonerler tarafından 'Türk İmparatorluğu'nda Kız Okulu olarak inşa edilen ilk yapı' inşa edildi ve Bayan Sarah Lanman Smith tarafından yönetildi. Smith, eve yazdığı mektuplarda öğrencileriyle dikkate değer bir empati eksikliği sergilemesine rağmen, "Bazen Tanrı'nın beni buraya Suriye'nin kadın karakteri üzerinde bir etki yaratmak için gönderdiğini hissediyorum" diye yazıyordu¹⁹. Bu okulun ilk okul olduğu iddiasının tamamen doğru olup olmadığına bakılmaksızın, bu okulun kuruluşunun Büyük Suriye'deki kadınlar için birden fazla anlamı olan önemli bir gelişmeyi başlattığı doğrudur: Birincisi, genel misyonerlik çabası -ve kız çocukları için

16 Jessup, *Women of the Arabs*, 76-7.

17 *A.g.e.*, 49.

18 *A.g.e.*, 49.

19 James Nicol, *An Outline History of the American Junior College for Women and the Beirut College for Women* (unpublished manuscript, 1956), 1. (Nicol was president of the Beirut College for Women beginning in World War II.) Edward Hooker, *Memoir of Mrs Sarah Lanman Smith, late of the Mission in Syria, under the Direction of the American Board of Commissioners for Foreign Missions* (Boston, Perkins & Marvin, 1939), 231-2. Bayan Smith ailesine yazdığı bir mektupta, 'Her şeyden önce dua edin ki çevremizdekilere karşı sevgimiz bol olsun. Onlar cahil, hilekâr, nankör ve kötüdürler... Onları hor görme ve kendi üstünlüğümüzle övünme tehlikesiyle karşı karşıyayız. Onların zavallılıklarına aşına olmak, Müjde (Gospel)'den yoksun olanlara duymaya alıştığımız sempati sıcaklığını da azaltma eğilimindedir. *a.g.e.*, 183 (vurgular orijinalindedir).

misyoner eğitim kurumlarının kurulması- Büyük Suriye’de (ve genel olarak Ortadoğu’da) kadınların eğitimiyle ilgili kademeli bir kavramsal değişimin başlamasıyla eşzamanlıdır. Hem bireyler hem de kolektivitinin üyeleri olarak kadınların statüsünde ilerleme, ‘reform’ ve gelişme fikri giderek ayrılmaz bir şekilde eğitimle bağlantılı hale geldi. İkinci olarak, Ortadoğu’da misyonerler ve kadınlar arasındaki karşılaşmanın en önemli alanı haline gelen misyoner eğitim kurumlarında Amerikalı Protestan misyonerler ve Suriyeli kadınlar arasında uzun, karmaşık ve özel bir ilişkinin başlangıcına işaret ediyordu.

Misyonerler oldukça mütevazı okullarını ilk kurduklarında kadınların²⁰ eğitimine -özellikle de Müslümanlar arasında- çok az ilgi olduğunu iddia etseler de aslında ilginin var olduğuna dair kanıtlar sunarak kendileriyle çelişmektedirler; Suriye toplumundaki muhalefet hiçbir şekilde evrensel değildi ve tüm Müslüman ebeveynler kızlarını misyon okullarına göndermeye kararlılıkla karşı çıkmıyordu. Gerçekten de, başlangıçta öğrencilerin çoğunluğu Hıristiyan olmasına rağmen, hem Hıristiyan hem de Müslüman nüfus arasında destek ve ilgi olduğuna dair kanıtlar mevcuttur. Jessup, 1840’tan itibaren Bayan Smith’in okuluna karşı ‘tek kelime muhalefet’ yapılmadığını ve toplam 40 öğrenciden ‘zaman zaman’ sekiz ila onunun Müslüman olduğunu belirtmektedir. 1851’de Beyrut Kadın Ruhban Okulu Misyoner Dikiş Cemiyeti (Missionary Sewing Society of the Beirut Female Seminary), Antep’in bir köyündeki kadınların “okumayı öğrenmeye hevesli olduklarını” duyunca, onlara öğretmesi için yaşlı bir adam tuttu, ancak “kadınlar öğrenmeye o kadar hevesliydi ki yaşlı adam talebi karşılayamadı”²¹. Bir misyonerin eşi olan Bayan Whiting tarafından 1850’lerde Kudüs’te kızlar için kurulan misyon okuluna öncelikle Müslüman kızlar devam ediyordu. Bazı ebeveynler onun kocasına, ‘Saygıdeğer Müslümanlar, öğrenme ihtimalinden büyük memnuniyet duyduklarını’ yazdılar²².

Misyonerler tarafından kurulan önde gelen kız okulları Lübnan ve Büyük Suriye’deki şehir ve kasabalarda bulunan yatılı okullardı, ancak yatılı okullara öğrenci ‘besleyen’ gayri resmi olarak organize edilmiş çok sayıda küçük köy okulu da vardı²³. Bayan Smith tarafından kurulan bu küçük okul, 1860 yılındaki mezhep çatışmalarından kısa bir süre sonra, 1862 yılında kurulan Beyrut Kız Ruhban Okulu (Beirut Female Seminary)’na dönüşmüştür. Bir tarihçiye göre, iç savaş paradoksal bir şekilde kadın eğitimindeki ilerlemelere katkıda bulunmuştur. Beyrut’taki olayların ardından sempati duyulan Amerikalılardan okula gelen yardımlara atıfta bulunarak, “Yakın Doğu’nun kızlarının, ülkenin barış ve güvenliğine

20 Bu temayı çevreleyen belirli bir abartı, aşağıdaki alıntı ile örneklendirilmiştir: Kadınlar ve Misyonlar: "Düşünsenize, neredeyse 100 yıl önce Suriye’ye gelen ilk Presbiteriyen misyoner eşlerimiz kız çocukları için bir şeyler yapmaya çalıştıklarında şaşkın bakışlarla ve "Neden kız çocuklarına bir şeyler öğretilsin ki? İneklere mi öğreteceksiniz?" (Women and Missions: ‘Just to think that when our first Presbyterian missionary wives, who came to Syria almost 100 years ago, tried to do something for girls they were met with blank looks of astonishment and the remark, “Why should you teach girls? Would you teach cows?”) (Margaret M. Scherer, ‘Standing on their own feet’, *Women and Missions* 7:9 (December 1930), 329).

21 Jessup, *Women of the Arabs*, 51, 52, 88.

22 A.g.e., 54, 59.; Jessup quotes from Mr Whiting’s journal.

23 Brown, *One Hundred Years*, 985; Mr H. H. Jessup, ‘Education of girls in Syria’, *Woman’s Work for Woman* 4:12 (1889), 321.

yönelik ciddi rahatsızlıklardan kazançlı çıktıklarına şüphe yok” diye yazdı. Böylelikle Ruhban Okulu bu dönemde ‘kalıcı bir şekil aldı’ diye belirtti²⁴. İngiliz Protestanlar da bu kritik dönemde kızlar için okullar kurdu. Her ne kadar misyonerler kendilerini öne çıkarıp 1860 çatışması gibi dışsal ya da dramatik unsurları kadın eğitiminin ilerlemesindeki başlıca nedensel faktörler olarak gösterebilirler de, Suriye nüfusu arasında hem kadın hem de erkek eğitime yönelik gelişen ilgi, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında Orta Doğu’da gelişmeye başlayan genel bir eğilimin parçasıydı. “Eğitim ve ekonomik çıkarları nedeniyle Avrupa’ya bağlı olan bölgede yükselen orta sınıfın üyeleri, kadınların eğitimi lehine seslerini yükseltmeye başladılar.”²⁵. Her ne kadar misyonerlerin hakkını teslim etmek gerekse de, artan kayıt sayılarını da bu eğilimin bir parçası olarak okumak mümkündür.

Zaman içinde, “uzun ve tam olarak kesintisiz olmayan bir hikâye” boyunca, Beyrut Kız Ruhban Okulu bir dizi dönüşüm geçirdi (kapalı olduğu bazı dönemler de dahil olmak üzere) ve sonuçta yaklaşık 65 yıl sonra Suriye’de kadınlar için ilk kolejin kurulmasıyla sonuçlandı²⁶. 1868 yılına gelindiğinde burası, ortaöğretimi de kapsayan ve oldukça saygın bir yatılı okul olan Amerikan Kız Okulu (American School for Girls-ASG) haline gelmiştir. 1914 yılında Suriye Misyonu, ASG’deki eğitim standardını mümkün olan en kısa sürede yükseltmek ve okulu bir kadın koleji haline getirmek için oylama yaptı²⁷. Bu noktada, Trablus ve Sayda’da kızlar için iki Amerikan Misyonu yatılı okulu (American Mission boarding schools for girls) daha kurulmuştu²⁸. 1920 yılına gelindiğinde, her üç okulda da toplam 1000 yatılı ve gündüzlü öğrenci vardı. Çok sayıda gündüz okulu da ülkenin dört bir yanına dağılmıştı²⁹.

Birinci Dünya Savaşı Büyük Suriye’de ve genel olarak Orta Doğu’da bir dönüm noktası olmuştur. Albert Hourani’nin yazdığı gibi, “Savaşlar katalizördür, şimdiye kadar dile getirilemeyen duyguları bilince çıkarır ve değişim beklentileri yaratır”³⁰. Bu tür gelişmeler “ulaşım ve iletişim devriminin uzantısı” ve “bunun sonucunda ortaya çıkan insan, ürün ve fikir hareketliliği değişim için güçlü bir katalizör görevi gördü”³¹. Orta Doğu’da ‘kadınların eğitiminde daha fazla ilerleme’ bu dönüşümlerin bir parçasıydı. Bir diğer

24 Nicol, *Outline History*, 2–3.

25 Judith E. Tucker, ‘Women in the Middle East and North Africa: the nineteenth and twentieth centuries,’ in: Guity Nashat & Judith E. Tucker (Eds), *Women in the Middle East and North Africa: restoring women to history* (Bloomington, Indiana University Press, 1999), 82

26 Tibawi, *American Interests in Syria*, 133, 142, 162; Nicol, *Outline History*, 1–3; Brown, *One Hundred Years*, 1005.

27 Nicol, *Outline History*, 5.

28 Sidon ve Trablus okullarının erken dönem tarihi oldukça kabataslak bir şekilde şu eserde yer almıştır, bkznz: Tibawi, *American Interests in Syria*. Anlattıklarından gerçek kuruluş tarihlerini belirlemek zordur, ancak sırasıyla 1862 ve 1873 yıllarında bir şekilde (başlangıçta ‘yerel seminerler’ olarak) kuruldukları anlaşılmaktadır.

29 Margaret McGilvary, *Story of Our Syria Mission* (New York, Board of Foreign Missions Presbyterian Church of the US, 1920), 12.

30 Albert Hourani, *History of the Arab Peoples* (Cambridge, Harvard University Press, 1991), 316.

31 John A. DeNovo, *American Interests and Policies in the Middle East, 1900–1939* (Minneapolis, University of Minnesota Press, 1963), 319.

faktör de kadınlara duyulan ihtiyacın artması ve kadınların iş gücüne katılmasıydı. Savaş sırasında ve sonrasında eğitilmiş profesyonel hemşirelere, öğretmenlere, büro çalışanlarına ve hatta fabrika işçilerine talep vardı. “Daha önce kızlarının işe girmesini hem sosyal prestij açısından hem de iş yerlerinde refakatsiz ilişkilere uzun süredir karşı çıkılması nedeniyle kabul edilemez bulan aileler itirazlarını geri çekti”³².

Bu değişimler ve bu değişimlerin yaşanma hızı hem Misyon kurumunun hem de Suriyelilerin tutumlarını etkilemiştir. Misyon personeli, Suriye toplumunda gördükleri devrim niteliğindeki değişimler hakkında kapsamlı yazılar kaleme aldı ve kadın eğitiminin yaygınlaştırılması çağrısında bulundu. Amerikan Genç Koleji (American Junior College)’nin ilk müdürü Frances Irwin, merkez yönetim kuruluna acilen bir mektup yazdı:

... eğer Yakın Doğu kadınları kendi okullarını başarılı bir şekilde yönetebilecek, evlerini en yüksek planda idare edebilecek ve Hıristiyan liderler olarak etkilerini gösterebileceklerse, kadınlar için şu anda var olandan daha yüksek bir okul türü olmalıdır... her ne kadar kutsanmış bir yaşam ilk şart olsa da zihnin sosyal geleneklerden ve önyargılardan özgür olması, ki bu en iyi yüksek öğrenim kurumunda kazanılabilir, bu görev için de gereklidir³³.

Ancak kadınlar için yüksek eğitimi savunanlar sadece misyonerler değildi. Üniversite eğitimi almak için çırpınan genç kadınlarla ilgili çok sayıda haber var. “Suriye ve Filistin’den gelen kızlar üniversite eğitimi almalarına izin verilmesi için aktif bir şekilde ısrar ediyor ve [Beyrut’taki] [Amerikan] Üniversitesi’ne kabul edilmek istiyorlardı”³⁴. “Ortaokullardan mezun olan kız öğrenciler, erkek kardeşlerine elli yıldan uzun bir süredir erkeklere açık olan ayrıcalıklar tanınırken, yükseköğrenim ayrıcalığının neden kendilerinden esirgendiğini sormaya başladılar”³⁵. 1920’de Beyrut Amerikan Üniversitesi (AUB) fakültesi, kadınların tıp, diş hekimliği ve eczacılık fakültelerine girmesine izin vermek için ‘isteksizce’ oy kullandı³⁶. Bu durum üniversitenin karma eğitim vermesi talebine yol açtı, ancak fakülte buna direndi ve Presbiteryen misyonu ile diğer kuruluşları kızlar için ayrı bir üniversite geliştirmeye ikna etmeye çalıştı. 1922 yılında, kadınlar için yükseköğrenim konusunda İngiliz Suriye Okulu (British Syrian School) ve Beyrut Amerikan Üniversitesi (American University of Beirut - AUB) ile görüşmek üzere bir komite görevlendirilmiştir³⁷. 1924

32 Nicol, *Outline History*, 3.

33 Board of Foreign Missions, Syria Mission, Secretaries’ Files, RG 90–14–7 (hereafter BFM-SM), letter to Robert E. Speer from Frances Irwin (first principal of the American Junior College for Women), December 24, 1924.

34 A.g.e.

35 Nicol, *Outline History*, 3–4.

36 Irwin to Speer, BFM-SM. Except where noted, the historical narrative of the college is from Nicol, *Outline History*, 5–52.

37 Amerikan Kız Okulu (American School for Girls-ASG)’nda eğitim alan kadınlar, lise sonrası düzeyde eğitmeye yöneldiğinde, Amerikalı misyonerler bir öğretmen yetiştirme kurumu olan British Syrian Training College’ı (BSTC) yöneten İngilizlerle görüştiler. BSTC’ye devam eden öğrencilerin daha sonra üniversiteye hazırlanmak için (American junior college) Amerikan genç koleji gitmeleri halinde, BSTC standardının daha düşük olduğu izlenimi yaratacağı endişesi dile getirilmiştir. Amerikalıların yatılı kız okullarında öğretmen eğitimi vermeyeceği, BSTC’nin öğretmen yetiştireceği ve Amerikan

yılında AUB, kadınları ikinci sınıf (sophomore level) düzeyinde kabul etmeye karar verdi. 1924-5 akademik yılından itibaren ASG, genç kadınları AUB'ye girmeye hazırlamak amacıyla lise sonrası, üniversite düzeyinde bir birinci sınıf ekledi. Komite daha sonra kadınların AUB'deki ilk yıllarına veya meslek okullarına girişlerine hazırlanmaları için bir ortaokul (junior college) kurulmasına karar verdi. Komite, "Suriye'de kadınların, hatta Müslümanların bile özgürleşmesinin hızla ilerlediği ve bu fırsat değerlendirilmezse kaybedileceği konusunda genel bir mutabakat var" diye yazdı. "Konu oldukça acildir". Sonuç olarak Amerikan Genç Kadınlar Koleji (The American Junior College for Women-AJC) ortaya çıktı. 1927 yılında AJC ve ASG (American School for Girls) ayrı birer kurum haline geldi³⁸.

Kolej kuruluşunda üç alanda eğitim veriyordu: "kolej standardında ev bilimleri, öğretmen eğitimi ve düzenli akademik kurslar": İlk mezunlarından biri olan Najla Ezzedeen [okunduğu gibi] eğitimine Vassar College'da devam etti ve Chicago Üniversitesi'nden doktora derecesi aldı³⁹. İlk sınıflardan mezun olan öğrenci sayısı az olmasına rağmen, 1939 yılına gelindiğinde mezun olan sınıf sayısı 270'e ulaşmıştır.

Kolejin başkanı, Rahip William A. Stolzfus⁴⁰, 1939 yılında şöyle yazmıştır:

Beyrut Amerikan Üniversitesi'nden diploma almak yüzlerce erkek ve genç erkeğin tutkusu olduğu gibi, Yüksekokul diplomasına sahip olmak da Suriyeli genç kadın ve kızların hayali haline geliyor. Yakın Doğu'nun kadınları birdenbire kendilerini gerçekleştirme (self-realization) vizyonunu yakaladılar. Peçeler ortadan kalkıyor ve kadınsı aşağılık duygusuna meydan okunuyor ... Junior College'ın Yakın Doğu'da sahip olduğu eşsiz yer, büyük ölçüde kadınlar için eğitim fırsatlarından daha fazlasını temsil etmesinden kaynaklanmaktadır. Başka hiçbir kurumda olmadığı kadar kadınların özgürleşmesini temsil etmektedir. Bu, bir kariyer seçmek isteyen az sayıda kişi için açık bir kapıdır. Bu okul bu kişiler için profesyonel hazırlık konusunda rehberlik sunar. Ayrıca, meslekler dışında daha zengin bir yaşam arayanlar, özellikle de Yakın Doğu'nun ev kadınları olmayı bekleyenler için kültürel değerler sağlar⁴¹.

İkinci Dünya Savaşı sırasında, yüksekokulun lisans derecesi veren dört yıllık tam teşekküllü bir kuruma dönüştürülmesi konusunda tartışmalar yaşandı. Sunulan başlıca gerekçe, 'özellikle kadın eğitimi alanındaki ana ilgi alanlarında, örneğin bir Ötenik

---

Kız Koleji'nin kızları üniversiteye hazırlayacağı konusunda resmi bir 'iş bölümü' yaptılar. (a.g.e., 7-8). (Ancak bu durum, kadınları üniversite ya da kolej öğretmeni olarak kimin eğiteceği sorusunu açıkta bırakmıştır).

38 Görünüşe göre bu kurumlar, belli bir süreye kadar aynı binayı (ya da binaları) paylaşıyorlardı.

39 Kaynaklarda antropoloji ya da doğu tarihi diplomasını hangi disiplinden aldığı konusunda bazı karışıklıklar vardır. Marie Aziz Sabri, *Pioneering Profiles: Beirut College for Women* (Beirut, Khayat, 1967), 40; papers of Winnifred Shannon (acting principal, AJC), 1934-1935 Tenth Annual Report of the American Junior College for Women, Presbyterian Archives (hereafter PA), RG 165-2-3.

40 İlginçtir ki kolejin ilk iki müdürü kadındı, ancak bir erkek başa geçtiğinde unvan başkan oldu. Nicol, *Outline History*, 31.

41 A.g.e., 33.

(Euthenics, insanın çalışma ve refahının iyileştirilmesi için yaşam koşullarının iyileştirilme çalışmasıdır.) ana bilim dalı, bir Çocuk Gelişimi ana bilim dalı ve bir Eğitim-Psikoloji ana bilim dalı gibi daha fazla ders verilmesi gerekliliği idi'. Bunlar edebiyat, tarih, sosyal bilimler ve sanat dersleriyle desteklenecekti. 1948 akademik yılı için deneysel bir üçüncü sınıf onaylandı ve 1949'da kolej, New York Eyaleti Vekiller Kurulu (New York State Board of Regents) aracılığıyla geçici bir tüzükle akreditasyonunu alarak yukarıda belirtilen ana dallarda lisans derecesi verme yetkisine sahip oldu. Başlangıçta kolejin adının Amerikan Kadın Koleji olması önerilmiş, ancak mütevelli heyetinin bazı üyelerinin "Amerikan" kelimesini kaldırarak bu tür kurumların yerli karakterini vurgulamanın bilgeliğine işaret etmelerinin ardından bunun yerine adı Beyrut Kadın Koleji (Beirut College for Women-BCW) olarak değiştirilmiştir⁴². Önceki adı Amerikan Kadın Koleji olan (The American Junior College for Women-AJC) ve daha sonra Beyrut Kadın Koleji (Beirut College for Women-BCW) adını alan kolej⁴³ Maşrik'ta kadınlar için önde gelen yükseköğretim kurumu haline geldi, 'misyonun özel gururu' ve 'misyonun eğitim çalışmalarının gelişmesindeki en önemli faktörlerden biri' oldu⁴⁴. 'Yenilikçi, programlarını toplumun hızla değişen ihtiyaçlarına göre değiştiren ve uyarlayan' bir kurum olarak sağlam bir üne kavuşan kuruma İran da dahil olmak üzere Orta Doğu'nun dört bir yanından kadınlar katıldı⁴⁵. Uzun yıllar boyunca Maşrik'ta kadınlar için tek lise sonrası eğitim kurumu olan bu kurumun mezunları, ortak deneyim bağları hala devam eden bir tür dağınık sürgün topluluğu oluşturuyor⁴⁶. Mezunlarının birçoğu, çeşitli profesyonel alanların kadınlara açılmasında yüksek eğitilmiş, motive olmuş 'öncülerden' oluşan bir elit oluşturmuştur.

Misyoner Eğitim Deneyiminin Değerlendirilmesi

Aşağıda, bu makalenin başında sorulan bazı sorulara geri dönmeye çalışacağım: Hıristiyan ve Müslüman genç Arap kadınları, kendi kaderlerini şekillendirmek ve kendi

42 A.g.e., 40-1.

43 Gerçekten de pek çok kişinin, hem mezunların hem de yöneticilerin zihninde olduğu gibi bu iki kolej arasındaki ayrım, onlar hakkında tek bir kurummuş gibi yazan pek çok kaynakta bulanıklaştırılmıştır. AJC'nin BCW'ye dönüşmesi, aynı yerde kalması ve aynı personelin çoğunu muhafaza etmesi belki de bu tutumu kısmen açıklamaktadır. Örneğin bakınız, Sabri, *Pioneering Profiles*.

44 DeNovo, *American Interests*, 333; Brown, *Hundred Years*, 1005.

45 Edith Hanania, 'Access of Arab women to higher education', in *Arab Women and Education, Institute for Women's Studies in the Arab World* (Beirut, Beirut University College, 1980), 49. BCW sonunda üniversite statüsüne kavuşmuş ve 1970'lerde adını Beyrut Üniversitesi Koleji (Beirut University College) olarak değiştirmiştir. 1975 yılında karma eğitime geçmiştir. (a.g.e., 50). Şu anda Lübnan Amerikan Üniversitesi olarak bilinmektedir.

46 Beni Amman, Kudüs, İsrail, çok sayıda Batı Şeria topluluğu ve Beyrut'a götüren İngiliz Mandası dönemindeki Filistinli kadınlar üzerine yaptığım araştırmada, sürekli olarak bu farklı yerlerde yaşayan ve birbirini tanıyan mezunlarla karşılaştım. (Araştırmamda çok sayıda sözlü mülakat kullandım). Kendimi, bu kadınların eski üniversite arkadaşlarına selamlarını iletme gibi anormal bir konumda buldum. Mezunlardan Hala Sakakini, yazmış olduğu kitabında kendisinin ve kız kardeşi Dumia'nın 1943 yılında AJC'de yaşadıklarını anlatıyor, *Twosome* (Jerusalem, Habesch Press, 1993).

kimlik anlayışlarını yaratmak için misyon eğitimlerinden özünde ne aldılar? ‘Almak’ (take) sözcüğünü bilinçli olarak kullanıyorum çünkü eylem ve eylemlilik çağrıştırıyor. Kuşkusuz bu kurumların etkilerinin bir kısmı pasif olarak sindirilmiş ve etkileri dolaylı olarak genç kadınların hayatlarına yansımıştır, ancak pek çok genç kadının eğitim deneyimlerinin niteliği ve bunlardan ne istedikleri konusunda son derece bilinçli oldukları da açıktır. Aşağıda birkaç kilit alana odaklanıyorum:

Din Faktörü

Müslüman kızların Hıristiyan okullarına gitmesi gibi görünen anormallik, dini ve kültürel kimlik konusunda açık sorular ortaya çıkarmaktadır. Müslüman kızlar misyonerlerin bilinçli ‘etkisi’ altında sözde Hıristiyan değerlerini içselleştirip benimsediler mi? Bu temas sayesinde daha seküler hale geldiler mi? Misyonerler bu değerleri öğretilerinde nasıl tercüme ettiler ve aktardılar? Hıristiyan öğretilerine ve değerlerine yapılan sürekli vurgu öğrenciler arasında mezhepsel gerilimi güçlendirdi mi? Dini konular öğrenciler için ne kadar önemliydi ve dini öğretiler (hem Müslümanlar hem de Hıristiyanlar arasında) kendilerini algılayışlarını nasıl etkiledi?

Misyonerler, doğrudan din değiştirme çabalarından kaçınmanın etkinliğini biraz da üzümlük erken öğrenmiş olsalar da, eğitim çabalarında Protestanlığın mesajını iletme çabalarını terk etmediler. Dolayısıyla kız okullarının ilk yıllarında misyonerlerin pedagojik üslup ve içeriklerinde belirgin bir dindarlık vurgusu vardır. Rahip Isaac Riley, 1874’te ilk okullar hakkında yazarken, “Amerikalı misyonerlerin çalışmaları, ilk ve en önemli görevin İncil’i vaaz etmek olduğu ve insanları ve ulusları kurtaracak olanın laik eğitim ya da herhangi bir uygarlaştırıcı kurum değil, Hıristiyan hakikati olduğu teorisi üzerine yürütülmüştür”. Rahip bir sonraki nefeste şöyle devam eder: ‘Etkilemeye çalıştıkları zihinlere hakikati ulaştırmak, onları, seküler eğitimin unsurlarıyla birlikte dini bilginin de verilebileceği okullar kurmak için çok özenli düşünmeye ve emek harcamaya yöneltti.’ demektedir. Yine de misyonerlerin eğitim çabalarındaki içsel çelişkiler erken dönemde su yüzüne çıktı, ancak bu çelişkilerin o dönemde misyonerler için açık olup olmadığı belli değil⁴⁷. Seküler eğitimi dini mesajlarını iletme için bir araç olarak kullanan bu yaklaşım, öğrencilerinde düzensiz, öngörülemeyen sonuçlara yol açacak ve tahmin etmedikleri şekillerde yorumlanan çelişkili sinyaller gönderecekti. Misyon eğitiminde seküler ve dini olan arasındaki gerilimin etkileri özellikle I. Dünya Savaşı’ndan sonra, yukarıda da belirtildiği gibi hem misyonerlerin hem de Suriyelilerin kadın eğitimini giderek ekonomik kalkınma ve profesyonelleşmeyle ilişkilendirmesiyle daha belirgin hale geldi. Kadın eğitiminin dini ve seküler içeriği arasında zaman içinde yaşanan karmaşa, okulların ‘ev hayatı’, ‘karakter’ ve ‘hizmet’ konularını dinle ilişkilendirme biçimiyle ilgilidir. Misyonerler bu özellikleri Hıristiyanlıkla ilişkilendirerek ve yükümlüleri üzerinde ‘etki’ kurarak, ‘Müslüman kızları... cehaletlerinden ve batıl inançların karanlığından... Hıristiyan gerçeğinin ışığına yönlendirmek’ için Hıristiyan

47 Isaac Riley, *Syrian Home-life, from Materials Furnished by Rev. Henry Harris Jessup* (New York, Dodd & Mead, 1874), 49.

inancıyla bu çağrışımsal bağlantıları yaratmayı umuyorlardı⁴⁸. Doğrudan din değiştirme girişimleriyle ilgili sorunlar göz önünde bulundurulduğunda, belirsiz bırakılan şey, bu Müslüman kadınların bu ‘gerçekle’ ne yapacaklarıydı. Eğer gerçek Hıristiyan olmasalardı, bu ‘gerçeği’ nasıl kullanacaklardı? Cevap, belli bir ideal kadın karakteri geliştirmekten geçiyor gibi görünüyordu. Genç kadınların çoğu ‘ev kadını’ olacağından, misyonerler bilinçli olarak bu ideali şekillendirmeye ve bunu dinle, özellikle de Hıristiyanlıkla ilişkilendirmeye yönelik bir müfredat geliştirdiler. Onların ifadesiyle, “Bu genç annelerin ailenin sağlığı, karakter gelişimi ve vatandaşlık eğitimi konusundaki sorumluluklarına dair bir vizyona ihtiyaçları var... Suriye’nin sadece Hıristiyan bir evden gelen güç unsurlarına ihtiyacı olduğu kesin. Genç Müslüman kadınları ev işleri için eğitirken, ‘küçük İslam kız kardeşlerimize Mesih’i sunmak için özel bir fırsat’ olduğunu hissettiler⁴⁹.”

Suriyeli kadınlar bu mesajlara karmaşık ve farklı şekillerde tepki gösterdi. Bu konuda yazılı kayıtlar seyrek; var olanlar da misyoner kaynaklarından gelmektedir ve çelişkilerle doludur. Genç kadınlar bazen özellikle dini içeriğe tepki gösterdiler; aşağıda göreceğimiz gibi, seküler içeriğe -ev bilimi ve ev ekonomisine yönelik olanlara bile- farklı tepkiler verdiler.

Aslında okullardaki dini eğitim, Müslüman öğrencilerde bile duyarlı bir etki yaratmıştır. Sidon Kız Okulu (Sidon Girls’ School-SGS) mezunlarından bazılarının 1939’da misyoner yayını *The Syria News Quarterly* için yaptıkları yorumlar bu açıdan anlamlıdır. Bu makalede yazar, okul mezunlarının ‘izlenimlerini, fikirlerini ve görüşlerini’ bir araya getirmiştir. İki ‘Hıristiyan olmayan (non-Christian)’ kız şöyle yazdı:

Sidon Kız Okulunun kızlarının hem Kutsal Kitap çalışmalarından hem de okulun atmosferinden edindiğimiz kendi etik fikirlerimizden oluşan çok iyi bir dini altyapıya sahip olduğunu düşünüyorum... Bu, yaşam yolumla ilgili olarak çok büyük bir başarıdır; çünkü beni Tanrı’ya yaklaştıracak bir yol bulmak, yaptığım, hissettiğim, düşündüğüm ve söylediğim her şeyde bana son derece yardımcı olmaktadır.

Sidon Kız Okulu’ndaki dini eğitim büyük fayda sağlamaktadır... Okulun dini öğretme biçimi, büyük karakteri göstermeye ve tanıtmaya çalışıyor. [aynen]⁵⁰.

Bu ifadelerle ilgili olarak dikkat edilmesi gereken birkaç ilginç husus vardır. Birincisi, en azından lise sonrası düzeyde misyoner eğitimcilerin dikkatlerini giderek kadınlar için daha pratik ve profesyonel odaklı bir eğitime yönelttikleri 1939 gibi geç bir tarihte bile, dini eğitimin kız çocuklarının misyon eğitiminde hala temel olarak algılanmasıdır. Bu makaleyi kaleme alan öğretmenin bu ifadeleri ve kızların ‘Hıristiyan olmayan’ kimliklerini vurgulaması manidardır. ‘Öğrencilerin ruhani yaşamının geliştirilmesi’, ‘misyon okullarının girişiminin kalbinde’ yer almaya devam etmiştir⁵¹. Bu yorumların bir diğer ilginç yönü ise

48 Minutes of a meeting, SMR 498/1, July 30, 1920

49 Irene Teagarden, ‘Home economics in Syria’, *Women and Missions*. 6:9 (December 1929), 342, 344.

50 Lois Wilson, ‘Through the eyes of our graduates’, *Syria News Quarterly* 9:3 (April 1939), 16.

51 ‘Tripoli Girls’ School’, *Syria News Quarterly* 10 :2 (January 1940), 11.

öğrencilerin okullardaki eğitimlerinin dini yönünü vurgulamayı seçmeleri ve bunu büyük bir ‘başarı’, ‘en büyük yardım’ ve ‘büyük fayda’ olarak tasvir etmeleridir⁵².

Bu yorumlar, misyonerlerin okullar aracılığıyla Hıristiyan ideallerini ve değerlerini yayma çabalarına verilen bir tür tepkiyi göstermektedir. Dini mesaja bazen direnildiğini gösteren bir başka tür kanıt daha mevcuttur. Aşağıda üç olayı anlattıktan sonra misyonerlerin tepkileri, yorumları ve Suriyelilerin direnişinin doğası hakkında bazı sorular soracağım.

Birden fazla örnekte, kız çocukları veya ebeveynleri, okullardaki Hıristiyan dini ayinlerine ve dini eğitime zorunlu olarak katılmaya itiraz etmiştir. Gerçekten de, yukarıda alıntılanan ‘Hıristiyan olmayan’ öğrencilerden biri, Sidon Girls School-SGS’deki dini eğitimin ‘büyük faydalarından’ bahsederken, çocukların ‘kendi dinlerini bırakıp İncil’i takip etmeye eğilimli olacakları’ korkusuyla ‘bazılarının buna karşı çıktığını’ da belirtmektedir⁵³.

The Syria News Quarterly’de anlatılan bir olayda, “okula girmeye en hevesli” iki Müslüman öğrencinin babası⁵⁴, kilise ayinlerinden ve İncil derslerinden muaf tutulmalarını istedi. Yanıt ‘tabii ki muaf tutulamazlar’ oldu. Bir süre sonra muhalefeti aşıldığında, sonunda isteksizce razı olduğunda misyonerler bunu ‘gerçek bir zafer’ olarak ilan ettiler⁵⁵.

1936 yılında, AJC’nin müdürü Winnifred Shannon, ‘şapelimizde her zaman gurur duyduğumuz ortak ibadet ruhunun tamamen yok olmak üzere olduğunu’ bildirmiştir. Yahudi öğrencilerin de katıldığı Müslüman öğrenciler ‘katılmama (non-participation)’ eylemi yaptı. Bu durum birkaç hafta sürmüş ve okulda ‘gergin bir atmosfer’ ve gerginlik yaratmıştır. Sonunda, diye yazıyor Shannon, öğrenciler şikâyetlerini dile getirmek için bir araya çağrıldıklarında, ‘sadece var olmadıklarını gördüklerinde, ortaya çıkan sıcak dostluk neredeyse önceki haftaların gerginliğine değdi’⁵⁶.

Winnifred Shannon da üçüncü olayı aktarıyor. 1926 yılında ASG’de öğretmenlik yaparken, *Women and Missions*’da okulun sponsorluğunda düzenlenen ve ülkenin dört bir yanındaki farklı okullardan kızların katıldığı büyük bir kız konferansı hakkında rapor verdi. Katılımcı okullardan bazılarındaki Müslüman kızlar, konferansın dini olup olmadığını ve Müslümanların kutsal ayı Ramazan’a denk geldiği için katılmaları halinde oruç tutup tutamayacaklarını sordular. Müdürler, konferansın ruhunun ‘ağırlıklı olarak Hıristiyan’ olacağını ve kızlar katılırsa ‘elbette’ oruç tutmayacaklarını söylediler⁵⁷.

Bu olaylar bir arada ele alındığında, Hıristiyan misyoner okullarındaki Müslüman kızların dini kimliği meselesinin bazı karmaşık yönleri ortaya çıkmaktadır. Diğer yandan,

52 Misyonerler, Müslüman öğrencilerinin ‘dini konulara olan ilgileri’ hakkında sıklıkla olumlu yorumlarda bulunmuşlardır. Winnifred Shannon, “‘Syrian Girls’ conference”, *Women and Missions* 3 :9 (December 1926), 349.

53 A.g.e.

54 Yazar tarafından ‘çok katı ve bağınaz bir Müslüman’ olarak tanımlanmıştır.

55 Report on the American School for Girls in *Syria News Quarterly* 10: 2, January 1940, 8.

56 Twelfth [aynen] Annual Report of the American Junior College for Women, 1936–1937, Shannon Papers, PA, RG 165–2–3.

57 Shannon, ‘“Syrian Girls” conference’, 348

öğrenciler bazen İslam ve toplumsal cinsiyet hakkında, şüphesiz okullarda aktarılan olumsuz, basitleştirilmiş tutumları içselleştirmişlerdir. Örneğin bir öğrenci şu yorumu yaptı: “Eyvah! Müslüman inancına sahip biz kızların önünde ne büyük bir engel var.” “Yolumuza çıkan pek çok engel yüzünden hayallerimizi gerçekleştirmeyi pek düşünmüyoruz.”⁵⁸. Öte yandan, katılmama eyleminde okula karşı aktif olarak kolektif eylem örgütleyen -hatta Yahudi öğrencilerle birleşecek kadar- öğrenciler, misyoner katılığına karşı agresif bir şekilde dini kimliklerini savunuyor gibi görünüyordular. Misyonerlerin bu meydan okumalara karşı görünüşte nazik bir sertlik ve zafer söylemine rağmen, bu referansların kaynaklara dağılmış olarak bulunması (ve bunlar tek olaylar değildir), sadece misyoner mesajının değil, aynı zamanda mesaja içkin temel güç ilişkilerinin de devam eden belirli bir çekişmesine işaret etmektedir. Örneğin, yukarıda anlatılan grev sırasında okul yönetiminin, kendi otoritesini göstermek ve öğrencilerin kararlılığını zayıflatmak için değilse, öğrencileri şikayetlerini tartışmak üzere bir araya çağırılmadan önce neden iki hafta boyunca gerginliğin birikmesine izin verdiği merak ediliyor.

Bu üç olayda da misyonerler, çatışmaları daha çok açıklığa kavuşturulması ya da yönlendirilmesi gereken yanlış anlamalar olarak ve kendilerini de hassasiyetleri yatıştırma konusunda ahlaki açıdan galip olarak tasvir etmektedirler. Bu farklı olaylarda Müslüman öğrencilerin ve/veya ebeveynlerinin misyoner otoritesine görünürde boyun eğmeleri de misyonerlerin güç iddialarının bir başka tezahürü olabilir. Babaları ayinlere ve Kutsal Kitap çalışmalarına katılmalarından rahatsız olan kızlar, okula gitmeyi çok istiyordu. Bu faaliyetlerdeki gerçek Hıristiyan içeriği hakkında ne hissettiklerini bilmiyoruz, ancak açıkça görülüyor ki, eğitim almanın bedeli misyonerlerin bu konudaki iradesine boyun eğmeye zorlanmaktı (belki nazikçe, ama yine de bir tür zorlamaydı). En azından 1940’ların başına kadar, orta dereceli okulların tüm öğrencilerin kilise ayinlerine katılmalarını zorunlu kılma politikası değişmeden kalmıştır⁵⁹. Genç kadınların iyi bir eğitim alma yönündeki güçlü arzuları, din değiştirmenin bu arka kapı biçimine tabi tutulmalarıyla rehin alındı⁶⁰.

Genç Müslüman kadınların Misyon okullarına devam ederken dini kimliklerinden vazgeçemedikleri açıktır. Ve ironik bir şekilde, misyon okullarına devam etmek ve Hıristiyan ayinlerine ve İncil çalışmalarına katılmaya zorlanmak, kendi kimliklerini savunmaları ve otoriteye meydan okumayı denemeleri için bir teşvik sağlamış olabilir. Yine de İslam hakkındaki olumsuz, basmakalıp önyargıların içselleştirilmesi, diğer genç kadınların kendi hayatlarına ve kendilerine açık olan olasılıklara ilişkin değerlendirmelerine sızmış ve onları renklendirmiştir.

58 Wilson (adı açıklanmayan bir öğrenciden alıntı), ‘Through the eyes of our graduates’, 15.

59 Annie J. Glockler, ‘American School for Girls’, *Syria News Quarterly* 12:1 (October 1941), 27.

60 Elbette ‘kendi ayağıyla oy verme’ meselesi gündeme getirilebilir: yani kızların babası onları misyoner olmayan başka bir okula kaydettirebilirdi. Ancak, eğer bir kişi kızları için en iyi eğitimi almak istiyorsa, söz konusu bağımsızlık öncesi dönemde bunu sağlayan misyon okullarıydı (ve buna Protestan olmayan rakipler de dahildir).

Karakter Eğitimi, İdeal Kadınlık ve Profesyonellik

Peki ya misyonerlik eğitiminin bir diğer amacı olan ‘karakter’ inşası ve genç kadınların ‘en onaylanmış modern şekilde’ çocuk yetiştirmeleri için eğitilmelerinin amacı neydi⁶¹? Misyonerler, bu konuda çok karışık mesajlar gönderdiler ve bu mesajlar uygun şekilde alındı. Misyonerler, kız öğrencilere “Ev ekonomisi” eğitimi yoluyla ‘Mesih’i sunmaya (present Christ)’ çalışırken, aynı zamanda iş dünyasına ve hemşirelik gibi mesleklere girmeleri için eğiterek kadınların faaliyetlerini ‘genişletmek (widening)’ için çalışıyorlardı⁶². AJC (American Junior Collage)’nin kurulmasına karar veren komite, kadın misyon eğitimindeki farklı vurgu ve yaklaşımlardaki gerilimleri kabul etmiş, ancak bunun kaynağını genç kadınların kendileri olarak belirlemiş ve raporlarında “yüksek öğrenim arzusunun büyük ölçüde faydacı olduğu” uyarısında bulunmuştur. “Kızlar, bilgiyi kendi iyiliği için istemekten ziyade profesyonel hayata hazırlık peşindedir. Yükseköğrenim için bir başka arzu da özgürlük günlerini uzatma ve kısıtlama ve inzivayı erteleme isteğidir”.⁶³ Ortaokullarda genç kadınlara verdikleri eğitim yoluyla umutlar, arzular, beklentiler ve rol modelleri yaratmada kendi rollerinin farkında değil gibi görünüyorlar.

Her ne kadar orijinal misyon hedefleri ‘modern’ anneler ve geleceğin örnek vatandaşlarını yaratmak olsa da belli ki çok sayıda genç kadın karakter inşasına ilişkin mesajı farklı şekilde tercüme etti. Birçoğu ev kadını olmayı arzuladı ve mesajı içselleştirdi. SGS mezunlarından biri, okuldaki ‘kulübe sistemi’ hakkında uzun uzadıya konuştu; bu sistemde on kızdan oluşan bir grup ve bir ev annesi, ‘kulübedeki yaşamın mümkün olduğunca bir aile grubununki gibi olması’ ve ‘kendi ev yaşamları için bir ideal’ sağlaması düşüncesiyle bir kulübede birlikte yaşıyordu⁶⁴. Mezun olan öğrenci, sistemin önemine dikkat çekerek, “çünkü birçoğumuz iyi ev yönetimi konusunda en ufak bir fikrin olmadığı [ve] karşılıklı sorumlulukların bulunmadığı evlerden geliyoruz” dedi⁶⁵.

Yine aynı makalede, seçilen mezunların (toplam 20 kişi) mezuniyet sonrasında ne yaptıklarına dair bilgiler de yer almaktadır. Mezunlardan yüzde 20’lik bir azınlığın evli olması ve %70’inin öğretmenlik, hemşirelik veya benzeri alanlarda çalışıyor olması ya da lise sonrası (post-secondary) eğitim almış olması dikkat çekicidir⁶⁶. SGS’nin ev ekonomisi alanında uzmanlaştığı düşünüldüğünde bu durum özellikle ilginçtir. Aslında, misyoner eğitim sisteminden geçen azımsanmayacak sayıda genç kadın, yerel müfredatın dışında

61 ‘Standing on their own feet’, 330.

62 Lanice Paton Dana, ‘Reconstruction problems in Syria’, *Woman’s Work for Woman* 35 :11 (1920), 243.

63 A.g.e., 9-10.

64 Teagarden, ‘Home economics’, 344.

65 Wilson, ‘Through the eyes of our graduates’, 14. Misyonerlerin Suriyeli ‘ev hayatı’ hakkındaki olumsuz tutumları hakkında daha fazla bilgi için bkz.Fleischmann, ‘ “Our Moslem sisters” ’, 315. Bu yorumun tonu, misyoner kaynaklarında Suriyeli evlerle ilgili olarak rastlanan sürekli ve devamlı yorumlarla o kadar paralellik gösteriyor ki, bundan iki şeyden biri (ya da her ikisi) çıkarılabilir: kızların gerçekten de bu konudaki misyoner söylemini (discourse) özümstedikleri ve içselleştirdikleri ve/veya makalenin yazarının kelimeleri bu kızın ağzına yerleştirdiği.

66 A.g.e., 13-14.

farklı bir tür ‘karakter inşası (character building)’ deneyimledi. Örneklerden biri, SGS ve AJC’nin önde gelen mezunlarından Dr. Jamal Karam Harfouche, AUB Tıp Fakültesi’nin ilk kadın mezunlarından biriydi (1941’de) ve nihayetinde AUB’nin Halk Sağlığı Okulu’ndaki Halk Sağlığı Uygulama Bölümü’nün başkanı oldu. Yüksekokul müdürü tıp fakültesine girmesi konusunda cesaretini kırmıştı, ama o direndi. Deneyimiyle ilgili yorumları öğretici: ‘Ortak eğitim (Co-education), karakter geliştirici bir deneyim ve rafine edici bir süreçti... Kendime güvenmeyi ve güçlü bir kararlılık duygusu geliştirmeyi öğrendim⁶⁷.

Misyonerler karakter inşası konusunda kendilerine pay çıkarabilirlerdi, ancak ironik olan, misyoner kadınların eğitim sistemi aracılığıyla yaratmaya çalıştıkları modern ev kadınlarından farklı türde karakterler için rol modeller sağlamış olmalarıdır. Örneğin Dr. Harfouche, doktor olmak için ilham kaynağı olarak (bekar) misyoner bir doktor olan Mary Eddy’den bahsetmiştir⁶⁸. Misyon okullarındaki eğitimcilerin çoğu, bağımsız hayatlar yaşayan ve profesyonel işlerle uğraşan bekâr kadınlardı. “Kadınların misyonerlik hayatındaki aktif konumu, Müslüman Ortadoğu’daki kız kardeşlerinin konumuyla keskin bir tezat oluşturuyordu... Erkeklerin mesleki ve sosyal yaşamına [ve] aynı zamanda toplumsal çabalarına dahil olan... bu başı açık işçilerin varlığı, kadınların toplumdaki yerine ilişkin eski kavramların aşınmasına hizmet edebilirdi.”⁶⁹ Gördüğümüz gibi, misyon okullarında eğitim gören pek çok genç kadın eğitimlerini doktor, öğretmen, hemşire ya da sosyal hizmet uzmanı olmaya yöneltti.

Milliyetçilik ve Kültürsüzleşme (Deculturation)

Amerikalı misyonerler ve diğer sempatican gözlemci ve yazarlar tarafından savaş sonrası Suriye’deki gelişmeler hakkında dile getirilen ve ironik bir not düşen ortak bir tema, misyonerlerin aslında teşvik ettikleri Batılı eğitimler ve Batılı yöntemlerin benimsenmesine eşlik eden kültürsüzleşme sürecinden duydukları endişe, hatta buna düpedüz karşı çıkmalarıydı⁷⁰. Bu misyonerlerden bazıları, bu süreçteki kendi rolleri ile kaygıları arasındaki çelişkileri algılayamamış görünmektedir. 1920’de bir gözlemci, “Tüm ülke Anglo-Amerikan etkisiyle oldukça bal peteğine dönmüş durumda” diyordu⁷¹. Kültürsüzleşme (veya ‘milliyetsizleşme (denationalization)’⁷²) ile ilgili korkular, Misyon’un ‘hizmet’ ve vatandaşlık eğitimi çabaları ve bu alanlardaki çaba ve enerjilerinin boşa gittiğini görmeleriyle ilişkilendirilmiştir⁷³. Göç ve göçün Suriye toplumu ve kültürü üzerinde yaratacağı etkiye

67 Sabri, quoting Dr Harfouche, in *Pioneering Profiles*, 174–5.

68 A.g.e., 173.

69 DeNovo, *American Interests*, 12.

70 (Aslında bu tür endişeler I. Dünya Savaşı’ndan önce de dile getiriliyordu). SGS, on dokuzuncu yüzyılın sonlarındaki ilk yıllarında, okulda İngilizce öğretmeme ve kızların "Avrupa zevk ve alışkanlıklarını edinmeden öğretmen olarak evlerine daha kolay dönebilmeleri için taşra köylerindeki yerli geleneklerin standardına" uymalarını sağlama politikasını benimsemiştir. ‘ (Jessup, *Women of the Arabs*, 98).

71 Margaret McGilvary, *The Dawn of a New Era in Syria* (New York, Revell, 1920), 44.

72 Jessup, misyoner arkadaşlarından Dr. DeForest’in şu sözlerini aktarıyor: “Bu Arap çocuklarını milliyetçilikten uzaklaştırmama gerekliliğini hep aklımızda tuttuk”. (Jessup, *Women of the Arabs*, 82).

73 Brown, misyonerler için ‘gerçek sınavlardan’ ve büyük cesaret kırıcı durumlardan birinin, genç erkekler için ‘dua ettikten ve uğraştıktan’ sonra göç etmeleri olduğunu belirtmektedir. (Brown, *Hundred Years*,

ilişkin kaygılar dile getirilmiştir:

Bu durum Suriye toplumunun mahvolduğunu kanıtlıyor [diye yazmış bir misyoner]. Suriyeli erkek ve kadınların en iyileri, kendi ülkelerini daha az arzu edilen unsurlara ve yabancı sömürücülere bırakarak diğer ülkelere yerleşecek. Başka bir deyişle, Suriye'deki misyon okulları ve kolejler Amerikan vatandaşları yetiştiriyor ... Suriyeliler dışında her şey ve ana ülkedeki yumruyu mayalaması gereken maya enerjisini başka yönler harcıyor ... Yabancı eğitimciler muhteşem dünya vatandaşları yetiştiriyor ancak siyasi ve dini koşullar Suriye'nin bundan gerektiği gibi faydalanmasını engelliyor⁷⁴.

Bu kaygının bir sonucu da bir tür Arap milliyetçiliğini teşvik etmeleriydi. Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemde misyonerlerin milliyetçiliğe ilişkin tutumları, onu ilişkilendirdikleri olumlu çağrışımlar açısından açıklayıcıdır; onlar için milliyetçilik topluma hizmet, toplumsal ilerleme, özverili ve inşacı bir ruh anlamına geliyordu. Savaş sonrası Suriye hakkında yazan bir misyoner şöyle diyor: “Daha da umut verici olan yenilenen ulusal birlik ruhudur... Arapça konuşan tüm bu halklar sonunda bölünmemiş bir Suriye oluşturmaya yardımcı olabilirlerse gelecek için büyük bir umut var... Eğer bu başarılabilirse, bu, eğitim yoluyla ulusal bilincin ve ulusal vicdanın yeniden canlandırılması sayesinde olacaktır⁷⁵. Misyon eğitiminin bir parçası da milliyetçilik, ulusal vicdan ve hizmet arasında bilinçli bir bağ kurmaktır. Misyonerler, seküler ideolojileri (eğer milliyetçilik bir ideoloji olarak kabul edilebilirse) dini mesajlarıyla ilişkilendirmelerinde herhangi bir çelişki algılamış görünmüyorlar. Gerçekten de AJC başkanı tarafından kaleme alınan bir tür misyon bildirisinde örneklendiği gibi, din ve ülke arasındaki bağlantıyı bilinçli bir şekilde kurmuşlardır: “Kolejin sorumluluğu, [öğrencileri] ülkelerinin manevi ve sosyal ihtiyaçlarına ve bu ihtiyaçların karşılanmasında üstlenebilecekleri role ilişkin vizyonlarını netleştirmeye yönlendirmektir.”⁷⁶

Misyonerlerin kendileri, Suriyeli kız öğrenciler arasında ‘milliyetçi kıpırdanmalar’ ve ‘Arapça ve ulusal öneme sahip şeylere daha fazla ilgi’ olduğuna dair kanıtlar sunmaktadır⁷⁷. Bu gelişme hakkında olumlu yazılar yazdılar ve bunu kadınların ilerlemesi, hizmeti ve özgürleşmesiyle ilişkilendirdiler. Winnifred Shannon, AJC öğrencilerinin yazları katıldıkları köy iyileştirme çalışmalarını anlatırken, “Bu yaz bu ülkelerde gerçek bir güç ortaya çıkacak ve bu güç olması gereken yerden, yani ülkenin kendi insanlarından gelecek... Bu çok cesaret verici” diyor. Daha sonra bir grup öğrenci, mezun ve öğretim üyesinin 1935 yılında

---

998–9).

74 McGilvary, *Story of Our Syria Mission*, 17.

75 Dana, ‘Reconstruction problems in Syria’, 243. İlginç bir şekilde, ‘Suriye’yi ‘Toroslardan Süveyş Kanalı’na kadar uzanan’ bir ülke olarak tanımlıyor. Bu dönem öncesinde ve sırasında Avrupalılar tarafından Maşrık’ın bölünmesi konusunda yapılan çelişkili ve bazen gizli anlaşmalar (Sykes-Picot, Balfour Deklarasyonu, Husayn-McMahon yazışmaları) göz önüne alındığında, Arap milliyetçiliğinin geleceği konusunda ancak bir Amerikalı bu türden sınırsız bir iyimserlik ifade edebilirdi.

76 W. A. Stolfus, ‘The American Junior College for Women’, *Syria News Quarterly* 10:3 (April 1939), 13.

77 Shannon papers, Twelfth [aynen] *Annual Report of the American Junior College for Women*, PA, RG 165–2–3.

İstanbul’da toplanan Uluslararası Kadın Kongresi’ne katıldığından bahseder. “Kadınların dünya çapındaki başarıları, bu genç kadınlara büyük başarı kapıları açtı; Arap milliyetçiliği ruhunu daha aktif bir şekilde alevlendirdi.”⁷⁸. AJC ile ilgili bir makalede bir misyoner, AJC öğrencileri tarafından mahallelerinde kadınlar ve çocuklar için işletilen yerel bir toplum okulu olan Mahalle Evi (Neighborhood House)’nden bahsediyor. ‘Giderek daha fazla kızımız ülkelerinin ihtiyaçları konusunda uyanıyor ve arka kapımızdakinden daha iyi bir laboratuvar bulunamaz’⁷⁹.

Ülkesine ve toplumuna hizmet kavramının Suriyeli genç kadınlarda yankı bulduğu açık; bu kadınlar hem hizmet odaklı mesleklere hem de okul veya iş yoluyla toplumsal çalışmalara dahil olarak karşılık verdi. Ancak yoruma açık bırakılan şey nedensel unsurdur: Bu milliyetçi etkiyi yaratan misyonerlik etkisi miydi, yoksa bu genç kadınlar misyon eğitimlerinin de bir parçası olduğu daha geniş siyasi, sosyal ve kültürel akımların bir parçası mıydı?

Sonuç

Misyonerlerle karşılaşmanın ve özellikle de misyon eğitiminin kadınlar üzerinde ne tür bir etkisi olduğunu sormak belki de soruyu formüle etmenin en uygun yolu değildir. Genel olarak Ortadoğu’da büyük bir dönüşümün yaşandığı bir dönemde Suriye toplumundaki değişimin yönü üzerinde etkili olmak üzere -sosyal, ekonomik, kültürel, tarihsel- pek çok faktör bir araya geldi. Birbiriyle örtüşen toplulukların -Hıristiyan ya da Müslüman, Suriyeli ya da Ortadoğulu- bir parçası olan kadınlar, bu değişimleri pek çok farklı şekilde deneyimlemiştir. Sonuç olarak, eğitime erişim, sınıf, aile tutumları, ekonomik durum ve bireysel deneyimlerin tümü etkinin niteliğini belirlemede rol oynamıştır. Misyon eğitimi, birbirine bağlı, birbiriyle bağlantılı birçok faktörden biriydi. Yine de eğitim konusunun pek çok kadının hayatının gidişatı açısından çok önemli olduğu ve benlik ve kimlik algılarının şekillenmesinde ufuk açıcı bir rol oynadığı açıktır. Birçoğu misyon kurumlarında (AJC ve BCW dahil) eğitim görmüş olan İngiliz Mandası dönemi kadınlarıyla yaptığım sözlü tarih görüşmelerinde, tartışmayı seçtikleri ilk ve en önemli konu eğitimleri oldu⁸⁰. Bunların büyük ölçüde misyon kurumları tarafından sağlanmış olması önemlidir.

Bu makalede, başladığım sorulara bir yanıt bulmuş gibi davranmıyorum. Daha ziyade, elimizdeki kaynaklar bize Suriyeli kadınların misyon eğitimi yoluyla aldıkları sosyo-kültürel, dini ve hatta siyasi etkilerin bazı türlerini hem içselleştirdiklerine hem de yittiklerine dair ipuçları ve işaretler veriyor. Aldıkları mesajı kendi özel durumlarına uyacak şekilde yeniden yorumladılar. Kendi seslerinden daha doğrudan kanıtlar bulunana kadar,

78 Shannon papers, letters to her family, June 10 and 26, 1933; PA RG 165-2-2; 1934-35 Tenth Annual Report of the American Junior College for Women, PA RG 165-2-3.

79 Helen Naundorf, ‘American Junior College for Women’, *Syria News Quarterly* 12:1 (October 1941), 23.

80 Filistinli kadın hareketinin tarihini yazdığım için başlangıçta (safça) sadece siyasi ya da örgütsel katılımları hakkında bilgi almakla ilgileniyordum. Araştırmamın ilk aşamalarında onların fark ettiği bir şeyi fark etmemiştim: siyasallaşma, milliyetçilik, benlik duygusu ve eğitim arasındaki önemli bağlantıları. Bknz: Ellen L. Fleischmann, ‘Crossing the boundaries of history: exploring oral history in researching Palestinian women in the Mandate period’, *Women’s History Review* 5:3 (1996), 351-71.

bu sonuçlar geçici olarak kalmalıdır. Bu sesleri bulmanın yanı sıra, bu araştırma projesi için gerekli olan bir diğer görev de bu kültürel diyalogun diğer tarafının, yani Amerikalı Protestan misyoner kadınların çelişkilerine ve deneyimlerine daha yakından bakmaktır. Misyonerlik mesajının Suriyeli kadınlar tarafından farklı yorumlanmasının nedeninin, bu büyük değişim döneminde kişisel dönüşümler yaşayan misyoner kadın eğitimciler arasındaki iç çelişkilerle ilgili olduğu ve bu çelişkilerin şüphesiz kendi cinsiyetçi benlik ve kimlik algılarını da etkilediği düşünülebilir. Bunun bir kısmı Suriyeli kadınlarla yaptıkları çalışmalara da yansımış olmalı⁸¹.

Kaynakça:

L. Tibawi, *American Interests in Syria: 1800–1901: a study of educational, literary and religious work* (London, Oxford University Press, 1966).

Albert Hourani, *History of the Arab Peoples* (Cambridge, Harvard University Press, 1991).

Arthur Judson Brown, *One Hundred Years: 'History of the Foreign Missionary work of the Presbyterian Church in the US', with some account of countries, peoples and problems of modern missions* (New York, Revell, 1936).

Edward Hooker, *Memoir of Mrs Sarah Lanman Smith, late of the Mission in Syria, under the Direction of the American Board of Commissioners for Foreign Missions* (Boston, Perkins & Marvin, 1939).

Ellen L. Fleischmann, ‘“Our Moslem sisters”: women of Greater Syria in the eyes of American Protestant missionary women’, *Islam and Christian–Muslim Relations* 9:3 (1998).

Fatma Hassan al-Sayegh, ‘American women missionaries in the Gulf: agents for cultural change’, *Islam and Christian–Muslim Relations* 9:3 (1998).

Fay Afaf Kanafani, *Nadia: captive of hope: memoir of an Arab woman* (Armonk NY/London, M. E. Sharpe, 1999).

Fiona Bowie, Deborah Kirkwood & Shirley Ardener (Eds), *Women and Missions, Past and Present: historical and anthropological perspectives* (Oxford, Berg, 1993).

James Nicol, *An Outline History of the American Junior College for Women and the Beirut College for Women* (unpublished manuscript, 1956).

John A. DeNovo, *American Interests and Policies in the Middle East, 1900–1939* (Minneapolis, University of Minnesota Press, 1963).

Judith E. Tucker, ‘Women in the Middle East and North Africa: the nineteenth and

---

81 Bu konuya "Müslüman Kız Kardeşlerimiz (Our Moslem sisters)" başlıklı yazımda kısaca değinmiştim, ancak bu düşündürücü konu üzerinde daha fazla çalışma yapılması gerekiyor.

twentieth centuries,' in: Guity Nashat & Judith E. Tucker (Eds), *Women in the Middle East and North Africa: restoring women to history* (Bloomington, Indiana University Press, 1999).

Margaret M. Scherer, 'Standing on their own feet', *Women and Missions* 7:9 (December 1930).

Margaret McGilvary, *Story of Our Syria Mission* (New York, Board of Foreign Missions Presbyterian Church of the US, 1920).

Marie Aziz Sabri, *Pioneering Profiles: Beirut College for Women* (Beirut, Khayat, 1967).

Mary Taylor Huber & Nancy C. Lutkehaus, 'Introduction: gendered missions at home and abroad,' in: idem (Eds), *Gender Missions: women and men in missionary discourse and practice* (Ann Arbor, University of Michigan Press, 1999).

Patricia R. Hill, *The World Their Household: the American women's foreign mission movement and cultural transformation, 1870-1920* (Ann Arbor, University of Michigan Press, 1985).

Rev. Henry Harris Jessup, *The Women of the Arabs* (New York, Dodd & Mead, 1873).

T. A. Beidelman, *Colonial Evangelism: socio-cultural study of an East African mission at the grassroots* (Bloomington, Indiana University Press, 1982).

Edith Hanania, 'Access of Arab women to higher education', in *Arab Women and Education, Institute for Women's Studies in the Arab World* (Beirut, Beirut University College, 1980).

Isaac Riley, *Syrian Home-life, from Materials Furnished by Rev. Henry Harris Jessup* (New York, Dodd & Mead, 1874),

Irene Teagarden, 'Home economics in Syria', *Women and Missions*. 6:9 (December 1929).

Lois Wilson, 'Through the eyes of our graduates', *Syria News Quarterly* 9:3 (April 1939)

Annie J. Glockler, 'American School for Girls', *Syria News Quarterly* 12:1 (October 1941).

Lanice Paton Dana, 'Reconstruction problems in Syria', *Woman's Work for Woman* 35 :11 (1920)

Margaret McGilvary, *The Dawn of a New Era in Syria* (New York, Revell, 1920).

W. A. Stolfus, 'The American Junior College for Women', *Syria News Quarterly* 10:3 (April 1939).

Ellen L. Fleischmann, 'Crossing the boundaries of history: exploring oral history

in researching Palestinian women in the Mandate period', *Women's History Review* 5:3 (1996).

Yazar Hakkında:

Dr. Ellen Fleischmann 1998 yılında Tarih Bölümü'ne Orta Doğu tarihçisi olarak gelmiştir. Bölümün tüm Orta Doğu tarihi derslerini ve Dünyada Batı dersini vermiştir. Araştırma alanları, 19. yüzyılda başlayıp 20. yüzyıla kadar devam eden milliyetçilik, sömürgecilik, feminizm ve toplumsal değişim güçlerinin Orta Doğulu orta sınıf kadın ve erkeklerin yaşamlarında meydana getirdiği dönüşümlere odaklanmıştır. Giderek artan bir şekilde, Ortadoğulu kadınların yaşamlarının yörelerini şekillendiren ulus ötesi ve karşılıklı kültürlerarası etkileşimlerle ilgilenmektedir. Halen 1860-1940'lar arasında Büyük Suriye'de Ortadoğulu kadınlar ve Amerikalı Protestan misyonerler arasındaki karşılıklı sosyal, kültürel, siyasi ve dini karşılaşmalar hakkında bir kitap üzerinde çalışmaktadır. Kendisini Orta Doğu, Avrupa ve ABD'deki arşivlere götüren çalışmaları Fulbright, NEH, Presbiteryen Tarih Derneği, Modern Doğu Araştırmaları Merkezi (Berlin), Norveç Araştırma Konseyi ve Dayton Üniversitesi'nin araştırma burslarıyla desteklenmiştir. Dr. Fleischmann, 2013 yılında Beşeri Bilimler alanındaki altıncı Mezunlar Kürsüsü sahibi olmuştur.

Doç. Dr.
Ahmet Gökçen

Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Sosyoloji bölümü
ahmet.gokcen@samsun.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8150-1880>

Eser Geçmişi / Article Past:

Başvuruda bulundu. Kabul edildi.
Applied Accepted
15/06/2023 29/11/2023

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/>

Research Paper

Tunus'un Demokratikleşme Süreci Bağlamında Tunus Genel İşçi Sendikası (UGTT)

Tunisian General Trade Union (UGTT) in the Context of Tunisia's Democratization Process

Öz

Tunus'un en köklü ve en çok üyeye sahip sivil toplum kuruluşlarından biri olan Tunus Genel İşçi Sendikası (Union Générale Tunisienne Des Travailleurs – UGTT), işçi haklarını savunmanın yanı sıra Tunus'un bağımsızlık mücadelesinden günümüze kadar birçok süreçte politik alanda önemli roller üstlenmiştir. Çalışma, UGTT'nin kısa tarihsel sürecini aktarmakla birlikte bağımsızlık süreci, Burgiba dönemi, Bin Ali dönemi ve 2011 Tunus Devrimi'nden günümüze kadarki sosyo-politik süreçlerde aldığı pozisyonları ve üstlendiği rolleri demokratikleşme çerçevesinde ortaya koymayı amaçlamaktadır. Tunus'un sosyo-politik tarihindeki önemli dönüm noktalarında toplum, siyasal iktidar ve muhalefet arasında arabulucu rol üstlenen ve geçiş süreçlerinin daha yumuşak olması için çaba sarf eden UGTT, Tunus'un demokratikleşme sürecinin en önemli aygıtlarından biri olmuştur. 1946 yılında kurulan UGTT, özellikle Tunus'ta tek parti rejiminin bittiği ve gerçek demokrasinin başlatıldığı 2011 Tunus Devrimi'nden sonraki süreçlerde aktif bir biçimde rol almıştır.

Anahtar Kelimeler: Tunus, Tunus Genel İşçi Sendikası, Demokratikleşme, Grev, 2011 Tunus Devrimi.

Abstract

Tunisian General Labour Union (Union Générale Tunisienne Des Travailleurs - UGTT), one of the oldest non-governmental organizations with the highest number of members in Tunisia, has played an important role in the political arena in many processes from Tunisia's independence struggle to the present, as well as defending workers' rights. The study aims to reveal the positions and roles it assumed in the socio-political processes from the struggle for independence, the Bourguiba period, the Ben Ali period and the 2011 Tunisian Revolution to the present, within the

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) Lisans ile lisanslanmıştır.

ORAFAM Journal - Muş Alparslan Üniversitesi Ortadoğu ve Afrika Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, lisanslama politikası ile telif hakkının ve kullanıcı haklarının açık olmasını sağlar. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlar. / ORAFAM Journal - Muş Alparslan University Middle East and African Research Center Journal ensures that copyright and user rights are open with its licensing policy.

framework of democratization, while conveying the brief historical process of the UGTT. UGTT, acting as a mediator between the society, the political power and the opposition at important turning points in Tunisia's socio-political history, and making efforts to make the transition processes smoother, has been one of the most important instruments of the democratization process of Tunisia. Founded in 1946, UGTT took an active role especially in the processes after the 2011 Tunisian Revolution, when the one-party regime ended and real democracy started in Tunisia.

Keyword: Tunisia, Tunisian General Labour Union, Democratization, Strike, 2011 Tunisian Revolution.

Giriş

Kuzey Afrika'nın ortasında yer alan ve bir Akdeniz ülkesi olan Tunus, Fenike ve Kartacalılar'dan Osmanlı'ya kadar birçok imparatorluğun yönetiminde kalmış, en son 1881 yılından 1956'ya kadar Fransız sömürgeliğinden sonra bağımsızlığını kazanmıştır. Ülkenin güney ve iç kesimlerinde tarımsal üretim ön plandayken kuzey ve kıyı bölgelerinde ticaret ve sanayi hakimdir. Bununla birlikte Tunus'ta turizm sektörünün de ekonomideki payı dikkate değer bir büyüklüktedir. Bu sektörler dikkate alındığına nüfusun önemli bir kısmı çalışan olarak karşımıza çıkmaktadır.

1946 yılında kurulan Tunus Genel İşçi Sendikası (UGTT), bu sektörlerin yanı sıra birçok iş kolunun temsiliyetini üstlenen en büyük sivil yapılanma olarak karşımıza çıkmaktadır. UGTT bir sendika olmasının yanı sıra ekonomi ve politika alanda önemli bir sivil güç olarak da kabul edilmektedir. Bu güç kendini hem Tunus'un bağımsızlığı sürecinde hem de bağımsızlık sonrası demokratikleşme sürecinde kendini göstermiştir. Kitleleri harekete geçirme gücünü özellikle protesto ve grevlerde gösterirken aynı zamanda karar mekanizmalarında yer almış hatta çözüm odaklı hedefleriyle tarafları bir araya getirebilmiştir. Öte yandan hem iktidarla çok yakın ilişkiler kurabilen hem de iktidarı eleştirebilin özel bir konuma da sahiptir.

Bu çalışma UGTT'nin Tunus'un sosyo-ekonomik ve politik yapısında edindiği konumu ve hem bağımsızlık hem de demokratikleşme sürecindeki rolünü ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda öncelikle, sendikanın genel yapısı anlatılacak akabinde üç dönemde sivil bir aktör olarak bağımsızlık ve demokratikleşme süreçlerinde üstlendiği rolleri ve etkileri irdelenecektir. Bu üç dönem; bağımsızlık öncesi ve sonrası süreç olarak Burgiba dönemi, Zeynelabidin Bin Ali dönemi ve 2011 Tunus Devrimi süreci ve sonrası demokratikleşme dönemi olarak belirtilebilir.

1. Tunus Genel İşçi Sendikası (UGTT)

UGTT, son olarak 2017’de hazırladığı iç tüzükte şöyle tanımlanır: “Tunus Genel İşçi Sendikası, tüm örgütlerden bağımsız, meşruiyetini, gücünü ve kararlarını emekçilerden alan, tüm aktif ve emekli işçileri kapsayan ulusal, demokratik bir sendikal örgüttür.”¹

Resim 1: UGTT'nin Genel Merkezi²

UGTT (Union Générale Tunisienne du Travail, Tunus Genel İşçi Sendikası), 20 Aralık 1946 yılında Halduniye Medresesi'nde düzenlenen bir kongreyle kurulmuştur. Sendikanın genel sekreterliğine Ferhat Haşid, başkanlığına ise Muhammed Fadıl Bin Aşur seçilmiştir. Sendika halihazırda bünyesinde birçok yapı barındırmaktadır. Bu iç yapılar şöyle belirtilebilir: *Ulusal Kongre, Ulusal Meclis, Ulusal İdare Heyeti, Ulusal Yürütme Ofisi* altında Genişletilmiş Yürütme Ofisi, Sektörler Meclisi, Genel Sekreterlik; *Bölgesel Sektörel Yapılanmalar* altında Genel Topluluklar ve Sendikalar, Bölgesel Birlikler, Yerel Birlikler, Bölgesel Topluluklar ve Sendikaların Şubeleri, Ana Sendika, Sendika Vekilliği;

1 UGTT, “النظام الداخلي للاتحاد العام التونسي للشغل ٢٠١٧” August 29, 2017, s. 3.

2 Bu bina, birçok grev, protesto ve mitingin gerçekleştiği ismini sendikanın kurucuları arasında yer alan Muhammed Ali El-Hami meydanında yer almaktadır. Binanın üzerinde sendikanın önemli isimleri (soldan sağa) Habib Aşur (1913-1992), Ahmed Tlili (1916-1962), Muhammed Ali El-Hami (1890-1928) ve Ferhat Haşid'in (1914-1952) portreleri yer almaktadır. Kaynak: Mohamed-Salah Omri, “No Ordinary Union: UGTT and The Tunisian Path to Revolution and Transition”, *Workers of the World*, 1/7 (2015): p. 15.

Daimi Kurullar altında Ulusal İç Düzenleme Komitesi, Ulusal Mali Denetim Komitesi, Bölgesel İç Düzenleme Komitesi, Bölgesel Mali Denetim Komitesi; *Danışma Kurulları* altında Ulusal Çalışan Kadınlar Komitesi, Ulusal Çalışan Gençler Komitesi, Sektörel Kurullar, Sendika Topluluğu.³ UGTT'nin kuruluş ilkesi iki temel amaca dayanmaktadır: işçilerin yaşam ve çalışma koşullarını iyileştirmek ve kamu kalkınma politikalarının yönlendirilmesi ve programlanması üzerinde etki yaratmak.⁴

Resim 2: UGTT Logosu⁵

UGTT, özellikle 80'li yıllarda Tunus'ta köklü bir geleneğe sahip olan kadın hareketi bağlamında kadınların çalışma hayatında yaşadığı problemlere ışık tutmak amacıyla sendika bünyesinde kadın komiteleri oluşturdu. Bununla birlikte kadınların çıkarlarını savunmak ve endişelerini dile getirmek amacıyla Tunus genelinde çeşitli dernekler kurdu.⁶ Sendika her ne kadar kapsayıcı bir tüzük hazırlasa da kurulduğu günden bu yana sol ideolojinin tarafında yer aldı. Tunus'ta devrim sonrasında İslamcılığın yükselişi ve birçok farklı siyasi parti oluşumuna rağmen UGTT, sol partilerle yoğun ilişkiler geliştirdi. Burada doğal olarak, Burgiba ve Bin Ali dönemlerinde saf dışı bırakılmaya çalışılan sol ideolojinin sendikal faaliyetlere yönelmesinin de etkisinden bahsedilebilir.⁷

UGTT bugün 24 farklı bölge sendikası, 19 farklı sektör federasyonu ve 20 genel sendika altında hem kamuda hem de özel sektörde çeşitli meslek kollarında çalışan ve çeşitli siyasi görüşlere sahip 750 bini aşkın üyesiyle ülkenin en büyük sivil yapılanmasına sahiptir.⁸ Bu, hem bağımsızlık öncesi dönemde hem bağımsızlık sürecinde hem de günümüze kadar süre

3 <https://www.ugtt.org.tn/>, Erişim Tarihi: 21.07.2013.

4 Sami Adouani ve Saïd Ben Sedrine, Trade Unions in Transformation: Trade Union Power and Democratic Transition in Tunisia The UGTT: A Unique Story, An Unprecedented Experience, Friedrich Ebert Stiftung, January 2018, p. 4.

5 <https://www.ugtt.org.tn/>, Erişim Tarihi: 21.07.2013.

6 Solidarty Center, "Tunisian Women: Sustaining the Fight for Equal Rights", Catalysts for Change Tunisia, Solidarty Center, 2013.

7 Mohamed-Salah Omri, "No Ordinary Union: UGTT and The Tunisian Path to Revolution and Transition", p. 23.

8 Hèla Yousfi, Trade Unions and Arab Revolutions: The Tunisian Case Of UGTT, Routledge Publication, 2017.

gelen sosyo-politik ve ekonomik yapıda önemli bir sivil güç olduğunun göstergesidir.

2. Bağımsızlık Öncesi ve Sonrasında UGTT (Burgiba Dönemi)

Tunus'un bağımsızlığının inşasında ve kazanılmasında sendikal faaliyetlerin önemi yadsınamaz derecede büyüktür. Bağımsızlık öncesi süreçte UGTT (Tunus Genel İşçi Sendikası), Fransız işgaline karşı örgütlenen işçilerin oluşturduğu bir organizasyonken bağımsızlıktan sonra da Fransa karşıtı oluşturulan blokun en önemli bileşenlerinden biri olmuştur. Ayrıca kurucu lider Ferhad Haşit, izlediği milliyetçi politikalarla Fransız sömürge yönetimine muhalefet etmiştir. Ferhad Haşit, 5 Aralık 1952'de radikal Fransızlar tarafından öldürülmüştür. İkinci dünya savaşının oluşturduğu büyük kriz sonrasında verilen bağımsızlık mücadelesine UGTT başta olmak üzere birçok sivil örgütlenme, Burgiba'nın yanında yer almıştır. Fransa'nın Cezayir ve Fas'ta yaşadığı zorlu süreçler Tunus'un bağımsızlık sürecinde diplomasi yolunu tercih etmesine sebebiyet vermiş, böylelikle Burgiba'yla masaya oturmak zorunda kalmıştı. 20 Mart 1956 yılında ise Tunus, verdiği mücadelelerin neticesinde bağımsızlığına kavuşmuştur.⁹

Bağımsızlıktan on yıl önce kurulan UGTT, bağımsızlıktan sonraki Tunus hükümetinde güçlü bir şekilde temsil edilmekteydi. Mustafa Filali, Abdullah Farhat ve Lamine Chebbi gibi sendika isimlerine çok sayıda bakanlık makamı tahsis edildi. Böylelikle sendika, yeni ulus devlet projesinde de etkili oldu.¹⁰ Bununla birlikte sendika dış ilişkilerde de önemli temaslar sürdürmekteydi. Mağrib ülkelerinin (Fas, Cezayir, Libya) yanı sıra Mısır ve Filistin başta olmak üzere Doğu Akdeniz bölgesi ülkeleri, Amerika Birleşik Devletleri ve Birleşmiş Milletler başta olmak üzere çeşitli uluslararası kuruluşlarla temas halindeydi ve oradaki problemler hakkında açıklamalarda bulunmaktaydı.¹¹

Bağımsızlık sürecinde milli mücadelede görülen ayrılıkların UGTT'de de yaşandığını söylemek mümkündür. Zira daha önce Burgiba ile ortak hareket eden sonraları ise büyük fikir ayrılığına düşen Salih Bin Yusuf UGTT'nin içindeki bazı kesimler tarafından savunuluyordu.¹² Milliyetçi ve dindar kimliğiyle tanınan Salih bin Yusuf, tüccarlar, toprak sahipleri ve din adamları tarafından desteklenirken milliyetçi fakat seküler olan Burgiba ise işçi sınıfı, sendikalar ve sol gruplardan destek görüyordu. Sendikanın dördüncü genel sekreteri Ahmed bin Salih, Salih bin Yusuf'a karşı Burgiba'yı destekledi. Bu süreçte

9 Sayım Yorgun, "İslam Ülkelerinde Sendikal Haklar ve Yaşanan Sorunlar", Çalışma ve Toplum, 2019-3/62 (2019), 1719; Nur Tonay, "Arap Baharı Sürecinde Tunus: Otoriterlikten Demokrasiye Geçiş Sürecinin Analizi", Yüksek Lisans Tezi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021, s. 16.

10 Fethi Ceray, "الاتحاد العام التونسي للشغل ودوره في الانتقال الديمقراطي وتشكيل الواقع السياسي", AlJazeera Center of Studies, November 30, 2022.

11 Saad Albazaz, "العلاقات الخارجية للاتحاد العام التونسي للشغل ١٩٤٩-١٩٥٩", مجلة كلية التربية الأساسية/ جامعة بابل, ٢١ (13٠٢): 20-31.

12 Burgiba, Tunus'un bağımsızlık mücadelesinde diplomasinin merkezi olmasını, Batı ile ilişkilerin iyi bir biçimde sürdürülmesini ve laik politikalar benimsemesini talep ederken Salih bin Yusuf ise aksine İslam dünyasıyla barışık, bağımsızlığını silahlı mücadeleyle elde eden ve görece İslami değerleri önceleyen bir Tunus tasavvuruna sahipti.

Burgiba UGTT'nin bir tehdit olmadığını anlamış hatta bürokraside kadrolaşmasına imkan tanımıştır. Bu yakınlaşma sonrasında 1961 yılında ekonomi bakanlığına getirilen UGTT genel sekreteri Ahmed bin Salih, kötü ekonomi politikaları sonucu yükselen protestolar ve grevler ile birlikte görevden alınmış ve tutuklanmıştır.¹³

Bağımsızlık sonrası süreçte iç problemler daha belirgin hale gelmişti. Bu iç problemlerin en önemli kaynağı otoriterleşen iktidardır:

“Nasırcı çizgiyi takip eden Arap devletlerinin çoğunda olduğu gibi, Tunus'ta da sömürgeciliğin tasfiyesinin ardından Habib Burgiba'da cisimleşen güçlü bir devlet başkanlığına dayalı tek parti yönetiminin etkin olduğu bir siyasal rejim ortaya çıktı. Kitlelerin mobilize edilmesine imkan tanıyacak sendikalar ve dernekler Yeni Rejim tarafından baskı altına alındılar”.¹⁴

1969 yılında sendika, işçilerin yaşam koşullarını iyileştirmek, gelirlerini artırmak ve eşit çalışma koşullarını oluşturmak maksadıyla genel greve gitmiştir. Yine 26 Ocak 1978'de gerçekleştirilen Burgiba karşıtı protestolar ve genel grev neticesinde birçok sendika üyesi tutuklanmıştır. Burgiba yönetimine karşı yapılan bu grevde yüz kişi yaşamını yitirmiştir.¹⁵ Başka bir kaynağa göre ise Kara Perşembe olarak adlandırılan günde gerçekleştirilen bu genel grevde iki yüz kişi ölmüş, bin kişi yaralanmıştır. Öte yandan bu olaylarla birlikte yönetimin sivil halka uyguladığı ölüme varan bu baskıcı politikalar, halk ile yönetim arasındaki güveni zedelemişti.¹⁶ Burgiba'nın bağımsızlık sürecinde inşa ettiği popülarite, sendikaların yoğun protestoları ile birlikte yıkılmaya başlıyordu. Bu grevler hemen her yönetim sürecinde görülmüştür. Bu açıdan bakıldığında UGTT, Tunus muhalefetine en önemli aktörlerinden biri olarak görülebilmektedir.¹⁷

Halkın yönetimle arasındaki güveni tesis etmek adına Burgiba, Muhammed Mzali'yi başbakan olarak atamış ve bu süreçte tutukluların serbest kalmasını sağlamış ve 1981 yılında gerçekleştirilecek seçimler için muhalif yapıların siyasi parti olarak teşekkül etmesinin yolunu açmıştı.¹⁸ Bu dönemde ülkede önemli bir İslami yapılanma olan İslami Yöneliş Partisi (yeni adıyla Nahda Hareketi), 6 Haziran 1981'de siyasal parti olarak kendini ilan etti. Fakat seçim gerçekleşmeden önce partinin kurulmasından iki hafta sonra 18 Haziran'da parti yetkilileri tutuklanmaya başladı. 1981 seçimleri Burgiba'nın bu baskılarının gölgesinde gerçekleşti. Seçime güçlü bir parti girememişti.¹⁹ Yasal olarak teşekkül edemeyen İslami

13 Ruhat Gülşah Erdem, “Tunus'ta İslami Hareketlerin Yükselişi: El Nahda Örneği”, Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, s. 25-26.

14 Özge Özkoç, “Tunus'ta Demokrasiye Geçiş Süreci ve En-Nahda'nın İdeolojik Dönüşümü”, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 74/3 (2019), s. 694.

15 Sayım Yorgun, “İslam Ülkelerinde Sendikal Haklar ve Yaşanan Sorunlar”, s. 1719.

16 Ruhat Gülşah Erdem, “Tunus'ta İslami Hareketlerin Yükselişi: El Nahda Örneği”, s. 26.

17 Muhammet Tahir Kılavuz, Muhammed Hüseyin Mercan ve Süleyman Güder, “Orta Doğu'da İslamcı Siyaset: Değişim Sürecinde Müslüman Kardeşler ve Nahda”, Araştırma Raporu, İstanbul: İlke Yayınları, 2014, s. 52.

18 Ruhat Gülşah Erdem, “Tunus'ta İslami Hareketlerin Yükselişi: El Nahda Örneği”, s. 26.

19 Ahmet Gökçen, Tunus Nahda Hareketi: Anılar ve Belgelerle Bir İslami Hareketin Anatomisi, Ankara:

Yöneliş Hareketi daha çok lise ve üniversitede etkinliğini artırmıştır. 1985 yılında üniversite yapılanması Tunus Genel Öğrenci Birliği'ni kurmuştur. Kısa sürede bu yapılanma 15 bin üyeye ulaşmış, 80'lerin sonlarına doğru UGTT'de de etkili olmaya başlamıştır.²⁰

3. Devrime Giden Yolda UGTT (Bin Ali dönemi)

Tunus'ta 7 Kasım 1987 yılında Burgiba en yakın adamlarından olan Zeynelabidin Bin Ali tarafından devrildi. Beyaz Devrim olarak adlandırılan bu olay, ilk önceleri darbe veya inkılap olarak algılanmamıştı. Zira Bin Ali, önce içişleri bakanı sonra başbakan olarak Burgiba politikalarının en etkin uygulayıcısıydı. Bin Ali başa geçtikten sonra devlet ve UGTT arasında yoğun temaslar kurulmaya başlandığı söylenebilir.

Aleya-Sghaier'a göre UGTT, Bin Ali'nin en etkili aktörlerinden biriydi. Zira 350 bin civarı üye sayısı ve birçok sektörü domine etmesiyle güçlü bir aktördü. Ayrıca 80'li yılların sonuna kadar toplumu yönlendirmede ciddi bir tecrübesi söz konusuydu. Bin Ali devletle UGTT arasındaki anlaşmazlıkları çözmek adına yeni adımlar attı. Tutuklu olan Habib Aşur'u serbest bıraktı. 89 yılında UGTT'nin gerçekleştirdiği kongrede İsmail Sahbani, merkez sol üyelerin desteğini alarak genel sekreter oldu. Bin Ali bu süreçte sendikayı etkisizleştiren ve kendisine bağlayan politikalara yönelmişti. Kendisine muhalif olan eski sendika üyelerini yönetimden uzaklaştırmayı başarmıştı. Bin Ali sendika için özel bütçe ayırmış ve sendika yetkililerine buradan maaş ödemeye başlamıştı. Liberalleşme politikaları bağlamında özel sektörler gelişmiş ve iş kanunları iyileştirilmiş olsa da işçilerin yaşam koşullarında ciddi olumsuzluklar söz konusuydu. Bu süreçte protestolar ve grevler olsa da UGTT, giderek daha fazla bağımlı olduğu Bin Ali'nin otoritesi altında çok inisiyatif alamıyordu. Bu bağımlılığın getirileri de vardı şüphesiz. Bu süreçte Bin Ali'nin partisiyle organik bağlar geliştiren UGTT, birçok konuda Bin Ali'nin onayını alıyor, bunun karşılığında da çeşitli ödüller (hibeler, araziler ve statüler) elde ediyordu. Bin Ali'nin ekonomide liberal politikaları, politik alanda ise baskılarını arttırdığı dönemde UGTT, üyelerine önemli ayrıcalıklar kazandırabiliyordu. Ne var ki, Bin Ali ve ekibi bu dönemde yolsuzlukla anılıyordu. Hatta Bin Ali iktidarı varlığını bu baskı ve yolsuzlukla sürdürebiliyordu. Devrimin yaklaşan günlerine kadar sendikanın bu bağı sürdürdüğü söylenebilir. 8 Ocak 2011'de göstericilere keskin nişancılar tarafından ateş açılmasının ardından UGTT yönetimi ve Bin Ali'nin birbirinden uzaklaştığı söylenebilir. Bu süreçte UGTT, protestoculara yöneltilen bu tehdidin karşısında olduklarını belirtti. Bu tarihten sonra UGTT, genç protestoculara destek vererek gerçekleşecek devrime yön verdi. Sendikanın siyasal yapılanmaları, öğrenci ve sakinlerden müteşekkil protestoculara rehberlik etti. UGTT bu süreçte protestolara grevlerle de destek verdi. UGTT şubeleri büyüyen toplumsal hareketin örgütlenme merkezleri haline geldi. Devrimi getiren protestolarda UGTT özellikle 12, 13 ve 14 Ocak'ta meydanlarda ve sokaklarda daha da belirginleşti. Devrimin gerçekleştiği 14 Ocak'ta UGTT, bundan sonra devrim, siyasi reform

Maarif Mektepleri Yayınevi, 2020, s. 71-73.

20 Ruhut Gülşah Erdem, "Tunus'ta İslami Hareketlerin Yükselişi: El Nahda Örneği", s. 67.

ve demokratikleşme hedefleri doğrultusunda hareket edeceğini ilan etti.²¹

Bu çıkar ilişkisi daha çok Bin Ali'nin iktidarını sürdürmesine fayda sağlayacaktı fakat başka çıktıları da vardı şüphesiz:

“Rejim açısından sosyalist ekonomi politikanın uygulandığı bu dönemde UGTT'yle yapılan işbirliği, ülkenin en örgütlü işçi örgütlenmesinin kontrol altında tutulmasına yarayacaktı. Buna karşılık, UGTT'nin siyasal alandaki varlığı ve ağırlığı, kimi zaman Tunuslu işçilerin ve sol hareketlerin lehine rejimi dengeleyici bir güç olarak politika üretmesine olanak tanıyacaktı. Gerçekten de 1970'lerin sonundan itibaren ekonomik krizin yol açtığı toplumsal huzursuzluğu sırtlayan, grev ve gösterilerin başını çeken UGTT olacaktı. Dahası, 2010 yılının sonunda ülkede ayaklanmalar başladığında UGTT'nin protestocular lehine rejimle pazarlık masasına oturabilmesini ve 2011-2012 yıllarındaki siyasal krizlerde etkin bir rol oynayarak geçiş süreci için yol haritası oluşturabilmesini de bu tarihsel arka plan sağlayacaktı”.²²

Özetle UGTT'nin Burgiba ve Bin Ali iktidarıyla kurduğu ilişki, “çatışmalı işbirliği” olarak kavramsallaştırılabilir. Başka bir biçimde belki “hizmet ilişkisi”, “pragmatik ittifak”, “çıkarların yakınlaşması” veya “med cezir hareketi” olarak da betimlenebilir. Nihayetinde UGTT, kendi varlığını sürdürmeye, kazanımlarını korumaya ve politik alandaki gücünü tahkim etmeye çalıştı. Bununla birlikte iktidar da özellikle çalışanların yüzde doksanına nüfuz edebilen böyle bir yapıyı önemli bir denetim aracı olarak da görüyordu. Böyle bir ilişkide Burgiba ve Bin Ali iktidarlarının yürüttüğü iki süreçten bahsedilebilir: (a) toplumsal hareketlerin gücünü baskı altına almak ve denetlemek, (b) sendikanın kontrol altında tutulması ve liderlik rolünün zayıflatılması.²³

4. Devrim Sürecinde ve Sonrasında UGTT

Tunus'ta 17 Aralık 2010 tarihinde Muhammed Bouazizi'nin kendini yakmasıyla başlayan ve kısa sürede ülkenin birçok yerine yayılan protestolar, 24 yıldır iktidarda olan Bin Ali'nin 14 Ocak 2011'de ülkeden kaçmasıyla sonuçlandı. Ekonomik taleplerle başlayan protestolar Nahda Hareketi ve UGTT başta olmak üzere muhalif yapıların desteğiyle politik bir yapıya büründü.

Tunus'ta devrim sonrası süreçte politik seyrin belirlenmesinde Ulusal Diyalog Dörtlüsü'nün öneminden bahsetmek gerekir. 2015 yılında Nobel Barış Ödülüne layık görülen bu yapı, 18 Haziran 2012'de UGTT'nin bir girişimi olarak başladı. İlk süreçlerde yankı bulmayan bu çağrı UGTT tarafından 30 Temmuz 2013'te yinelenildi. Bu tarihte UGTT tarafından yapılan bu çağrı, kısa sürede yıpranan ve halkın taleplerini yerine getiremeyen

21 Amira Aleya-Sghaier, “The Tunisian Revolution: The Revolution of Dignity”, Journal of the Middle East and Africa, 3 (2012), pp. 34-35; Christopher Alexander, Tunisia Stability and Reform in The Modern Maghreb, USA: Routledge, 2010, pp. 80-81.

22 Özge Özkoç, “Tunus'ta Demokrasiye Geçiş Süreci ve En-Nahda'nın İdeolojik Dönüşümü”, s. 694.

23 Fethi Ceray, “2022, الاتحاد العام التونسي للشغل ودوره في الانتقال الديمقراطي وتشكيل الواقع السياسي”, 2022.

Troyka²⁴ hükümetinin teknokratik hükümete devredilmesi ve anayasa çalışmalarının nihayete ulaştırılmasını amaçlıyordu. Bu süreçten sonra UGTT'ye UTICA (Tunus Sanayi Ticaret ve El Sanatları Derneği), LTDH (Tunus İnsan Hakları Birliği) ve Tunus Avukatlar Birliği eşlik etti. Bu dördü yapıya daha sonra 21 siyasi parti de dahil olarak Ulusal Diyalog'un ana omurgası oluşturuldu. Ulusal Diyalog böylelikle Tunus'un demokratikleşme sürecinin en önemli aktörlerinden biri oldu.²⁵

Devrim sürecinin başlamasında güçlü bir etkisi olmasa da ülke çapına hızlı bir biçimde yayılmasında ve politik zeminin oluşturulmasında UGTT ve özellikle yerel şubelerinin önemli bir rol üstlendiği belirtilebilir. Sidi Bouzid'de başlayan protesto gösterilerinin ülkenin daha az gelişmiş güney ve iç kesimlerine yayılması protestoların ekonomik hüviyetini güçlendirmiştir. Bu noktada bu protestoların siyasal kimliği elde etmesinde UGTT'ye bağlı çeşitli sektörden sendika üyelerinin etkisi söz konusudur. Bu noktada ekonomik taleplerin Bin Ali'yi devirecek politik taleplere dönüşmesinde başta UGTT olmak üzere çeşitli mesleki örgütlenmelerin yadsınamaz katkısından bahsetmek gerekir.²⁶

UGTT bu süreçten sonra, devrimin kurumsallaşması ve sağlıklı bir biçimde sürdürülmesi ayrıca demokratikleşmenin sağlanmasında başat yapılardan biri olmuştur. Şükrü Belayid ve Muhammed İbrahimi suikastlarının ardından 2013 yılının Ağustos ayında Nahda Hareketi Partisi'nin liderliğini sürdürdüğü koalisyon hükümetine yönelik protestoların amacına ulaşmasında ve hükümetin teknokratik hükümete devredilmesinde yine UGTT'nin etkisinden bahsedilebilir:

“UGTT'nin ve diğer sivil toplum örgütlerinin koordine ettiği uzlaşma görüşmeleri Ağustos sonunda tansiyonu düşürmeyi başarmıştır. 22 Ağustos 2013'de Gannuşi, UGTT ile yaptığı görüşmenin ardından siyasilerin yer almadığı bir hükümetin kurulması teklifini prensipte kabul ettiklerini fakat muhalif ve iktidar ortaklarının bir araya gelerek yol haritasını müzakere etmeleri gerektiğini açıklamıştır. Ulusal diyalog görüşmelerinin ardından 20 Eylül'de Nahda Partisi, muhalefet ile yol haritasının prensiplerinde anlaşıklarını açıkladı. Bu yol haritasına göre taraflar, seçim yasasının ve anayasanın en kısa süre içerisinde hazırlanıp referanduma götürülmesine, parlamento ve cumhurbaşkanlığı seçimleri için seçim takviminin hazırlanmasına ve troyka hükümetinin istifa edip görevini tarafsız bir teknokrat hükümetine devretmesine karar verdiler”²⁷

2014 yılında yapılan seçimlerde yeni kurulan Nida Tunus Partisi mecliste çoğunluğu sağladı ve akabinde yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Baci Kaid Es-Sibsi cumhurbaşkanı oldu. Her ne kadar kısa süre sonra Nida Tunus partisi bölünüp Nahda Hareketi Partisi mecliste çoğunluğu sağlasa da bu süreçte Nahda Hareketi Partisi'nin muhalefet

24 Üçlü Koalisyon.

25 Issandr El Amrani, “Tunisia's National Dialogue Quartet Set a Powerful Example”, International Crisis Group, October 10, 2015.

26 Nebahat Tanrıverdi Yaşar, “Tunus Seçimleri Arifesinde Türkiye-Tunus İlişkileri”, Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi (ORSAM). Ekim 2014, s. 7.

27 Nebahat Tanrıverdi Yaşar, “Tunus Seçimleri Arifesinde Türkiye-Tunus İlişkileri”, s. 13.

tarafında yer aldığı görülmektedir. Mercan ve Kılavuz, Sibi'sin cumhurbaşkanlığı döneminde Nahda Hareketi ile birlikte UGGT'yi de politik zemin olarak ılımlı muhalefet içerisinde konumlandırmıştır.²⁸

Tablo 1 Tunus'ta Temel Aktörler

	Rejim Elitleri	Muhalefet
Katı/ Radikal	Bin Ali'nin Yakın Çevresi Yüksek Bürokrasi Güvenlik Güçleri	Selefiler Aşırı Sol
ılımlı	Sivil Siyasal elitler Militer/Askeri Bürokrasi Sivil Bürokrasi Burgibacılar (Tunus'un Çağrısı)	Nahda Hareketi Sosyal Demokratlar Tunus Genel İşçi Sendikası (UGTT) Ulusal Diyalog Dörtlüsü

UGTT'nin hem iktidara yakın hem de iktidarı eleştirebilen tutumlarını irdeleyen ve bu açıdan özel bir konumu olduğunu belirten Netterström, 2011 Tunus Devrimi özelinde şu kaniya varmaktadır:

“Rejim üyeliği ile muhalefet (aynı zamanda diğer siyasi bölünmeler) arasında yalpalayan şey, UGTT'ye karşı devlet değil, sendika içindeki çok sayıda mücadeleydi. UGTT'nin bulanık doğasına rağmen sendika, aksi takdirde sıkı bir şekilde kontrol edilen otoriter bağlamda birçok insan için siyasi faaliyetlere katılma konusunda hâlâ önemli bir fırsat oluşturuyordu. Bazıları, UGTT'nin devletle olan yakın ilişkisinin onu otomatik olarak uygun bir toplumsal hareket veya sivil toplum örgütü olarak kategorize etmekten alıkoyduğunu iddia edebilir. Bu, teoriyi kurtarıyor ancak bizi Tunus'taki halk mücadelesinin doğası ve geçiş demokrasisinde sendikanın oynadığı rol hakkında herhangi bir açıklama yapmadan bırakıyor”.²⁹

Benzer bir tutumun Kays Said'in Meclisi ve Yüksek Yargı Konseyi feshederek yasama, yürütme ve yargı onlarını kendine bağlaması sonrasında oluşan siyasal krizde de kendini gösterdiği söylenebilir.. UGTT'nin, Temmuz 2022 referandumundan önce Kays Said'in yeni bir anayasa taslağı hazırlamak için yaptığı diyaloga katılmayı reddetmesi ve Kays Said'in bunun dışındaki herhangi bir müzakere biçimine yanaşmaması gibi bazı gerilimlere rağmen UGTT, onunla yakınlaşma yolunu sürdürmeye çalıştı. Sendika bu süreçte katılımcı bir yaklaşım çağrısında bulunmaya devam etti ve Said'i saf dışı etmemek ve -daha da önemlisi saflarında hala Kays Said yanlısı bir grup bulunduğu- örgütün birliğini korumak umuduyla saldırılarını ondan ziyade hükümete yöneltti.³⁰

28 Muhammed Hüseyin Mercan, ve Muhammet Tahir Kılavuz, “Tunus'ta Demokratikleşme ve Elit Teorisi” Uluslararası İlişkiler, 14/55 (2017), s. 80.

29 Kasper Ly Netterström, “The Tunisian General Labor Union and the Advent of Democracy”, Middle East Journal, 70/3 (2016), p. 398.

30 Aymen Bessalah, “UGTT's Salvation Initiative: Saving Tunisia or Saving Themselves?”, The Tahrir Institute for Middle East Policy, March 22, 2023.

UGTT'ye yöneltilen eleştiriler bununla sınırlı kalmamaktadır. İslamcılar UGTT'nin sol partilere daha yakın durmasını ve sokak gösterilerini kendi ideolojisi lehine baskı aracı haline getirmesini eleştirmektedir. Sol ideolojiler ise UGTT'nin devrimci hedefleri savunmak için yeterince çaba göstermediğinden ve bunun yerine daha uzlaşmacı bir yaklaşım benimsemesinden şikayetçidirler.³¹

Tüm bu süreçler dikkate alındığında UGTT'nin gerek iç dinamiklerini gerekse de ilişkilerini yeniden gözden geçirmesi gerektiğine ilişkin kanaatler oluşmuştur. Özellikle Tunus'un yaşadığı zorlu süreçler, sendikanın hiyerarşik örgütlenmesinin, her ne kadar uyumunu korumasını ve çeşitli siyasi krizlere dayanabilmesini sağlasa da örgütsel yapıyı her zamankinden daha fazla gözden geçirmesi gerektiğini göstermektedir. UGTT'nin, güncel siyasi değişimlere ayak uydurabilecek daha demokratik dinamikleri teşvik ederek, yeni ekonomik ve sosyal duruma ve işçi sınıfının gelişimine uyum sağlaması gerekmektedir. Özellikle de dünyada, siyasal alanda, geleneksel siyasal örgütlerden entelektüel ve örgütsel olarak farklılaşarak hızla gelişen yeni toplumsal hareketlerin vizyonuna tanık olduğumuz için bu yeniden yapılanmanın aciliyeti söz konusudur.³²

Sonuç

UGTT, modern Tunus tarihinin en önemli sivil yapılanması olarak toplum ve iktidar arasında önemli bir köprü görevi görmüş, kritik süreçlerde önemi roller üstlenmiş, kitleleri harekete geçirerek çeşitli kazanımlar elde etmiş, ülkedeki birçok toplumsal siyasal ve ekonomik kesimler tarafından önemsenen ve dikkate alınan bir sendikadır. Sendika, en önemli gücünü geniş ve farklı kesimlerdeki üyelerden almaktadır. Bu noktada sayısı milyonları bulan bir nüfuzla sahiptir. Bu nüfuzun daha demokratik ve müreffeh bir toplum için kullanılması elzemdir.

Tunus bugün gittikçe otoriterleşen Cumhurbaşkanı Kays Said'in iktidarı altında demokratikleşme sürecinin sönük dönemlerini yaşamaktadır. Başta Nahda Hareketi lideri Raşid Gannuşi olmak üzere birçok siyasi tutuklunun varlığı ve ekonomik politikalarda yürütülen kemer sıkma politikalarına karşı UGTT, Kays Said'e yönelik eleştirilerini arttırmakta protesto ve grevlere başvurmaktadır.

Tunus'un düştüğü bu siyasal ve ekonomik krizden çıkmasında daha önce önemli roller üstlenen ve bu konuda artık ciddi bir tecrübeye sahip UGTT'nin ülkenin geleceğini önemseyen taraflarla bir araya gelip yeni bir reçete/yol oluşturması gerekmektedir. Ülkenin önemli bir sivil gücü olarak UGTT'nin bu konuda üstleneceği rol hem sendika adına bir sorumluluk hem de daha demokratik bir Tunus için vazgeçilmez bir gerekliliktir. Zira Lahmar'ın dediği gibi: "Değişmeyecek tek şey adalet, özgürlük ve onur değerleridir ve bu, sendikanın sermayesidir. Ne zaman ki bunu içerde ve dışarıda işletirse".³³

31 Dina Bishara, "Labor Movements in Tunisia and Egypt", SWP Comments, 1 (2014): p. 7.

32 Hèla Yousfi, "رهانات إعادة هيكلة الإتحاد العام التونسي للشغل في سياق سياسي واجتماعي متحول". الإتحاد العام التونسي، 2015، s. 125. للشغل و تحديات ثورة الحرية و الكرامة.

33 Mouldi Lahmar, "الاتحاد العام التونسي للشغل في سياق ثورة الكرامة ثوابت التأسيس، تحول السياقات وتحديات التأقلم". الإتحاد العام التونسي للشغل و تحديات ثورة الحرية و الكرامة، 2015، p. 31.

Kaynakça

Adouani, Sami ve Ben Sedrine Saïd. Trade Unions in Transformation: Trade Union Power and Democratic Transition in Tunisia The UGTT: A Unique Story An Unprecedented Experience. Friedrich Ebert Stiftung. January 2018. <https://library.fes.de/pdf-files/iez/14064.pdf>

Albazaz, Saad. “العلاقات الخارجية للاتحاد العام التونسي للشغل 6491-6591”. مجلة كلية التربية، الأساسية/ جامعة بابل . 21 (1302): 20-31.

Alexander, Christopher. Tunisia Stability and Reform in The Modern Maghreb. USA: Routledge, 2010.

Aleya-Sghaier, Amira. “The Tunisian Revolution: The Revolution of Dignity”. Journal of the Middle East and Africa, 3 (2012): 18-45. <https://doi.org/10.1080/21520844.2012.675545>

Bessalah, Aymen. “UGTT’s Salvation Initiative: Saving Tunisia or Saving Themselves?”. The Tahrir Institute for Middle East Policy. <https://timep.org/2023/03/22/ugtt-salvation-initiative-saving-tunisia-or-saving-themselves/>. March 22, 2023.

Bishara, Dina. “Labor Movements in Tunisia and Egypt”. SWP Comments, 1 (2014): pp. 1-8. https://www.swp-berlin.org/publications/products/comments/2014C01_bishara.pdf

Ceray, Fethi. “الاتحاد العام التونسي للشغل ودوره في الانتقال الديمقراطي وتشكيل الواقع السياسي”. AlJazeera Center of Studies. <https://studies.aljazeera.net/sites/default/files/articles/documents/2022-12/02%الاتحاد% العام% التونسي% للشغل% ودوره% في% الانتقال% الديمقراطي% وتشكيل% الواقع% السياسي.pdf>. November 30, 2022.

El Amrani, Issandr. “Tunisia’s National Dialogue Quartet Set a Powerful Example”, International Crisis Group. <https://www.crisisgroup.org/middle-east-north-africa/north-africa/tunisia/tunisia-s-national-dialogue-quartet-set-powerful-example>. October 10, 2015. Doa: August 25, 2023.

Erdem, Ruhat Gülşah. “Tunus’ta İslami Hareketlerin Yükselişi: El Nahda Örneği”. Yüksek Lisans Tezi. Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014. Tez No: 396119

Erişim 1: <https://www.ugtt.org.tn/>, Erişim Tarihi: 21.07.2013.

Gökçen, Ahmet. Tunus Nahda Hareketi: Anılar ve Belgelerle Bir İslami Hareketin Anatomisi. Ankara: Maarif Mektepleri Yayınevi, 2020.

Kılavuz, Muhammet Tahir; Mercan, Muhammed Hüseyin ve Güder, Süleyman. “Orta Doğu’da İslamcı Siyaset: Değişim Sürecinde Müslüman Kardeşler ve Nahda”. Araştırma Raporu. İstanbul: İlke Yayınları, 2014. https://ilke.org.tr/images/yayin/pdf/ortadoguda_ismamci_siyaset_degisim_surecinde_musliman_kardesler_ve_nahda.pdf

Lahmar, Mouldi. “الاتحاد العام التونسي للشغل في سياق ثورة الكرامة ثوابت التأسيس، تحول السياقات” وتحديات ثورة الحرية و الكرامة. <https://www.ugtt.org.tn/wp-content/uploads/2017/03/livre-dep-formation.pdf>. 2015.

Mercan, Muhammed Hüseyin ve Kılavuz, Muhammet Tahir. “Tunus'ta Demokratikleşme ve Elit Teorisi”. Uluslararası İlişkiler. 14/55 (2017): 75-92. <https://doi.org/10.33458/uidergisi.513515>

Netterstrøm, Kasper Ly. “The Tunisian General Labor Union and the Advent of Democracy”. Middle East Journal. 70/3 (2016): 383–398. <http://www.jstor.org/stable/26426626>

Omri, Mohamed-Salah. “No Ordinary Union: UGTT and The Tunisian Path to Revolution and Transition”. Workers of the World. 1/7 (2015): 14-29.

Özkoç, Özge. “Arap Dünyasında Demokratikleşme Süreçleri ve Siyasal İslam: Müslüman Kardeşler ve En-Nahda Hareketi Üzerine Bir Karşılaştırma”. Mülkiye Dergisi. 40/1 (2016): 29-56.

Özkoç, Özge. “Tunus'ta Demokrasiye Geçiş Süreci ve En-Nahda'nın İdeolojik Dönüşümü”. AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi. 74/3 (2019): 689-718. <https://doi.org/10.33630/ausbf.545327>

Solidarty Center. “Tunisian Women: Sustaining the Fight for Equal Rights”. Catalysts for Change Tunisia. Solidarty Center. https://www.solidaritycenter.org/wp-content/uploads/2014/12/Tunisia.English-Final.bug_.pdf. 2013. Doa: 12.09.2023.

Tanrıverdi Yaşar, Nebahat. “Tunus Seçimleri Arifesinde Türkiye-Tunus İlişkileri”. Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi (ORSAM). Ekim 2014. ORSAM Rapor No: 192

Tonay, Nur. “Arap Baharı Sürecinde Tunus: Otoriterlikten Demokrasiye Geçiş Sürecinin Analizi”. Yüksek Lisans Tezi. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2021. Tez No: 691386

UGTT. “النظام الداخلي للإتحاد العام التونسي للشغل 7102”. <https://www.ugtt.org.tn/category/reglement-interieur/>. August 29, 2017. Doa: 13.09.2023.

Yorgun, Sayım. “İslam Ülkelerinde Sendikal Haklar ve Yaşanan Sorunlar”. Çalışma ve Toplum. 2019-3/62 (2019): 1707-1736. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2576179>

Yousfi, Hèla. “رهانات إعادة هيكلة الإتحاد العام التونسي للشغل في سياق سياسي واجتماعي متحول”. 2015. <https://www.ugtt.org.tn/wp-content/uploads/2017/03/livre-dep-formation.pdf>.

Yousfi, Hèla. Trade Unions and Arab Revolutions: The Tunisian Case Of UGTT. Routledge Publication, 2017

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1073-1264>

Eser Geçmişi / Article Past:

Başvuruda bulundu.
Applied

18/018/2024

Kabul edildi.
Accepted

22/01/2024

Kitap İncelemesi

DOI: <http://dx.doi.org/>

Book Review

Kitap İncelemesi

Book Review

Hari, Johann

Çalınan Dikkat: Neden Odaklanamıyoruz?

Yapısal Bir Sorun Olarak Teknolojik ve Dijital Bağımlılığın Sorgulanması

Metis Yayınları, İstanbul, 2023, 316 Sayfa, ISBN-13:978-605-316-270-4

Her an bir bildirim uyarısının geldiği, eposta kutumuza yeni bir iletinin düştüğü, dikkati paramparça kılan bu dünyada, irademize hâkim olmak mümkün mü? Telefonlarımıza bakmadan, küçük egolarımızı beslemeden durabilir miyiz? İngiliz yazar ve gazeteci Johann Hari, “Çalınan Dikkat: Neden Odaklanamıyoruz?» adlı geniş bir kesim tarafından dikkat çeken eseri ile bu soruların cevabının izini sürüyor.

Yazarı bu kitabı yazmaya iten nedenlerin ilki uzunca bir süredir gözlemlediği vaftiz oğlunun internet ve telefon bağımlılığı; ikincisi ise kendisinin bağımlı olduğunun ayırına varmasıdır. Kitabın girişinde yazar, vaftiz oğlunun telefonunu elinden hiç düşürmemesi ve neredeyse dış dünyayla bağlantısını koparan bağımlılığını derin bir üzüntüyle ve çaresizce izlerken bir an için kendilerine iyi gelecek bir yolculuğa çıkmaya karar verdiğini aktarır. Yolculuk vaftiz oğlunun bir zamanlar çok sevdiği Elvis Presley’in müze evine olacaktır. Yolculuğun tek koşulu gün boyunca telefonu kullanmamaktır ancak vaftiz oğlu hayran olduğu Elvis Presley’in müze evinde telefonunu elinden düşürmez. Bu durum sadece vaftiz oğlunun sorunu değildir, orada bulunan diğer turistlerde ekran dolayımıyla mekanı deneyimlerler. Hari, başka yolculuklarda ve konferanslarda da yetişkinlerin bağımlılıklarını gözlemler ve nihayetinde kendisini hayatta en değerli gördüğü zevklerden biri olan kitap okumaya dahi odaklanmakta zorlanırken bulur.

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) Lisans ile lisanslanmıştır.

ORAFAM Journal - Muş Alparslan Üniversitesi Ortadoğu ve Afrika Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, lisanslama politikası ile telif hakkının ve kullanıcı haklarının açık olmasını sağlar. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlar. / ORAFAM Journal - Muş Alparslan University Middle East and African Research Center Journal ensures that copyright and user rights are open with its licensing policy.

Bunun üzerine zihnini sürekli uyararak, kirlenen telefon ve sosyal medya bağımlılığından uzaklaşmak için dijital detoks yapmaya karar verir. Bunun için Amerika'da küçük bir kasabaya yerleşir. Dijital detoks sürecinde yazar, derin bir yoksunluk hissi yaşar ve bu duygu karşısında herkesin yaptığı gibi kendisini iradesizlikle suçlamaya başlar.

Odaklanma becerisini artırma ile ilgili okumalar yaparken bu alanda bir boşluk olduğunu fark eden Hari, odaklanma becerisini ve dikkati nasıl geri kazanabileceğine dair araştırmalara başlar. Bunun için dünyanın dört bir yanındaki 250 farklı uzmanla görüşmeler yapar. Ortaya çıkan kitap, yazarın içsel deneyimlerini aktaran ve bu içsel deneyimin her bir safhasına bilimsel çalışmalarla açıklama getirmeye çalışan bir çabanın ürünüdür. Yazarın dijital dünya ile olan ilişkisini gündelik yaşamından örnekler vererek yapması ve bu örnekleri akademik araştırmalarla harmanlaması konuyu geniş bir okuyucu kitlesi için anlaşılır kılıyor. Yazar, kitapta içsel yolculuk deneyimini aktarırken okuyucusunu da içsel bir yolculuğa davet ederek okuyucunun kendisiyle yüzleşmesini sağlıyor. Yazara göre, bu yolculuk okuyucu için üç nedenden dolayı önemlidir. Birincisi, hayallerimize ve hedeflerimize odaklanmak istediğimizde sıklıkla karşılaştığımız dikkat dağınıklığının nedenini anlamak. İkincisi, dikkat eksikliğinin bireysel düzeyde olduğu kadar toplumsal düzeyde de önemli sonuçlara yol açacaktır. Odaklanma gücü çeken bireyler, basit ve otoriter çözümlere yönelerek demokratik değerleri sorgulama eğiliminde olabilir ve bu durum demokrasi krizlerine katkı sağlayabilir. Üçüncü neden ise, sorunun özünün anlaşılmasıyla beraber çözüm yollarını keşfetme ve mücadele etme ihtiyacını duymamız. Yazar, bu krizin insan kaynaklı olduğunu ve dolayısıyla insanlar tarafından çözülmesi gerektiğini vurgulayarak, okuyucuya içsel bir dönüşüm ve toplumsal sorumluluk bilinci kazandırma hedefi güder¹.

Neden dikkatimizin dağınık olduğu ve odaklanamadığımızı irdeleyen yazar, ilk bölümlerinde bu meseleyi bireysel bir sorun olarak ele alırken konuyla ilgili araştırmaları derinleştikçe aslında meselenin sistemik olduğunu fark eder.

Dikkat becerisinin giderek yitiren hız ve enformasyon bombardımanı

Kitabın ilk bölümlerinde yazar, dikkat becerimizin yok olmasının nedeninin bireysel olduğunu düşünür. Bu nedenle beynimizin nasıl çalıştığına ve beyin aktivitemize etki eden dışsal etkenleri anlamak için önemli sinirbilimcilerle görüşür. Bu sinirbilimciler dikkat ve odaklanma becerisini etkileyen ve şekillendiren dışsal etkenlere dair çalışmalarını tanınmaktadır. Danimarka Teknik Üniversitesinden Profesör Sune Lehmann'ın çalışmasını aktaran Hari, kolektif dikkat aralığının daralmasıyla ilgili Twitter ve diğer platformlarda yapılan araştırmaya değinir. Buna göre bir konuya odaklanma süresinin kısalmasının nedeni sisteme sürekli enformasyon yığılmasıdır. Sisteme ne kadar çok enformasyon yığılırsa,

1 Johann Hari, Çalınan Dikkat Neden Odaklanamıyoruz? Çev. Barış Engin Aksoy, İstanbul: Metis Yayınları, 2023, s.20-22

insanların o enformasyonun herhangi bir parçasına yoğunlaşmaları o kadar azalır².

İnternet ve sosyal medya aracılığıyla enformasyona boğulduğumuz bir dönemden geçiyoruz. İnsanlık tarihi boyunca hiç bu kadar büyük bir enformasyona maruz kalmamıştık. Uzmanlar insanların enformasyonu kavrama kapasitesinin sınırlı olduğunu, hızlı akan bilgiyle karşılaştığında anlama yeteneğinde bir düşüş olduğunu ve hız artıkça anlama kapasitemizin de azaldığı sonucuna ulaşmışlar³. Enformasyonun ve hızın insana olumsuz etkisini erken dönemde irdeleyen düşünürlerden Paul Virilio; “Hafızaları bir gereksiz eşyalar toplamına, her yerden akıp gelen imgelerle dolu bir yığına; kullanılmış, dikkatsizce bir araya getirilmiş, kötü durumda simgelerle dolu bir yığına dönüştüğünü” ifade etmişti⁴. Bu yoğun ve hızlı enformasyon akışı Virilio’ya göre bizi birbirimizden uzaklaştırıyor, “yakınlaştıran şeylerin yerini bugün uzaklaştıran, dışlayan, reddeden, bölen almaktadır... Bu şoku ve geri tepmeyi destekleyen şey hızlanma teknolojileridir”⁵. Hari’nin görüştüğü uzmanlar da insanın her türlü enformasyona ulaşmanın hızı karşısında derinliği feda ettiğini söylerler⁶. Ve yine uzmanlar durarak ve yavaşlayarak hızla örselediğimiz dikkat becerimizin geri kazanabileceğimiz⁷ yönünde ancak bireysel çözümler sunabilmektedir.

Giderek yaşamı kuşatan dijitalleşme, algımızı ve dünyayla ilişkimizi, biraradaki yaşamımızı radikal bir şekilde değiştirmektedir⁸. Hari, beynimizin ekrandan ve internetten etkilenmesine değinirken ekrandan okuma ile kitaptan okuma arasındaki farkları ortaya koyan çalışmalara ve kendi deneyimine yer verir. Kitaptan okuma bize belirli bir çizgisellik sağlarken, ekrandan okuma ise zıplama ve atlama gibi farklı beceriler kazandırır. Ekran okuma alışkanlığı kitap okuma deneyimini olumsuz etkiler. Mesela, göz gezdirme ve tarama eğilimine bağlı olarak kitap okuma keyfi azalırken⁹ uzun metinleri okuma becerisi zamanla zayıflar. Zihni zorlayan metinlere karşı sabır, dayanıklılık ve beceriler azalır¹⁰. Beynin bu yönlü şekillenmesi başka zihinsel etkinliklerde de görülür. Uzun metrajlı filmler ile fragmanı izleme arasında da bir farklılık vardır. Filmin tamamını izlediğimizde ötekine empati duyma yeteneğimizi geliştirir. Fragman ise hikayenin tamamını anlama çabamızın önüne geçtiği için empati kurmayı zorlaştırır. Sosyal medyadaki içeriklerin önemli bir kısmı kopuk çığlıklar ve öfke dolu fragmanlardan oluştuğundan bu mecralarda sürekli maruz kaldığımız yoğun duygusal içerikler, daha nazik düşüncelerimizi işleme yeteneğimizi

2 Hari, Çalınan Dikkat, s. 37-39

3 Hari, Çalınan Dikkat, s. 42

4 Paul Virilio, Enformasyon Bombası, Çev. Kaya Şahin, İstanbul: Metis Yayınları.2003, s.40

5 Virilio, Enformasyon Bombası,s.75

6 Hari, Çalınan Dikkat, s.39

7 Hari, Çalınan Dikkat, s.43

8 Byung Chul Han, Enfokrasi, Dijitalleşme ve Demokrasinin Krizi, Çev. Mustafa Özdemir, İstanbul: Ketebe Yayınları, 2023, s.17

9 Hari, Çalınan Dikkat, s. 86

10 Hari, Çalınan Dikkat, s.87

zorlaştırır ve insanların içsel dengesini bozar¹¹. Sonuçta zihnimiz zamanla o teknolojilerin isteği şekli alır¹². McLuhan'ın televizyon dünyayı görme biçimimize etkilediğini ifade etmesi gibi, internette okuma alışkanlıklarımızı değiştirir¹³.

Kullanıcıyı takip eden ve yönlendiren gözetim teknolojileri

Dijital detoksu yaparken internet ve sosyal medya kullanımını en aza indirme çabalarının başarısız olduğunu fark eden yazar adını koyamasa da, daha büyük bir gücün bu önlemleri etkisiz hale getirdiğini düşünür. Hari, teknolojiyi üreten akli ve bu aklın amacını sorgulaması gerektiğini fark eder. Beynimiz sosyal medyadan olumsuz bir şekilde etkilenirken ve şekillenirken bu platformları üretenler hangi amaçla ve neden bu platformları üretir? Teknolojinin amacı nedir? Neden teknoloji üretiyoruz?¹⁴ Bu platformları başka türlü kullanmak mümkün mü? Sorun beynimizde mi yoksa platformların kendisinde mi? Platformlar kötücül mü yoksa insanlara destek olmak ve daha yüksek hedeflere ulaşmalarını mı sağlıyor? Hari, teknolojinin nasıl tasarlandığını anlamak için teknoloji üreten uzmanlarla görüşmeler yapar. Eski Google çalışanlarından James Williams, “haftada iki gün gaz maskesi takmak kirliliğe çözüm değilse” dijital detoksun da çözüm olmadığını ve bu önlemlerin sürdürülebilir olmadığını¹⁵, sorunun bizi aşan büyüklükte sistemik olduğunu söyler. Hari, Silikon Vadisi'nin eski çalışanları Tristan Harris ve Aza Raskin ile görüştüğünden sonra daha bütüncül bir bakış geliştirir. Tristan Harris ve Aza Raskin sosyal medya platformlarının “insan doğasını manipüle etme”sine karşı çıktıkları için çalıştıkları platformlardan ayrılmışlardır. Onlar medya platformlarının karanlık yüzünü anlatmaya ve farkındalık geliştirmeye çalışıyorlar. Çıktıkları bu yolda özellikle platformların bilinmeyen karanlık yüzünü odağına koyan “The Social Dilemma” belgeselinden sonra daha da tanınırlar. Tristan Harris, Google'ın başarısının insanları “meşgul etmek” üzerine kurulu olduğunu belirterek kullanıcının daha uzun süre meşgul edilmesinin hedeflendiğini belirtir. Çünkü insanların telefonları başında geçirdikleri süre arttıkça, görülen reklam sayısı ve dolayısıyla Google'ın kazandığı para artar. Tristan, Google'ın başarısının temelinde insanları “meşgul etmek” yani ilgilerini canlı tutacak bir ekonomik modelin varlığını aktarır. Sonsuz kaydırma tasarımını icat eden Aza, zamanla bu kaydırmanın sosyal medya hesaplarında %50 daha fazla zaman harcanmasına neden olduğunu ve insanların en önemli şeyini, yani zamanını yuttuğunu dehşetle fark etmiştir.¹⁶ Hari, Tristan ile yaptığı görüşme sonucunda Tristan'ın, “odaklanmamanın bizim suçumuz olmadığını, bunun tasarlanmış olduğunu, dikkat dağınıklığının onlar için yakıt olduğunu”¹⁷ açıklamasıyla meselenin kendisini aşan yönünün ayırdına varır.

11 Hari, Çalınan Dikkat, s.94

12 Hari, Çalınan Dikkat, s.95

13 Hari, Çalınan Dikkat, s.87

14 Hari, Çalınan Dikkat, s.122-123

15 Hari, Çalınan Dikkat, s.109

16 Hari, Çalınan Dikkat, s.125

17 Hari, Çalınan Dikkat, s.17

Oysa bilgi ve iletişim teknolojilerinin tekelci kapitalist sistem tarafından izleyicileri/ kullanıcıları manipüle etmek için kullanılması eleştirel iletişim çalışmalarının uzun süredir odağında yer almaktadır. Psikanalizin bilinçaltı ile ilgili birikimini insanların korku ve arzularını tetikleyen reklam stratejisi için kullanan Edward Bernays, 1929 yılında kapitalizmin girdiği krizden çıkmasını sağlayarak tüketim toplumunu süreklileştirecek stratejilerin öncüsü olmuştu¹⁸. Şirketlerin kar elde etmesi için kullandığı kitle iletişim araçları o günden bu yana aynı niyet için kullanılmaya devam edilmektedir.

Ürüne para ödemiyorsanız ürün sizsiniz!

Yazar, dijital teknolojilerin dikkat becerimizi yok etmeye dönük tasarımının ekonomi politik işleyişle ilgili olduğunun farkına *Sizi Takip Edip Yönlendiren Teknolojilerin Artışı* başlıklı altıncı bölümde varmış görünür. Ancak kitle iletişim araçlarının tekelci kapitalizm için işlevini açıklayan ekonomi politik tartışmaları ve bu yönde geliştirilen temel teorileri görmezden gelir. Sadece bu bölümde küçük bir anektodla Shoshana Zuboff'un 'Dijital Kapitalizm' kavramsallaştırmasına yüzeysel bir atıf yapar. Oysa kitap, dijital teknolojilerin şekillenmesi ve içeriğinin bir iktisadi birikim modeline dayandığını saha verilerine dayanarak açıklayabilecek verileri de içermektedir. Bu meselenin ekonomi politik temelli tartışmaları uzun süredir yapılmakta ve bu alanda önemli bir literatür oluşmuştur. Ayrıca Hari'nin kitapta sunduğu saha verisi de aslında dijital medyanın ekonomi politik bağlamda düşünülmesi gerektiğini doğrulamaktadır

Kullanıcının aktif içerik üretip paylaşmasına dayanan sosyal medya, kapitalist iktisadi sisteme nasıl hizmet etmektedir? Bu soru sosyal medyanın ekonomi politik temelde düşünülmesi zaruretini doğurmaktadır. Sosyal medyanın sömürü düzeni oldukça sofistike bir iş modeline dayanır. Bu iş modeli Google'ın eski çalışanlarından Tristan'ın söylediği gibi "yaşam zamanı değil *ekran zamanı* üzerine kurulu"dur¹⁹. Bu iş modelleri dikkat ekonomisi, veri ekonomisi, tık ekonomisi, dijital kapitalizm ve gözetim kapitalizmi gibi kavramlarla tanımlanmaktadır. Bu dijital ekonomik modelin hammaddesi "kullanıcı" ve "verisi"dir. Kitle iletişim araçlarının tekelci kapitalizm için ürettiği en önemli şeyin izleyici olduğunu söyleyen öncü isimlerden Dallas W. Smythe, 1977'de yayımladığı "Kör Nokta" başlıklı çalışmasında ileri sürmüştü. Batı Marksizmi'nin medyanın kapitalist toplumlarda kültürel ve ideolojik işlevlerine odaklandığını ancak izleyicinin izleme gücünün ekonomik işlevi olduğunu görmediğini söyleyerek bir tartışma başlatmıştı. Smythe, "kapitalist sistemde reklamlarla desteklenmiş kitle medyasında üretilen meta nedir?" sorusunu sorar ve bunu "izleyiciler" diye cevaplar. Smythe, reklam verenlerin reklam harcamalarıyla satın aldıkları metayı tanımlarken, bu metanın kitle iletişim araçlarının bütün izleyicisi ve izleme gücü olduğunu belirtir. Tekelci kapitalizmin "tüketicileri" yaratmak ve kontrol etmek için kitle medyasını kullanmasının nedenini "...daha ucuz ve daha etkili bir talep yönetim tarzı" sunmasıyla ilişkili görür²⁰. Bu tespit günümüzde internet ve sosyal medya için de

18 Adam Curtis, Ben Devri Belgeseli (The Century of The Self), BBC yapımı, 2002

19 Hari, Çalınan Dikkat, s.131

20 Dallas W. Smythe, Communications: Blindspot of Western Marxism, Canadian Journal of Political and

geçerliliğini korumaktadır. Çünkü internet ve sosyal medya bir boş zaman etkinliği olarak, kullanıcının zaman geçirme araçları olarak görülmeye başlandı. Adorno, tüketicinin boş zamanında dahi kültür endüstrisinin üretiminin birliğine uyarlandığı ve izleyicinin/öznenin duygusal varlığını da kendi iradesi dışında bir yapıya eklediğini söylemişti²¹. Smythe²², Adorno'yu izleyerek, çağdaş kapitalizmde insanların uyku dışındaki bütün zamanının iş zamanı olarak görüldüğünü ve bu iş dışı iş zamanının büyük bir bölümünün reklamcılara satılan izleyicilerin zamanı olduğunu belirtir. Böylece metalaştırmanın hayatın yeni alanlarına, kişisel uğraşlara doğru genişlediğini ifade eder.

Marxist kuramcı Christian Fuchs bu yeni iş modelini dijital kapitalizm olarak tanımlamaktadır. Fuchs, geleneksel Marksizmin iş, emek, meta ve sömürü kavramlarını sosyal medyaya uyarlar. Fuchs ticari sosyal medyanın, internet kullanıcılarının ücretsiz emeğini sömürdüğünü ve reklamcılara meta olarak sattığını söyleyerek, Smythe'nin kör nokta tartışmasını dijital platformların izleyici metalaştırması için kullanır²³. Fuchs²⁴, Alvin Toffler'in ortaya attığı üretketici-üreten tüketici (prosumer-producer consumer) kavramından faydalanarak bu platformların kullanıcılarının, sadece enformasyon tüketicileri olmadığını aynı zamanda kullanım değeri olan profiller, içerikler, bağlantılar, toplumsal ilişkiler, ağlar ve topluluklar yaratarak birer üretketici yani ağlaşmış "dijital işçiler"²⁵ olduğunu söyler. Maurizio Lazzarato²⁶ her türlü toplumsal iletişim ve ilişkilerin üretilmesinde görünür olmayan bir emek harcandığı bu yeni dönemde iş ve emek değişimini ve belirsizleşmesini "maddi olmayan emek (immaterial labor)" olarak daha önce kavramsallaştırmıştı. Fuchs ise, sosyal medyanın, kullanıcı tarafından yaratılan verinin ve kullanıcı davranışı hakkındaki verinin metalaştırılması temelinde bir sermaye birikim modeline sahip olduğunu belirtir. Hedefli reklamcılık ve ekonomik gözetim bu birikim modelinin önemli unsurlarıdır. Jathan Sadowski, dijital kapitalizm verileri biriktirip sınıflayarak hayatlarımızı denetlediğini ve dünyayı ele geçirdiğini²⁷ (akt. Huberman,2023: 23) söylerken, Shoshana Zuboff'da "The Age of Surveillance Capitalism" (Gözetim Kapitalizmi Çağı: Gücün yeni Sınırlarında İnsan Bir Gelecek Uğruna Mücadele) adlı kitabında bu yeni durumu "gözetim kapitalizmi" olarak tanımlar. Zuboff, sanayi kapitalizminin artık değere el koyduğu gibi dijital kapitalizmde

---

Social Theory/Revue Canadienne de Theorie Politique Etsociale, 1977, 1(3), 1-27. 10.11.2023 tarihinde <https://journals.uvic.ca/index.php/ctheory/issue/view/796> adresinden edinilmiştir, s.19

- 21 Theodor W. Adorno ve Max Horkheimer, Aydınlanmanın Diyalektiği. Çev. Nihat Ülner ve Elif Öztarhan Karadoğan, İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2010
- 22 Smythe, Communications: Blindspot of Western Marxism, 1977
- 23 Christian Fuchs, Dijital Emek ve Carl Marx, Çev. Tahir Emre Kalaycı ve Senem Oğuz, Ankara: NotaBene Yayınları,2015
- 24 Christian Fuchs, Sosyal Medya Eleştirel Bir Giriş. Çev. Diyar Saraçoğlu ve İker Kalaycı, Ankara: NotaBene Yayınları, 2014, s.145
- 25 Fuchs, Dijital Emek ve Carl Marx, s.405
- 26 Ayşe Akalın, Duygulanım ve Duygulanımsal Emek Üzerine Notlar, Birikim Dergisi, 2007, S.217, 10.11.2023 tarihinde erişilmiştir. https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-217-mayis-2007/2400/duygulanim-ve-duygulanimsal-emek-uzerine-notlar/4913#_ftn5
- 27 Jenny Huberman, Dijital Kapitalizmin Ruhü- emek, Sermaye ve Sömürünün Değişen Kisvesi, Çev. Melih Pekdemir, Ankara:Fol Yayınları, 2023, s.23

değer üreten kullanıcı davranışına yani “davranışsal artık değere” el koyduğunu öne sürer²⁸. Marx’ın sermaye birikimi geçerliliğini bu yönüyle korur²⁹. Zuboff³⁰ gözetim kapitalizmin sadece davranışsal artık değere el koymadığını aynı zamanda davranışları şekillendirdiğini de söyler. Gözetim kapitalizminin son on beş yıldaki gelişimiyle sadece hakkımızdaki bilgi akışını otomatikleştirmekle kalmayıp aynı zamanda bizi otomatikleştirmeye doğru bir evrim sürecine girmiştir³¹. Sanayi kapitalizmi nasıl ki yabancılaşmaya neden olduysa gözetim kapitalizmi de bireyi otomatikleştirerek³² yeni bir yabancılaşmayı doğurmuştur. Gözetim kapitalizminin “amacı, güvenilir, eksiksiz ve kesinlikle arzulan ticari sonuçlara götüren davranışlar üretmektir³³. Bunu yapmak için dijital olarak bizi güdüyor ve dürtüyor³⁴. Veri toplama ve gözetleme teknolojileriyle gelişen “tekno” veya “dijital sömürgecilik” ABD merkezli çokuluslu şirketler eliyle dijital ekosistem üzerinde emperyal denetim kurmaktadır³⁵.

Kullanıcının internet ve dijital platformlarla sürekli bağlantıda olacak şekilde tasarlanmasının iki nedeni vardır. Birincisi, kullanıcı uyuma dışında tüm vaktini burada geçirmeli ki sürekli reklam görmeli. Reklam verenler gözlerimize erişmek için Facebook, Twitter ve Instagram gibi sitelere para ödemektedir. İkinci neden ise, sürekli tıklama veya zaplama yaptırarak kullanıcıları daha iyi tanımaktır. Kullanıcıların bütün internet tıklamaları ve aramaları veri olarak kaydediliyor, depolanıyor ve her kullanıcının bir profili çıkarılıyor. Eski Silikon Vadisi çalışanı Aza Raskin bu veri işleme sürecini Hari’ye şu şekilde aktarır;

Facebook sunucularının içinde, Google sunucularının içinde bizi temsil eden ufak *vudu bebekleri* olduğunu” hayal edin. İlk başta bize pek bezemiyor. Genel bir insan tipi daha ziyade... Ama sonra tıklama izlerimizi topluyorlar. Anlamalı olduğunu düşündüğümüz onca meta-veriyi bir araya getiriyorlar ve bebek bize gitgide daha çok benziyor. Sonra örneğin YouTube’a girdiğinizde bebeği uyandırıp yüzbinlerce video deniyorlar üstünde hangisinin etkili olduğuna, hangisinin kollarının kıpırdadığına bakıyorlar ve sonra bunları bize sunuyorlar³⁶.

Neden sürekli internet ve sosyal platformların kullanıyoruz. Nasıl bir doyum elde ediyoruz? Sürekli olarak sosyal medya veya telefondaki akışta olmamızı teşvik eden şey nedir? İnternet ve dijital platformlarının kullanıcıları çeşitli haber alma, bilgilenme, sosyalleşme, eğlenme, zaman geçirme, kendini gerçekleştirme, etkileşime girme, kimlik inşası vb. daha birçok kullanım ve doyum elde ederler. Ancak kullanıcıların bu kadar

-
- 28 Shoshana Zuboff, The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power, London: Profil Books, 2019, s.352
29 Huberman, Dijital Kapitalizmin Ruhü, s.139
30 Zuboff, The Age of Surveillance Capitalism, s.14
31 Zuboff, The Age of Surveillance Capitalism, s. 319
32 Huberman, Dijital Kapitalizmin Ruhü, s.150
33 Zuboff, The Age of Surveillance Capitalism, s. 2001
34 Huberman, Dijital Kapitalizmin Ruhü, s.24
35 Huberman, Dijital Kapitalizmin Ruhü, s.25
36 Hari, Çalınan Dikkat, s.128-129

dikkatini bozan ve teknolojiye bağımlı hale gelmesine neden olan daha güçlü biyolojik bir doyumun olduğunu uzmanlar ortaya çıkarmıştır. Bu biyolojik doyum beynin ürettiği ‘dopamin’dir. Dopamin, beynimiz tarafından üretilir ve davranışları motive eder.. Facebook’un büyümeden sorumlu eski Başkan Yardımcısı Chamath Palihapitiya Stanford öğrencilerinden oluşan bir dinleyici kitlesine, “*Muazzam bir suçluluk hissediyorum... Yarattığımız kısa vadeli, dopamine dayalı geri bildirim döngüleri toplumun işleyişini mahvediyor*” diyerek akıllı telefonlar ve destekledikleri sosyal medya platformlarının bizi gerçek bağımlılara dönüştürdüğünü itirafta bulunur. Facebook, Snapchat ve Instagram gibi platformlar, ürünlerini mümkün olduğunca fazla kullanmamızı sağlamak için kumar makineleri ve kokain tarafından kullanılan sinir devrelerinin aynısını kullanır³⁷.

Hari’ye göre de bu site ve uygulamalar zihnimizi ödül isteyecek şekilde eğitirler. Eğitilen zihin gerçek dünyada alamayacağı bol beğeni için bir sanal dünya inşa eder. İkincisi bu siteler geçiş yapmamızı sürekli talep eder ve yine bu siteler bizi nasıl harekete geçireceklerini ve neye nasıl tepki verdiğimizizi öğrenir. Böylece tıklama davranışlarınız üzerinden sitede sonsuzca kayabileceğimiz akışları bize sunar. Ayrıca algoritmaların çalışma şekline dolaylı olarak bize sürekli benzer şeyler sunan dijital siteler bizi sınırlar³⁸. Algoritmalar sürekli değişir, ancak ekranda daha uzun kalmamızı sağlayacak şeyleri bulmaya devam eder.

Bu sistemde, bedenler ve siyasi rejimlerin değil, enformasyon ve verilerin sömürüldüğü bir yapısallıktan bahsediyoruz. Enformasyon rejimi, gözetim ve kontrolü sağlamak için bireylerin davranışları üzerinde odaklanan bir sistemdir. Bu rejim, bilgi ve veri akışı üzerindeki kontrolü kullanarak toplumu yönlendirmeyi amaçlar. Disiplin panoptikonu kavramı, bireyleri izole ederek gözetim altında tutan bir yapıdır. Ancak enformasyon rejiminde, izolasyon yerine veri iletişimi merkezde yer alır. Bireyler, iletişim yoluyla veri üretir ve bu veri, gözetim için kullanılır. Bu noktada, görünürlük ağlar aracılığıyla farklılaşır. İletişim ne kadar yoğunsa, gözetim o kadar etkili olur. Cep telefonları, bu enformasyon rejiminin önemli bir parçasıdır. Gözetim ve teslimiyet aygıtı olarak kullanılan cep telefonları, iletişim ve özgürlüğü sömürerek bireyleri kontrol altına almaya çalışır. Bu cihazlar aracılığıyla toplanan veriler, bireylerin davranış profillerini oluşturmak için kullanılır. Dolayısıyla dijital medya enformasyonun tahakkümünü inşa eder. Google, Amazon, Facebook ve Apple büyük şirketler tüketicilere, teknolojilerinin ve hizmetlerinin dünyaya daha iyi, daha bağlantılı, hatta daha demokratik bir yer haline gelineceğini vaat ederek eşi benzeri görülmemiş karlar elde ettiler³⁹.

37 Trevor Haynes, Dopamine, Smartphones & You: A battle for your time, 2018, <https://sitn.hms.harvard.edu/flash/2018/dopamine-smartphones-battle-time/>

38 Hari, Çalınan Dikkat, s.135-137

39 Huberman, Dijital Kapitalizmin Ruhunu, s.34

Sonuç: Dikkat becerimizi geri kazanmak mümkün mü?

Sonuç olarak, Johann Hari kitabında, dikkat becerisinin geri kazanılması için gözetim kapitalizminin yasaklanmasını, çalışma zamanını dört güne indirgenmesinin ve çocukluğun mahallelerde ve serbest oyun alanında yeniden yapılandırılması⁴⁰ gibi radikal denebilecek önerilerde bulunur. Hari, “dikkat becerimizin gitgide azalmasının öncelikle benim, sizin ya da çocuğumuzun kişisel hatası” olduğu düşüncesini sorgular⁴¹. Hari, bu sorunun sadece bireysel bir hata olmadığını, daha derin ve sistemik bir sorun olduğunu vurgular. Hari, bireysel çözümlerin bu sistemle başa çıkma konusunda yetersiz olduğunu öne sürer. Hari, gerçek değişiklik yaratmanın çevresel değişimlerle mümkün olacağını savunuyor ve bireylerin sorumluluklarının sınırlarını vurgulayarak, daha etkili ve kalıcı bir değişim için sistemik çözümlere odaklanmamız gerektiğini belirtir.

Silikon Vadisi'nin eski çalışanı Tristian, teknolojinin insanın dikkatini dağıtmaktan ziyade daha derin ve anlamlı hedeflere yönlendirilebilecek şekilde tasarlanabileceği söylemektedir⁴² (Hari, 2023:131). Yazar, bu noktada sivil toplum kuruluşlarının, Silikon Vadisi şirketlerine kar amacı gütmeyen insanın özgürleşmesini destekleyecek teknoloji tasarımları yapmaları için baskı mekanizmaları oluşturması önerisinde bulunur. Ayrıca, teknoloji üreten şirketlere yönelik sivil baskının yanı sıra, bu şirketlerin parlamento düzeyinde regüle edilmesi için de baskı yapılması gerektiğini savunur. Çevre kirliliği konusunda Greenpeace'in mücadelesi, bu bağlamda etkili bir örnek olarak gösterilir. Fakat bu mücadelenin kısıtlılığı ve kirliliğin merkezden çevreye transferi haricinde etkisiz kalışına değinmez.

Nihai düzeyde, Hari'nin analizinde dijital medyanın temelde bir sermaye birikim rejimine dayandığını gösteren ekonomi-politik temelli açıklamaların değeri görülemediğinden önerileri de yetersiz kalır. Çünkü değişim için gerekli sistemik çözümlerle kastettiği süreçlerin gelişmesi sermaye birikiminin kısıtlanması gerekecektir, bu da onun parlamento düzeyinde regülasyon önerisi haricinde eksik bıraktığı noktadır. Son günlerde, OpenAI şirketinin geliştirdiği ChatGPT vesilesiyle genel yapay zeka büyük bir ilgiyle karşılanırken, dikkat becerisinin geri kazanılması ve dijital kapitalizmin iktisadi birikiminden ziyade insanımsı teknolojilerin gelişiminin beraberinde getirdiği riskler konuşmaya başlandı. Bu bağlamda, teknolojinin insanın aleyhine gelişiminden duyulan kaygı ve korkular dile getirilmektedir. Hari, teknolojiyi insanlık yararına tasarlamak mümkünken, bu teknolojiyi üreten şirketlere baskı yapılması ve bu şirketlerin insanlık için regüle edilmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır. Ancak, teknolojiyi üretenler ve bağlı oldukları sermaye gruplarının, bu düzenlemelere ne kadar razı olacakları tartışmalı bir konudur.

---

40 Hari, Çalınan Dikkat, s.270

41 Hari, Çalınan Dikkat, s.19

42 Hari, Çalınan Dikkat, s.131

Kaynakça

Adam Curtis, Ben Devri Belgeseli (The Century of The Self), BBC yapımı, 2002.

Ayşe Akalın, Duygulanım ve Duygulanımsal Emek Üzerine Notlar, Birikim Dergisi, 2007, S.217, 10.11.2023 tarihinde erişilmiştir. https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-217-mayis-2007/2400/duygulanim-ve-duygulanimsal-emek-uzerine-notlar/4913#_ftn5

Byung Chul Han, Enfokrazi, Dijitalleşme ve Demokrasinin Krizi, Çev. Mustafa Özdemir, İstanbul: Ketebe Yayınları, 2023.

Christian Fuchs, Dijital Emek ve Carl Marx, Çev. Tahir Emre Kalaycı ve Senem Oğuz, Ankara: NotaBene Yayınları, 2015.

Christian Fuchs, Sosyal Medya Eleştirel Bir Giriş. Çev. Diyar Saraçoğlu ve İker Kalaycı, Ankara: NotaBene Yayınları, 2014.

Dallas W. Smythe, Communications: Blindspot of Western Marxism, Canadian Journal of Political and Social Theory/Revue Canadienne de Theorie Politique Etsociale, 1977, 1(3), 1-27. 10.11.2023 tarihinde <https://journals.uvic.ca/index.php/ctheory/issue/view/796> adresinden edinilmiştir.

Jenny Huberman, Dijital Kapitalizmin Ruhu- emek, Sermaye ve Sömürünün Değişen Kisvesi, Çev.Melih Pekdemir, Ankara:Fol Yayınları, 2023.

Johann Hari, Çalınan Dikkat Neden Odaklanamıyoruz? Çev. Barış Engin Aksoy, İstanbul: Metis Yayınları, 2023.

Paul Virilio, Enformasyon Bombası, Çev. Kaya Şahin, İstanbul: Metis Yayınları.2003.

Shoshana Zuboff, The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power, London:Profil Books, 2019.

Theodor W. Adorno ve Max Horkheimer, Aydınlanmanın Diyalektiği. Çev. Nihat Ülner ve Elif Öztarhan Karadoğan, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2010.

Trevor Haynes, Dopamine, Smartphones & You: A battle for your time, 2018, 10.11.2023 tarihinde <https://sitn.hms.harvard.edu/flash/2018/dopamine-smartphones-battle-time/> adresinden edinilmiştir.